

VUSÛLÎ'NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ

Abdullatif Emre NAVGASIN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Mehmet SARI
Temmuz 2019
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

VUSÛLÎ'NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ

Hazırlayan
Abdullatif Emre NAVGASIN

Danışman
Doç. Dr. Mehmet SARI

AFYONKARAHİSAR 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “VUSÛLÎ’NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Abdullatif Emre NAVGASIN

İmza

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mehmet SARI
Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY
: Prof. Dr. Süleyman SOLMAZ

İmza

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Abdullatif Emre NAVGASIN' ın “**Vusûlî'nin 50 Gazelinin (51-100) Şerhi**” başlıklı tezi, 12/07/2019 günü saat 09:00' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

VUSÛLÎ'NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ

Abdullatif Emre NAVGASIN

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TEMMUZ 2019

Danışman: Doç. Dr. Mehmet SARI

Eski Türk edebiyatı metinleri ile aramızda duran en büyük engel, dil olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise eserin yazıldığı dönem ile yaşadığımız çağda konuşulan Türkçe arasındaki farktır. Kendi döneminde anlaşılmama gibi bir kaygı gütmeyen şâirlerin şiirleri günümüzde şerh edilmeden anlaşılamayacak bir konumdadır. Bu yüzden, şerh çalışmalarının arttığı son yıllarda klâsik Türk şiirine olan temayül de artmıştır. Buna bağlı olarak eski dönem şiirlerinin şerh edilmesiyle birlikte dönemin sanatı ve toplumun yaşayışı, hayatı algılayış şekli vb. konulardaki malumatımız da tabii olarak artış göstermiştir.

Bu tezin konusunu Vusûlî'nin 50 gazelinin şerh edilmesi oluşturmaktadır. Çalışmamız, Balkan sahası şâirlerimizden olan Vusûlî'nin edebî yönünü, sanat anlayışını ve edebiyat tarihimizdeki yerini belirlemeye yönelik bir çabanın emeğidir. 50 gazelini (51-100) anlayabilmek için önce bilinmeyen kelimeler verildi ve ardından beyitler nesre çevrildi. Beyitlerin günümüz Türkçesindeki anlamları aktarıldıktan sonra beyitler klâsik şerh metoduna göre şerh edildi. Şâirin kullandığı edebî sanatlar ve mazmunlar da açıklanmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Vusûlî, gazel, şerh.

ABSTRACT

ANNOTATION OF VUSÛLÎ'S 50 GAZELLES (51-100)

Abdullatif Emre NAVGASIN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE**

JULY 2019

Advisor: Assoc. Prof. Mehmet SARI

The biggest obstacle between Turkish and Turkish literature is seen as language. The reason for this is the difference between the period in which the work was written and the Turkish spoken in our age. The poems of poets who are not in a state of concern as to be understood in their own time are in a position that cannot be understood without comment at the present time. For this reason, the tendency towards classical Turkish poetry has increased in recent years when annotation studies have gained importance. Accordingly, with the annotation of ancient poems, our knowledge about the art of the period, the life of the society, the way we perceive life, and so on, have also increased.

The subject of this thesis is the annotation of Vusûlî's 50 gazelles. Our study is an effort to determine the literary aspect and perspective of Vusûlî, one of our poets in the Balkan area, understanding his place in the history of literature. In order to understand 50 gazelles (51-100), unknown words were given first, and then couplets were translated into prose. After transferring the meanings of couplets in modern Turkish, couplets were commented according to the classical annotation method. The literary arts and poets used by the poet were also tried to be explained.

Keywords: Vusûlî, gazelle, annotation (interpretation).

ÖNSÖZ

Vusûlî, 16. yüzyılda yaşamış bir Divan şâiridir. Dönemin edebî temayülüne uygun olarak şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır. Bu sadelik, akıcılığı da beraberinde getirmiş ve kolay okunan ama bayağı olmaktan uzak şiirler ortaya çıkarmıştır. Genellikle beşerî aşkın işlendiği gazellerde yer yer dünya ile alakasını kesmiş ve kendini Allah’a vermiş dervişmeşrep bir kişinin tasvirinin öne çıktığına rastlanır.

Bu tez çalışmasında 50 gazelin (51-100) şerh edilmesi amaçlanmaktadır. Gazeller, bilinmeyen kelimelerin, beyitlerin nesrinin ve günümüz Türkeseine çevrilmiş hâlinin verilmesinin ardından klâsik şerh metoduyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca beyitlerde öne çıkan edebî sanatlar ve mazmunlar da açıklanmıştır. Böylelikle Vusûlî’nin şiir geleneğimizdeki konumu hakkında aydınlatıcı bir araç olmasını arzu ettiğimiz çalışmanın, şâirin şiirlerinin anlaşılmasında yararlı olması, bu teze dair en büyük temennimizdir.

Bu tezi hazırlarken ilmini, tecrübesini ve emeğini esirgemeyen ve daima yanımda olduğunu hissettiğim sayın Doç. Dr. Mehmet SARI’ya teşekkürü bir borç bilir, minnetimi kendilerine arz ederim.

Abdullatif Emre NAVGASIN

Afyonkarahisar 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	iii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

VUSÛLÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLÛBU, ESERLERİ

1. VUSÛLÎ'NİN HAYATI	3
2. YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ.....	3
3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLÛBU.....	4
4. ESERLERİ.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

VUSÛLÎ'NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ

1. HARFÜ'R-RÂ.....	7
1.1. 51. GAZEL: MURÂDİ DÜNYEDE ANCAK HEMÂN BİR KADD-İ DİL- CÛDUR.....	7
1.2. 52. GAZEL: CİSMÎ SEMEN LİBÂSİ ANUN BERG-İ LÂLEDÜR.....	12
1.3. 53. GAZEL: DİLÂ RÛZ-I EZEL KISMET HUDÂ-YI ZÛ 'L- MİNENDENDÜR.....	17

1.4. 54. GAZEL: EGER YÜZ BİN BELÂ GELSE BANA SANMAN ‘İNÂDUM VAR.....	21
1.5. 55. GAZEL: SÖYLEDÜRSE MURG-I CÂNI LA‘L-İ DİL-BER SÖYLEDÜR.....	25
1.6. 56. GAZEL: ZÜLFÜN EY MEH SEHÂBA DÖNMIŞDÜR.....	29
1.7. 57. GAZEL: DEHÂNUN GONCASI PERVERDE-İ GÜLZÂR-I CÂNUMDUR.....	33
1.8. 58. GAZEL: TÎĞ-I KAZÂ GÖNÜLDE NEDEN PÂRE PÂREDÜR.....	38
1.9. 59. GAZEL: NEÇE BİR NÂR-I FİRÂK-ILA YANA CÂN NEÇE BİR.....	42
1.10. 60. GAZEL: SÂYEÂSÂ HASRET-İ KADDÜNLE HÂK OLMİŞ YATUR.....	45
1.11 61. GAZEL: HER KİMÜN KİM DÜNYEDE BİR YÂR-I FERRUH-FÂLİ VAR.....	49
1.12. 62. GAZEL: FİRÂK-I YÂR-ILA CÂNDA EGERÇİ DAĞ-I HASRET VAR.....	54
1.3. 63. GAZEL: ‘ARÛS-I DEHR-İLE YÂR OLMAĞI SANDUN DÜZENLİKDÜR.....	58
1.14. 64. GAZEL: HURŞİD EBRİ SANMA Kİ EY MEH NİKÂB EDER.....	62
1.15. 65. GAZEL: GÖNLÜME GİREN NİĞÂRUN HANCER-İ HÛN- PÂŞIDUR.....	66
1.16. 66. GAZEL: LİBÂS-I ATLAS U ZER-BEFT DEHRÜN GERÇİ ZEYİNİDÜR.....	70
1.17 67. GAZEL: DİLÂ İKSİR-İ ‘İŞKA MÂLİK OLMİŞ HÂK-İ RÂHUZ BİZ...74	74
1.18 68. GAZEL: DÜR-İ DENDÂNUNA BENZER VAR-ISA JÂLE MEĞER....79	79
2. HARFÜ ‘Z-ZÂ.....	82
2.1. 69. GAZEL: BEN MEST-İ ‘İŞK İDÜM DAHI CÂM OLMADIN HENÜZ...82	82
2.2. 70. GAZEL: TÎĞ-I ‘İŞK-ILA ONULMADIN DAHI BİR YARAMUZ.....89	89
2.3. 71. GAZEL: KEŞTÎ-İ CÂMI ÇEKÜP EY SÛFÎ BİZ LÂ-YA‘KİLÜZ.....93	93
2.4. 72. GAZEL: GÖNÜL MURGI CİHÂN BÂĞINDA DUTMAZ ÂŞİYÂN SENSİZ.....	98
2.5. 73. GAZEL: SÂDEDÜR ÂLÂYİŞ-İ TENDEN ÇÜ RÛH-I PÂKÜMÜZ.....102	102

2.6. 74. GAZEL: NUKLÜMÜZ GEVHER BİZÜM LA‘L Ü ZER OLSA CÂMUMUZ.....	106
2.7. 75. GAZEL: SER-İ DAĞ-I DİLÜMDEN ÂH ETMEZSEM DUHÂN GİTMEZ.....	111
2.8. 76. GAZEL: YÜRİ EY BÜLBÜL ÖTME KİMSEYE BÂĞ-I FENÂ KALMAZ.....	114
2.9. 77. GAZEL: YÜZÜMÜZİ BASUP GELMEZ BİZİ LUTF-ILA KUL ETMEZ.....	119
2.10. 78. GAZEL: OLUP KAHRUNA RÂZÎ LUTFUNA DİL İLTİCÂ ETMEZ.....	123
2.11. 79. GAZEL: BİZ OL ‘ÂŞIKLARUZ KİM İKİ ‘ÂLEMDE MEKÂN TUTMAZ.....	127
3. HARFÜ ‘S-SÎN.....	133
3.1. 80. GAZEL: SÎNENDE YARA AÇMAĞA ETME DİLÂ HEVES.....	133
3.2. 81. GAZEL: DEDÜM EY DİL NEY GİBİ GEL ETME FERYÂDA HEVES.....	137
4. HARFÜ ‘Ş-ŞÎN.....	142
4.1. 82. GAZEL: SEBZEZÂR-I ÇARHA [ÇIKDI] YİNE SEYRÂNA GÜNEŞ.....	142
4.2. 83. GAZEL: KÜNC-İ BELÂDA HASTAYAM EL-ÂN GEL YETİŞ.....	147
4.3. 84. GAZEL: SANDUM EVVEL ‘ÂLEM-İ ‘İŞKUN SAFÂSİ VAR İMİŞ.....	151
4.4. 85. GAZEL: GEÇÜP ŞEB-DÎZ-İ ÂHUM TEVSEN-İ ÇARHI UTANDURMIŞ.....	155
4.5. 86. GAZEL: YÜZÜN AĞ ALNUN AÇUK EY KAŞI YA ŞEMŞÎRVEŞ....	159
5. HARFÜ ‘S-SÂD.....	164
5.1. 87. GAZEL: KILDI GÖNLÜMÜZİ OL ZÜLF-İ MU‘ANBER HÂLİS.....	164
6. HARFÜ ‘D-DÂD.....	168
6.1. 88. GAZEL: YÂRUN CEMÂLİDÜR BANA GÜLZÂRDAN GARAZ.....	168
6.2. 89. GAZEL: EY PERÎ VASLUNDUR ANCAK BANA ‘ÂLEMDEN GARAZ.....	172

7. HARFÜ 'T-TÂ

7.1. 90. GAZEL: ÂYÎNE-İ RUHUNDAN OLUP ÂŞİKÂR HAT.....176

7.2. 91. GAZEL: KATLÜME TEZVÎR HÜCCETLER DÜZÜP EY YÂR
HAT.....181

8. HARFÜ 'Z-ZÂ.....185

8.1. 92. GAZEL: İGEN DİL-BERLER ETMEZ RÛY-I ZERD Ü EŞK-İ TERDEN
HAZ.....185

8.2. 93. GAZEL: EDER EL SÂKİYÂ PEYMÂNE DEN HAZ.....190

9. HARFÜ 'L-‘AYN

9.1. 94. GAZEL: DÜZDİ ENCÜM BEZM-İ ÇARHI ZEYN EDÜP PEYVESTE
ŞEM‘.....194

10. HARFÜ 'L-GAYN.....198

10.1. 95. GAZEL: SÎNEDE EY ŞEM‘-İ ŞEB-ÂRÂ YAKUP BİR TÂZE DAĞ...198

10.2. 96. GAZEL: ŞEM‘-İ RUHUN GAMIYLA GÖNÜL KİM YAKAR
ÇERÂĞ.....203

11. HARFÜ 'L-FÂ.....208

11.1. 97. GAZEL: BAHR-İ İN‘ÂMUN ÇÜ BÎ-HADDÜR EYÂ DÜRR-İ
NECEF.....208

12. HARFÜ 'L-KÂF.....214

12.1. 98. GAZEL: OLUPDUR GÖZLERÜM AĞLAMAĞ-ILA KANA
MÜSTAĞRAK.....214

12.2. 99. GAZEL: BENEM Kİ DEVLET-İ DEHR-İLE İFTİHÂRUM
YOK.....218

12.3. 100. GAZEL: BENİ ÖLDÜR REH-İ GAMDA CEFÂNA ÇÜNKİ GÂYET
YOK.....222

SONUÇ.....228

KAYNAKÇA.....229

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.: Adı geçen eser

AKM: Atatürk Kùltür Merkezi

AKMB: Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı

C: Cilt

Haz: Hazırlayan

Kit: Kitaplığı

Ktp: Kùtùphanesi

mec: Mecazi

s: Sayfa

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: Ve benzeri

vd: Ve diğlerleri

Yay: Yayınları

GİRİŞ

Edebî metinlerde izaha muhtaç ifadeleri açıklama amacıyla kullanılan bir yöntem olan metin şerhi, eserlerin gerek yazıldığı gerekse sonraki dönemlerde daha iyi anlaşılmasını sağlar. Şerh kelimesi, sözlükte “1. Açma, yarma. 2. (bir ibare veya kitabı) Açıklama. 3. Açıklama yolunda yazılmış kitap. 4. (Mec.) Açık açık anlatma”¹ ve “bir kitâbın ibaresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsîl ve îzâh ederek müşkilâtını açma”² gibi anlamlara gelir.

Dinî hüviyetteki metinlerle başlayan şerh geleneği sonraları edebî muhtevaya sahip metinlerle devam etmiştir. Osmanlı’nın bilhassa 15. ve 16. yüzyıllarında birçok Arapça ve Farsça eser hem tercüme hem de şerh yoluyla dilimize kazandırılmıştır. Sadece yabancı dilde telif edilen eserler değil, Divan şiiri geleneğine bağlı olarak yazılan Türkçe şiirler de şerh edilmiştir. Gerek çağdaş, gerekse kendinden önceki yıllarda yaşayan ve şiirleri beğeni kazanan şâirlerin şiirleri yeni dönem şâirlerince şerh edilmeye devam edilmiştir. Günümüze de kullanılmaya devam edilen bu metot, şiirleri anlamlandırma çabasının bir mahsulüdür. Böylelikle, edebî kıymeti haiz bulunduğu bilinen ama günümüzde kullanılabilecek kıyasla daha ağır bir dille yazılmış olan eserleri okuyucu ile buluşturmakta adeta bir köprü görevi gören şerh, bir metnin anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

*Klasik edebiyatımızın anlam derinliğini, mazmunlarını anlamak belli bir bilgi seviyesi ve kültürü gerektirir. Kaldı ki yaşanan çağın sosyal hayatı, insan psikolojisi, tarihi bilinmeden, şairi ve şiiri anlamak, yorumlamak kolay değildir. Divan edebiyatı metinlerini yorumlarken de mesele; onun günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmesi değil, beyitteki her kelimede bulunan anlam derinliğini, teşbih, mecaz, telmih, kinaye gibi sanatlarını tespit etmeyi, beyte nereden yaklaşmak gerektiğini bilmektir. Yeri geldiğinde beytin anlamı içinde tarihten, müzikten, sanatın diğer dallarından, oyunlardan, dinlerden ve mitolojiden, felsefeden, hikmetten, tasavvuftan bahsetmek gerekmektedir.*³

¹ Mustafa Nihat Özön; *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 2012, s.784.

² Şemseddin Sami; *Kamus-ı Türkî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s.773.

³ Hakan YEKBAŞ; *Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şâirlerin Divan Şiirine Yaklaşımları*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 23, Konya 2008, s.190.

Bu sebeple geçmişten günümüze yapılan şerhlerde dönemine göre düşünme ve anlam verme çabası şerh çalışmalarının en başta gelen kıstaslarından olmuştur. Gerek yöntem üzerine fikir beyan edilen ve gerekse araştırmacılar tarafından yapılan şerhler, bugün dahi yapılmakta olan şerh çalışmalarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmalardan (gerek kitap gerekse makale) birkaçını sayacak olursak şu eserler akla gelen ilk eserler arasında yer alır: *Fuzûlî Divanı Şerhi*⁴, *Metinler Şerhine Dair*⁵, *Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi*⁶, *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine*⁷, *Divan Tahlilleri Üzerine*⁸, *Gazel Şerhleri*⁹.

Bu şerh çalışmasında sırasıyla izlenen yol:

1. Gazel metninin tamamı verildi ve beyitler tek tek ele alındı.
2. Beyitte anlamı bilinmeyen kelimelerin anlamları açıklandı.
3. Metin orijinal hâliyle nesre çevrildi ve ardından günümüz Türkçesine aktarılmış hâli verildi.
4. Beyitte işlenen konu, şâirin bu konuyu ele alış şekli açıklandı.
5. Öne çıkan söz sanatlarından ve kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinden bahsedildi.
6. Beyitte eğer mazmun varsa sebepleriyle birlikte açıklandı.
7. Bahsedilen bir konu hakkında, metinlerarasılıktan faydalanılarak başka Divan şâirlerinin şiirlerinden örnek beyitler verildi.
8. Beytin gazeldeki diğer beyitlerle olan anlam ilişkisine değinildi.

⁴ Ali Nihat Tarlan; *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

⁵ Ali Nihat Tarlan, “*Metinler Şerhine Dair*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.

⁶ Cem Dilçin; *Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi*, Türkoloji Dergisi, Ankara 1991.

⁷ Mine MENGİ; *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler*, Dergâh Dergisi, 8. Cilt 93. Sayı, Kasım 1997, s.8-10.

⁸ M. Ali Yekta SARAÇ; *Divan Tahlilleri Üzerine*, IX. Milli Türkoloji Kongresi (15-17 Eylül 1997), İstanbul.

⁹ Menderes Coşkun vd; *Gazel Şerhleri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2009.

BİRİNCİ BÖLÜM

VUSÛLÎ'NİN HAYATI, YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLÛBU, ESERLERİ

1. VUSÛLÎ'NİN HAYATI

Şâirin hayatı hakkında birkaç şuara tezkiresinde geçen bilgiler haricinde detaylı bir malumata sahip değiliz. Doğum yılı bilinmeyen şâirin adının Mehmed olduğu, zikredilen bilgiler arasındadır.¹⁰ Küçük Bali Paşa'nın oğlu olduğu ve Arad beyliği yaptığı Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-su'arâ* adlı eserinde geçmektedir.¹¹ Yahyalı ocağındandır. Beyânî, şâirin mürettep bir divana sahip olduğunu söylerken Âşık Çelebi'de bu divandan bahsedilmez ama birkaç örnek beyit verilir.¹²

Ümeranın iyilerinden, cesur ve cömert olduğu, şiirinin de taşıdığı bazı vasıflar sebebiyle övgüye mazhar olarak nitelendirildiği yine tezkire müelliflerince zikredilmiştir.¹³ Öyle ki Kınalızâde Hasan Çelebi, şâir hakkında “iklim-i belâgatün mîr-i suhandânı olmagla müretteb ve mükemmel dîvânı vardır”¹⁴ diyerek “belagat ülkesinin güzel söz söyleyen beyi” anlamına gelebilecek bir ifadeyle onu metheder. Vusûlî'nin ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler olsa da genel görüş miladî 1592'de vefat ettiği yönündedir.

2. YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ

16. yüzyıl, Osmanlı devletinin hem siyasî hem de edebî yönden zirveyi gördüğü bir zaman dilimidir. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman gibi büyük iki padişahın da yaşadığı bu devirde Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Zâtî, Nev'î, Rûhî gibi sadece bu yüzyılın değil bütün Klâsik Türk Edebiyatı'nın büyük kabul edilen şâirleri yetişmiştir.

¹⁰ Beyânî, *Tezkiretü's-su'arâ*, s.322; Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-su'arâ*, C.I, s.569; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-su'arâ*, C.III, s.1047.

¹¹ Âşık Çelebi, a.g.e., s.569.

¹² Beyânî, a.g.e., s.322.

¹³ Âşık Çelebi, a.g.e., s.569; Beyânî, a.g.e., s.322; Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.1047.

¹⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., s.1047.

“Bu yüzyıl, özellikle Kanûnî devri, Osmanlı Devleti’nin her bakımdan altın çağıdır. Bu yüzyılda askerî, mimarî ve kültürel alanda büyük gelişmeler yaşanmış, halkın kültür ve refah seviyesi yükselmiştir.

Ülkedeki bu umumi gelişmenin tabii sonucu olarak bilim, kültür, sanat ve edebiyatta da devletin büyümesiyle orantılı olarak büyük bir gelişme gözlenmiştir. Osmanlı padişahları bir yandan siyasî yapıyı güçlendirmeye gayret gösterirken bir yandan da bilimde ve sanatta ilerleme ve yükselme gerektiğini fark etmişler, bunun gerçekleşmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır.”¹⁵

Şiirin padişahlar arasında dahi önemli bir konuma sahip olması ve bu padişahların hemen hepsinin şiir yazması, birçok şâirin padişahın övgüsüne mazhar olma isteğini de kamçılamıştır. Böylece şâirler hem edebiyattaki ustalıklarını göstermek hem de karşılığında maddi ve manevi kazanç sağlamak amacıyla yazdıkları şiirleri padişahlara, vezirlere sunarak onlardan iltifat beklemiştir. Sarayda veya önemli meclislerde okunan ve beğenilen şiirler çoğu zaman şâirlerin yükselmesine vesile olmuş ve bu şâirler çeşitli makamlarla ödüllendirilmiştir.

Sanatın ve bilhassa şiirin toplumda sahip olduğu önem, büyük şâirlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bu yüzyılda gerek manzum gerekse mensur alanlarda çeşitli nazım şekillerinde verilen eserler tüm Osmanlı döneminin en büyük örnekleri arasına girmiştir. Telif eserlerin yanı sıra tercümeler de önemli bir yer tutar.

3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ÜSLÛBU

Vusûlî, dîvânında ağırlıklı olarak gazel nazım şeklini kullanmıştır. Daha az başvurduğu şekiller ise kıt’a ve nazmdır. Sade bir dil ve akıcı bir üsluba sahip olan şâirin, dönemin de etkisiyle, genellikle Türkçe kelimeleri ağırlıklı olarak kullandığı dikkat çeker. Yerel söyleyişler ve darbimesellerin hatırı sayılı oranda yer aldığı gazellerde halk içinde yer etmiş birçok deyimın kullanıldığı görülür. Misalen “dil uzatmak” deyimının kullanıldığı şu beyitteki Türkçe kelime yoğunluğu dikkate şayandır:

Dil uzadurdu gerçi irakdan eşidürüz
Asılı kaldı güş edicek nâlemi ceres (G. 80/2)

¹⁵ Mustafa İsen vd.; *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2011, s.88.

Yine klâsik Türk şiirinde sık karşılaşılmayan “kaşandırmak¹⁶” kelimesinin kullanıldığı beyit aynı zamanda güzel bir hüsn-i talil örneğini barındırır:

Geçüp şeb-dîz-i âhum tevsen-i çarhı utandırmış
Şafak sanman görinen ana ol kanlar kaşandırmış (G. 85/1)

İncelenen gazelerde hem mecazî hem ilahî aşka dair manalar bulunur. Misalen, âşıklığını elest meclisinin öncesine taşıyarak iddialı bir ifadede bulunan şâir, benzer minvalde söz söyleyen şâirlerle de bir bakıma fesahat yarışı içine girmiştir:

Ben mest-i ‘ışk idüm dahı câm olmadın henûz
Bezm-i elest ü ‘ayş-ı müdâm olmadın henûz (G. 69/1)

Bazı beyitlerde dünyadan elini eteğini çekmiş ve ona kıymet atfetmeyen, gelen belaları tevekkülle karşılayan bir derviş portesi ile de karşılaşılmaktadır. Misalen şu beyitte şâir, Allah’a olan inancına binaen, yaşadığı zorluklara karşı mütevekkil bir duruş sergilemiştir:

Eger yüz bin belâ gelse bana sanman ‘inâdum var
Benüm lutf-ı Hudâya i’timâdum i’tikâdum var (G. 54/1)

Şaraptan ve sakiden sıkça bahsettiği görülen gazellerinde yerel söyleyişlerden de yararlanarak şarabı överken bazen de sakiyi bir dost, arkadaş gibi muhatap alır:

İçerler bâde-i nâbı öperler la‘lûni sâkî
Buna Rûm elleri derler be bunda başka ‘âdet var (G. 62/4)

İncelenen gazeller arasında yek-âhenk gazeller de bulunmaktadır.

Sebzezâr-ı çarha [çıkıdı] yine seyrâna güneş
Başladı tâvus-ı kudsî gibi cevîlâna güneş (G. 82/1)

Matlalı gazelin yekûnunda sevgili ile güneş arasında bir benzerlik kurulmuştur. Hattın ön plânda olduğu 90. ve 91. gazelerde sevgilinin hattı, ayva tüyleri çeşitli ifadelerle övülmüştür:

Nakkâş gibi kıl kalem ile eder senün
Levh-i kitâb-ı hüsnüni nakş ü nigâr hat (G. 90/3)

Hıfz için ağyârdan dâyim cemâli güllerin
Gülşen-i hüsnine çekdi gûyiyâ dîvâr hat (G. 91/4)

Bir meclis tasviri yapılan ve ilk beyti

Düzdi encüm bezm-i çarhı zeyn edüp peyveste şem‘

¹⁶ (Büyükbaş hayvanları) İšetmek. Cem Dilçin; *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2018, s.141.

Yakdı pervîn anda ey meh şevküne bir dest[e] şem‘ (G. 94/1)

şeklinde olan 94. gazelde, üstünde durulan unsur şem, yani mumdur. Çeşitli benzetmeler kurularak tabiata ait hususiyetler mum ile ilişkilendirilmiştir. 97. gazelde ise İslâm’ın dördüncü halifesi ve Hz. Muhammed’in damadı olan Hz. Ali’nin övgüsü gazel boyunca devam eder ve ilmi, cesareti, vâkîf olduğu manaların yüceliğine dair vasıfları övülür:

Ehl-i İslâm arkasında tîğünün etdi huzûr
Cümle ‘âlem zât-ı pâkünden senün buldı şeref (G. 97/2)

Şâir, şiirlerinde her ne kadar yalın bir dil kullanmış olsa da nadiren

Kimün kim dest-gîri ola ey dil sâkî-i vahdet
Anı keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı ergavân tutmaz (G. 79/4)

beytindeki gibi uzun terkiplere başvurur. Ama yine de bu, onun ağdalı bir söyleyişe sahip olduğunu göstermez.

4. ESERLERİ

Vusûlî’nin bilinen tek eseri dîvânıdır. Şâir üstüne araştırma yapan Hakan Taş’ın belirttiği üzere, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphane’de yer alan yazma, bulunabilen tek nüshadır.¹⁷ Bu nüshada 189 gazel, 5 tarih, 2 kıt’a, 1 nazm, 1 rubai, 6 müfred yer alır.¹⁸ Hakan Taş, mürettep ve mükemmel olduğu yönünde bilgiler bulunan eser hakkındaki görüşlerini şöyle aktarmıştır:

*Bilinebilen tek yazması, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kit. 10160 numarada kayıtlı olan Dîvân-ı Vusûlî adlı eserin, mürettep ve mükemmel bir nüsha olduğu kanaatinde değilim.... Dîvân’da nazım biçimi olarak yalnızca gazel, beş tarih, iki kıta, bir nazm, bir rubai, altı müfred bulunmaktadır. Mürettep ve mükemmel olduğu iddia edilen bir divanda en azından kaside nazım biçiminin de bulunması gerekirdi.*¹⁹

Anlaşılmaktadır ki, elde bulunan nüsha, mürettep ve mükemmel olan bir başka yazmadan istinsah edilmiştir ve bu nüsha şu an kayıtlı eserler arasında yoktur. İlerleyen zamanlarda bulunabilecek yeni bir nüsha ile belki de eserin eksiksiz hâline ulaşmak mümkün olabilecektir.

¹⁷ Vusûlî; *Dîvân*, (Haz. Hakan Taş), Gençlik Kitabevi, Konya 2008, s.31.

¹⁸ Taş, a.g.e., s.31.

¹⁹ Taş, a.g.e., s.31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

VUSÛLÎ'NİN 50 GAZELİNİN (51-100) ŞERHİ²⁰

1. HARFÜ'L-RÂ

1.1.

51. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1- Murâdı dünyede ancak hemân bir kadd-i dil-cûdur
Akar her gördüğü serv-i revâna sanki dil cûdur
- 2- Süreyyâ encüm-i eşke ber-â-ber olıma hergiz
Bilürem ey kamer-tal'at ki zîrâ göz terâzûdur
- 3- Dil-i bîmâra tîğ-ı âbdârını içür durma
Bilürsin ey tabîb-i cân gıdâsı hastanun sudur
- 4- Gerekse hâkden kaldur gerekse pâ-y-mâl eyle
Dil-i dîvânemüz ey zülfi miskîn sana bağludur
- 5- Şeb-i fûrkatde yüzün görmedi ey mâh-ı tâbânım
Vusûlînün anun'çün gözine 'âlem karanudur

1. Beyit

Murâdı dünyede ancak hemân bir kadd-i dil-cûdur
Akar her gördüğü serv-i revâna sanki dil cûdur

murâd: 1. arzu, istek, dilek. 2. maksat, meram.

kadd: boy.

dil-cû: gönül arayan, gönül çeken.

serv-i revân: yürüyen servi.

cû: akarsu, ırmak, çay.

Murâdı dünyede ancak hemân bir kadd-i dil-cûdur, her gördüğü serv-i revana akar, dil sanki cûdur.

Dünyada muradı yalnızca gönül çeken bir sevgili olan âşık, her gördüğü servi boylu sevgiliye bir su gibi akar.

²⁰ Bu bölümdeki gazel metinleri Hakan Taş'ın "Vusûlî Dîvân" adlı eserinden alınmış ve bazı beyitlerin günümüz Türkçesine çevrilmiş hallerinde aynı eserden yararlanılmıştır. Vusûlî; *Dîvân*, (Haz. Hakan Taş), Gençlik Kitabevi, Konya 2008, s.105-142.

Âşığın gönlünün dünyadaki en büyük arzularından bazıları sevgilinin boyunu, endamlı ve salına salına yürüyüşünü görmektir. Klasik şiir geleneğinde servi ağacının rüzgârda sallanması ile sevgilinin yürüyüşü arasında benzerlik kurulagelmıştır. Beyitte de servi ağacıyla sevgili arasında bir ilgi söz konusudur: “Kadd-i dil-cû” ifadesi açık istiare vasıtasıyla sevgili yerine kullanılmıştır. Nasıl ki su, servi ağaçlarının dibinden akarsa âşığın gönlü de aynı o akarsu gibi sevgiliden yana akar.

Salına salına yürürken âşıklarını kendine hayran bırakan sevgilinin böyle endamlı yürüyüşü şâiri etkilemiştir. Çünkü şâirin gönlü her gördüğü sevgiliye akarsu gibi akmaktadır. Şâir gördüğü her endamlı kadına tutulduğunu anlatmak için gönlünü bir akarsuya teşbih etmiştir. Aynı zamanda “serv-i revân” ifadesiyle sevgili, salına salına yürüyen bir servi ağacına açık istiare sanatıyla benzetilmiştir. “Serv”, “cû”, “kadd” ve “revân” arasında tenasüp vardır ve ayrıca “dil-cûdur” ile “dil cûdur” ifadeleri arasında cinas bulunmaktadır.

2. Beyit

Süreyyâ encüm-i eşke ber-â-ber olıma hergiz
Bilürem ey kamer-tal‘at ki zîrâ göz terâzûdur

süreyyâ: Ülker yıldızı.

encüm: yıldızlar.

eşk: gözyaşı.

hergiz: asla, katiyen, hiçbir vakit, hiçbir suretle.

kamer: Ay.

tal‘at: 1. yüz, surat, çehre. 2. güzellik.

terâzû: terazi.

Ey kamer-tal‘at, bilürem ki Süreyyâ encüm-i eşke hergiz ber-â-ber olıma zîrâ göz terâzûdur.

Ey ay yüzlü! Göz, terazi olsa da Ülker yıldızı gözyaşı yıldızına denk olamaz, bunu biliyorum.

Eskiden Süreyya da denilen Ülker, yedi yıldızdan müteşekkil bir kümeye verilmiş olan isimdir ve parlaklığı sebebiyle edebî eserlerde kendine yer bulur.²¹ Şâir, Süreyya'nın, sevgili uğrunda dökülen yaşlara denk olamayacağını ifade ederken ne kadar çok ağladığına dikkat çekmek ister çünkü Süreyyâ'nın zikredilmesinin başta gelen sebeplerinden biri de çokluğudur. Gözyaşları hem şekli, çokluğu hem de rengi itibariyle yıldızlara teşbih edilmiştir. Hem “encüm-i eşk” terkibi hem de bir yıldız kümesi olan “Süreyyâ”nın zikredilişi de bunun göstergesidir.

Beyitte yıldızların yanı sıra gözler de şekil itibariyle teraziye benzetilmiştir. Nasıl ki terazilerde iki kefe bulunuyorsa insanda bulunan iki göz de yıldızın mı yoksa gözyaşının mı ağır bastığını ölçebilecek kudrettedir. “Encüm-i eşk” terkinde gözyaşları teşbih-i belîğ vasıtasıyla yıldızlara benzetilmiştir. “Süreyyâ”, “encüm”, “kamer” arasında gökyüzü ile ilgili kelimler olmaları nedeniyle tenasüp vardır.

3. Beyit

Dil-i bîmâra tîğ-ı âbdârını içür durma
Bilürsin ey tabîb-i cân gıdâsı hastanun sudur

dil: gönül, yürek, kalp.

bîmâr: hasta, sayrı.

tîğ: kılıç.

âbdâr: 1. sulu, taze. 2. parlak. 3. sağlam vücutlu. 4. zarif, güzel.

tabîb: hekim, doktor.

Ey tabîb-i cân durma, dil-i bîmâra tîğ-ı âbdârını içür; hastanun gıdâsı sudur, bilürsin.

Ey can hekimi! Hasta gönle parlak kılıcını içir, durma; hastanın gıdasının su olduğunu bilirsın.

Sevgili, gönül hastalarına şifa dağıtması itibariyle hekime benzer ve beyitteki “can hekimi” ifadesinde görüldüğü gibi şâir, sevgiliyi bir hekim olarak tasavvur etmektedir. “*Sevgilinin tabîb olarak tasavvuru, âşığın hastalığı ve çaresinin*

²¹ Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı; *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C.VI, AKM Yayınları, Ankara 2006, s.203.

sevgilide bulunmasıyla ilgilidir."²² Bu can hekimi, hastaların gıdasının su olduğunu bildiği için onlara su içirmelidir. Şâir suyu "tîg-i âbdâr"a yani parlak bir kılıca benzetmiş. Kılıcın yapım aşamasında çeliğe su dökülür.²³ Sevgilinin bakışları da bir oka veyahut kılıca benzediğinden suyla bu şekilde bir ilgi kurulmuştur. Bu nedenle sevgilinin bakışları bir hekimin hastaya su vermesine benzetilmiştir. Âşıklar, daha doğrusu hastalar da zaten bunu isterler. Sevgilinin bakışlarıyla onları iyileştireceğini düşünürler.

"Tabîb-i cân" ifadesinde sevgili bir tabibe benzetilmiştir. İlk mısradaki "dil-i bîmâr" ikinci mısradaki "tabîb-i cân" ile "içür" de "su" ile alakalı olduklarından şâirin mürettep lef ü neşr sanatına başvurduğu görülmektedir. "Tabîb", "hasta", "gıda", "su" kelimeleri de hastalık ile ilgili olduğundan aralarında tenasüp bulunur. "Gıdâsı hastanun sudur" ifadesinde irsal-i mesel sanatından yararlanılmıştır.

4. Beyit

Gerekse hâkden kaldur gerekse pâ-y-mâl eyle
Dil-i dîvânemüz ey zülfi miskîn sana bağludur

hâk: toprak.

pây-mâl: ayakaltında kalmış, çiğnenmiş.

dîvâne: deli, akli başında olmayan; budala.

zülfi: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

miskîn: 1. miskli, misk kokulu. 2. kara.

Ey zülfi miskin, dil-i dîvânemüz sana bağludur; gerekse hâkden kaldur gerekse pâ-y-mâl eyle.

Ey saçı miskin! Deli gönlümüz sana bağlıdır, onu ister topraktan kaldır ister ayaklar altına al.

Sevgilinin siyah ve kokulu saçlarının öne çıktığı beyitte şâir, gönlünün o saçlara bağlı olduğunu söylemektedir. Üstüne üstlük tam bir teslimiyet hali görülür, nitekim bu durum "gerekse hâkden kaldur gerekse pâ-y-mâl eyle" ifadesinden de anlaşılmaktadır. Klasik Türk şiirinde, çok sonraları kullanılan bazı ifadeleri dışarıda

²² Mustafa Nejat Sefercioğlu; *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s.136.

²³ İskender Pala; *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 25. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s.269.

tutarsak, sevgilinin saç rengini tasvir etmek için siyah renk kullanılmıştır.²⁴ Bu da saçın hem renk hem koku bakımından misk ile olan ilişkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Çünkü misk, “*Divân şiirinde en çok sözkonusu edilen koku ve maddelerden biridir. ‘Miskin’ ile tevriyeli olarak kullanıldığı yerler çoktur. Kokusu ve rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları; gece, mürekkeb vs. miske benzerler.*”²⁵

Ayrıca klasik şiir geleneğinde âşıkların gönlünün, sevgilinin saçlarında asılı veya bağlı olduğu ifadesi de sıkça kullanılmıştır.²⁶ Şâir beyitte kendi gönlünün deli olduğunu, kendi kararını kendinin veremediğini ve sevgilinin ne isterse yapabileceğini söylerken sevgiliye tam bir teslim olma hâli kendini göstermektedir. Bu ifadeyle delilerin zincire vurulmasına da telmih vardır. Böylelikle “dîvâne” ile “bagludur” kelimeleri arasında bir tenasüp meydana gelmiş olur. Çünkü sevgilinin saçları bir zincir gibi o deliyi, yani gönlü bağlamıştır. “Dil-i dîvânemiz” ifadesiyle gönül deliye teşbih edilmiştir. “Hâk” ve “pây-mâl” kelimeleri ile “zülf” ve “miskin” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

5. Beyit

Şeb-i fûrkatde yüzün görmedi ey mâh-ı tâbânım
Vusûlînün anun’çün gözine ‘âlem karanudur

şeb: gece.

fûrkat: dostlardan ve saireden ayrılık, ayrılış.

mâh: ay.

tâbân: ıııklı, parlak.

karanu: karanlık.

Ey mâh-ı tâbânım şeb-i fûrkatde yüzün görmedi, ‘âlem anun’çün Vusûlînün gözine karanudur.

Ay kadar parlak sevgilim! Ayrılık gecesinde senin yüzünü göremediği için âlem Vusuli’nin gözüne karanlık görünür.

Sevgilinin yüzü ay kadar ve hatta kimi durumlarda şâirlerin tasavvuruna göre, aydan ve güneşten daha parlaktır. Beyitte şâir, gözlerinin hiçbir şey göremediğini ve

²⁴ Neclâ Pekolcay, Selçuk Eraydın; İslâmî Türk Edebiyatı, İrfan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1976, s.69.

²⁵ Pala, a.g.e., s.324.

²⁶ Haluk İpekten; *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2012, s.219.

buna sebep olanın da ayrılık gecesinde sevgilinin yüzünü görememek olduğunu söylemekte. Sevgilinin yüzü o kadar parlaktır ki o geceleri görünmediği zaman ortalık karanlığa gömülmekte, hiçbir şey görülememektedir. Bu ifadede aya açık istiare yoluyla benzetilen sevgilinin ayrılık gecesinde -ki bu ayrılık gecesinin bulutlu veyahut ayın görünmediği bir gece olduğu söylenebilir- ortalıktan kaybolması, âşığın görememesinin sebebi olarak gösterildiğinden şâir güzel bir hüsnü talil örneği vermiş olur. Çünkü şâirin görememesinin sebebi doğrudan ışığın yokluğu değil, sevgilinin yokluğudur.

“Şeb”, “karanu” ile “görmedi” de “göz” ile alakalı kelimeler olması bakımından müşevveş leff ü neşr oluşturmuştur. “Fürkat” ayrılık anlamına gelirken şâirin mahlası “vuslat” ile aynı kökten gelen “vasl” (وصل) kelimesinden türemiştir ve bu yüzden iki kelime arasında tezat meydana gelir. Yüz ve göz insan vücudunun birer parçasıdır. “Mâh-ı tâbân” ile kast edilen parlaklığın zıddı “karanu” kelimesidir ve böylece bir tezat da ortaya çıkmış olur.

1.2.

52. Gazel

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün

- 1- Cismi semen libâsı anun berg-i lâledür
Sîmîn dügmeler anun üstinde jâledür
- 2- Nakd-i visâle ermedin olmaz gönül emîn
Zîrâ ki çeşm-i müdde‘î ana havâledür
- 3- ‘Aks-i lebünle dîde-i pür-hûn sâkiyâ
Rengîn mey-ile sanki tolu bir piyâledür
- 4- Allâh için biricik içür tîğunı bana
Dil-teşneyem tahassürüm âb-ı zülâledür
- 5- Oldı Vusûlî mâh o mihrün kalenderi
Boynında tavgıdur görinen sanma hâledür

1. Beyit

Cismi semen libâsı anun berg-i lâledür
Sîmîn dügmeler anun üstinde jâledür

semen: güzel kokulu, beyaz ve güzel çiçekler açan sarmaşık cinsinden bir ağaç.

libâs: esvap, elbise.

berg: yaprak.

sîmîn: gümüşten, gümüş gibi, gümüşe benzer.

Anun cismi semen, libâsı berg-i lâledür; sîmîn düğmeler anun üstinde jâledür.

Bedeni yasemin, elbisesi lale yaprağıdır; gümüş renkli düğmeler onun üstünde çiy tanesidir.

Beyit bir sabah vakti tabiattaki bitki ve çiçeklerin tasavvuru üzerine kurulmuştur. Semen, bugün yasemin de denilen, narin, beyaz ve sarı renkli, güzel kokulu bir çiçektir. Ayrıca sevgilinin yüzünü ve yanağını anlatmak için de kullanılır.²⁷ Beyitte bedenin yasemine benzetilmesi sevgilinin narinliğini ve güzel kokusunu vurgulamak içindir. Şâirin sevgilinin elbisesini lale yaprağına benzetmesinin nedeni lale yaprağının laleyi bir elbise gibi sarmasındandır. Semen şiirlerde daha ziyade kokusuyla ele alınmıştır. Burada da lale yaprağı ile birlikte kullanılması kokuyu biraz daha ön plana çıkarır. Elbisenin düğmelerini tarif etmek için çiy taneleri kullanılmıştır çünkü çiy taneleri yaprakların üstünde düğmeye benzeyen küçük su birikintileri halinde durur. Lale yaprağının rengini göz önünde bulundurarak elbisenin rengi yeşil olarak düşünülebilir.

“Libâs” ile “düğme” kıyafet, “berg-i lâle” ve “jâle” kelimeleri de nebatat ile alakalı kavramlar olmaları yönüyle tenasüp oluşturur. Ayrıca beyitte sıkça tekrarlanan “m”, “n” harfleriyle aliterasyon, “e” ile de asonans yapılmıştır.

2. Beyit

Nakd-i visâle ermedin olmaz gönül emîn
Zîrâ ki çeşm-i müdde'î ana havâledür

nakd: 1. akçe, maden para. 2. para olarak bulunan servet. 3. peşin para.

visâl: 1. ulaşma, bitişme. 2. sevgiliye kavuşma.

emîn: 1. emniyet sahibi, korkusuz; birine emniyet eden, güvenen; şüphe etmeyen; kendisine güvenilen(kimse, şey). 2. emniyetli, korkusuz (yer).

çeşm: göz.

müdde'î: 1. iddia eden, davacı. 2. bir hükümde ayak direyen. 3. inatçı.

²⁷ Cemal Kurnaz; *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012, s.331.

havâle: 1. bir işi veya bir şeyi başka birine bırakma, üstüne bırakma, ısmarlama. 2. gebelerde ve küçük çocuklarda bazen görülen sara nevinden bir hastalık.

Gönül nakd-i visâle ermedin emîn olmaz, zîrâ ki çeşm-i müdde'î ana havâledür.

Gönül, kavuşma akçesine ulaşmadan güvende sayılmaz; zira âşıklık iddiasında bulunanın gözü ona havale edilmiştir.

Şâir, gönlün kavuşma parasına kavuşmadan rahat edemeyeceğini söylemektedir. Çünkü rakibin gözü o nakdin yani kavuşmanın üstündedir. Eğer ki gönülde bir dalgınlık olursa rakip parayı çalacak, yani sevgiliye kavuşacaktır. Âşık bu yüzden rahatlıktan beri vaziyette durmakta, kavuşmayı rakibe nasip etmemek için her an teyakkuz hâlinde beklemektedir.

Kavuşma, teşbih-i belîğ vasıtasıyla paraya benzetilmiştir. Soyut bir kavram şâir tarafından paraya benzetilerek aslında kavuşmanın değerine daha güçlü bir şekilde işaret edilmiş olur. Gönül bir insan gibi düşünülerek teşhis edilmiştir. Arzusu olmadıkça rahata ermeyecek olmak insana ait bir haslettir.

3. Beyit

Aks-i lebünle dîde-i pür-hûn sâkiyâ
Rengîn meyile sanki tolu bir piyâledür

aks: çarpma, çarpıp geri dönme.

leb: dudak.

dîde: göz.

pür-hûn: kan içinde.

sâkî: 1. su veren, su dağıtan. 2. kadeh, içki sunan. 3. insan ruhuna Allah sevgisi, Allah nuru saçan kimse.

rengîn: 1. renkli, parlak renkli; boyalı. 2. güzel, latif, hoş. 3. süslü.

mey: şarap.

piyâle: kadeh, şarap bardağı.

Sâkiyâ aks-i lebünle dîde-i pür-hûn sanki rengîn meyile tolu bir piyâledür.

Ey saki! Kanla dolu göz, dudağının aksinden sanki renkli şarapla dolu bir kadehtir.

Sâkî, meyhanede şarap vb. içkileri dağıtan kişiye verilen addır. Sakiler genellikle sevgilinin yerini tutar veyahut onun bizzat kendisi olarak düşünülürler.²⁸ Bu beyitte bahsedilen sakinin de sevgili olduğu söylenebilir çünkü beyitte bahsedildiği gibi sevgilinin dudağı da etkileyici bir hâlde bulunur. Kanla dolu olan göz sevgiliden ayrı olduğundan bu hâldedir, sürekli ağlamaktadır. Göz, şekil itibariyle kadehe benzetilmiştir.

“Aks-i leb” terkibi ikinci mısradaki “rengîn mey” ifadesiyle, “dîde-i pür-hûn” terkibi de “tolu bir piyâle” tamlamasıyla şekil yönünden ilgilidir. Sâkînin dudağı ve rengîn mey ile kast edilen renk kırmızıdır ve bu iki kavram arasında renk yönünden benzerlik kurulmuştur.

4. Beyit

Allâh için biricik içür tîğunı bana
Dil-teşneyem tahassürüm âb-ı zülâledür

tîğ: kılıç.

dil-teşne: gönlü susamış, pek istekli.

tahassür: 1. hasret çekme. 2. çok istenilen ve ele geçirilemeyen şeye üzülmeye.

âb-ı zülâl: saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su.

Allâh için biricik tîğunı bana içür, dil-teşneyem tahassürüm âb-ı zülâledür.

Allah için bana bir kere kılıcını içir; gönlü susamışım, hasretim berrak suyadır.

Şâirin beyitte zikrettiği âb-ı zülâlden kasıt, kılıcın yapımı esnasında temas ettiği sudur.²⁹ Eskiden kılıçlar yapılırken demir ustaları tarafından iyice dövüldükten sonra suya tutulur ve daha sonra yine işlenmeye devam edilirdi. Bu yüzden her kılıcın bünyesinde suyun etkisi vardır. Beyitte bahsedilen kılıç ise sevgilinin oka benzeyen kirpkileri ve hançer gibi olan yan bakışıdır. “Tîğunı içür” ifadesinde suyun özelliği kılıca yüklendiğinden burada kapalı istiare vardır. Sevgili âşığa bakarak onu ok veya kılıcıyla yaralayacak ve böylece âşığın gönlünün susuzluğu giderilmiş olacaktır.

²⁸ Harun Tolasa; *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, 2. Baskı, Ankara 2001, s.117.

²⁹ Pala, a.g.e., s.1.

Şâir hemen hemen tüm divan şâirleri gibi beyitte aslında sevgilinin kendisine zulmetmesini istemektedir. Çünkü böylece ona iltifat etmiş sayılacaktır. “İçür”, “teşne”, “âb-ı zülâl” kelimeleri su ile ilgili olmaları münasebetiyle tenasüp oluşturmuştur.

5. Beyit

Oldı Vusûlî mâh o mihrün kalenderi
Boynında tavkıdur görinen sanma hâledür

mâh: ay.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

kalender: 1. dünyadan elini çekip başıboş dolaşan (derviş). 2. dünyadan elini eteğini çekip her şeyi hoş gören (kimse).

tavk: 1. gerdanlık. 2. halka, tasma. 3. bazı kuşların boyunlarındaki tüyden halka. 4. tâkat, güç.

hâle: bazen Ay ve Güneş’in etrafında görülen parlak daire ay ağılı.

Vusûlî, mâh o mihrün kalenderi oldı; boynında görinen tavkıdur, hâledür sanma.

Ey Vusuli! Ay, o güneşin kalenderi oldu; onun boynunda görüneni de ay ağılı sanma, tasmaıdır.

Kalenderler, birçok şâir tarafından şiirlerde bahsedilmesi yönüyle kendine mahsus bir yere sahip bir topluluğu oluşturur. Beyitte de kalendere teşbih edilen bir Ay olduğu görülür. Çünkü Ay, bir dilenci gibi sürekli Güneş’in çevresinde dolaşır. Ayrıca geceleri gün ışığını yansıtması dolayısıyla da ellerinde tuttuğu aynalarla gün ışığını etrafına yansıtan kalenderlere benzetilir. Çünkü kalenderlerin ellerinde bir ayna ile dolaşmaları meşhurdur.³⁰ Kalenderler genellikle aşağı tabaka kimselerden olurlar³¹. Bu mana itibariyle düşünüldüğünde şâirin, Ay’ın sevgili karşısında aşağı tabakadan, kıymetsiz bir kişi olduğunu vurgulamak istediği de anlaşılabilir. Beyitte “mihr” olarak geçen kelime aslında sevgiliyi işaret ettiğinden açık istiare sanatından şâir açık istiarenden yararlanmıştır.

³⁰ Kurnaz, a.g.e., s.74.

³¹ Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, Haz: Cemal Kurnaz, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013, s.242.

Ay gerçekten de sanki boynunda tasma varmış gibi güneşin etrafında döner. Diğer manada bakıldığında da sevgilinin yurdunun çevresinde dolaşır ve sürekli onu görmek istemektedir. Şâirin kendine tecrit vasıtasıyla seslendiği beyitte ay ağılı da denilen hâle, kalenderlerin boyunlarında taşıdıkları tasmaya teşbih edilerek kalender benzetmesi tamamlanır: Hüsnütalil yoluyla hâle değil tasma olduğu vurgulanmıştır. “Mâh”, “mihr” ve “hâle” kelimeleri gökyüzü ile alakalı bir tenasüp oluştururken “kalender”, “boyun” ve “tavk” kelimeleri de kalenderlerle ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

1.3.

53. Gazel

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün

- 1- Dilâ rûz-ı ezel kısmet Hudâ-yı zü ’l-minendendür
Bu rüsvâlık bu şeydâlık ne sendendür ne bendendür
- 2- Bulursan sırrını fâş et haber sor ‘ışk-ı Leylâdan
Dilâ Mecnûn-ı şeydâyı yabandan sanma evdendür
- 3- Açılır gül gibi her bir yakasız onmaduklarla
Ben ol serv-i hırâmânı sanurdum pâk-dâmendür
- 4- Çıkaldan başlar cân-ıla dilde mihrün artupdur
Meseldür ey kemân-ebrû mahabbet iki başdandur
- 5- Vusûlî gözlerüm gördüğü yere dek giderdüm lîk
Yakama yapışur yaşıum komaz bir kanlu reh-zendür

1. Beyit

Dilâ rûz-ı ezel kısmet Hudâ-yı zü ’l-minendendür
Bu rüsvâlık bu şeydâlık ne sendendür ne bendendür

dilâ: ey gönül!

rûz: 1. gün. 2. gündüz.

ezel: başlangıcı olmayan geçmiş zaman, öncesizlik.

kısmet: 1. bölme, pay etme. 2. Kader. Tanrı takdiri olan şey.

Hudâ: Tanrı.

zü’l-minen: nimetlerin sahibi; Allah.

rüsvâlık: rezillik, haysiyetsizlik, itibarsızlık.

şeydâlık: aşktan kendini kaybetmek, deliye dönmek.

Dilâ! Rûz-ı ezel kismet Hudâ-yı zü 'l-minendendür, bu rüsvâlık bu şeydâlık ne sendendür ne bendendür.

Ey gönül! Ezel günü kismet hamd sahibi Allah'tandır; bu rezillik, bu divanelik ne senden ne de bendendir.

Şâir gönlüne seslenerek içinde bulundukları rezillik ve divanelik durumunun kendilerinden olmadığını ifade ederken gönlü tecrit yoluyla bir insan gibi ele almıştır. Üstünde durulan konunun teslimiyet ve kadere boyun eğme şeklinde algılanabileceği beyitte şâir, ezelden bu duruma düştüklerini belirtilmekte, kendi tasarruflarının olmadığını söylemektedir.

Şâir, nida yoluyla gönle seslenerek onu bir insan gibi düşünmüş ve teşhis etmiştir. “Rüsvâ” ve “şeydâ” kelimeleri aşağılık bir duruma düşme anlamını taşımaları yahut ona yakın olmaları sebebiyle tenasüp oluşturur. Yine “rûz-ı ezel”, “Hudâ” ve “zü'l-minen” kelimeleri arasında dinî yönden bir anlam ilişkisi mevcut olduğundan tenasüp bulunur.

2. Beyit

Bulursan sırrını fâş et haber sor 'ışk-ı Leylâdan
Dilâ Mecnûn-ı şeydâyı yabandan sanma evdendür

fâş: meydana çıkma, duyulma, açığa vurma, dile verme.

dilâ: ey gönül.

şeydâ: aşktan aklını kaybetmiş, divane, düşkün, şaşkın.

Dilâ! Bulursan sırrını fâş et 'ışk-ı Leylâdan haber sor, Mecnûn-ı şeydâyı yabandan sanma evdendür.

Ey gönül! Bulursan sırrını açıkla, Leyla'nın aşkından haber sor; divane Mecnun'u dışarıdan sanma, evdendir.

Klasik şiirde âşıklar için Leylâ ile Mecnun'un aşkı hep misal teşkil edegelmiştir. Öyle ki şâirler kendilerini Mecnun'dan, sevgililerini Leyla'dan ve aşklarını da onların aşkından daha büyük görmüşler ve bunu muhtelif şekillerde dile getirmişlerdir.

Gönle bir insan gibi seslenilerek hem nida hem de teşhis yapılan beyitte doğrudan bir karşılaştırma anlamı çıkmamakla birlikte şâirin kendini yine Mecnun'la

yakın seviyede gördüğü söylenebilir. Çünkü gönlüne seslenirken “onu yabancı sanma, evdendir” demektedir. Benzer duygular içinde olduğu da “sırrını fâş et” cümlesinden anlaşılmaktadır. Beyitte açıkça görülen Leyla ile Mecnun telmihinin yanında “sır”, “fâş”; “yaban”, “ev”; “ışk”, “Leylâ”, “Mecnûn” ve “şeydâ” kelimeleri birbirleriyle ilgili olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Açılur gül gibi her bir yakasız onmaduklarla
Ben ol serv-i hırâmânı sanurdum pâk-dâmendür

onmaduk: 1. talihi yaver gitmeyen başı beladan kurtulmayan. 2. bereketsiz, uğursuz.

serv-i hırâmân: nazlı sallanan selvi.

pâk-dâmen: eteği temiz, namuslu.

Her bir yakasız onmaduklarla gül gibi açılur, ben ol serv-i hırâmânı pâk-dâmendür sanurdum.

Züğürtlerle ve onmadıklarla gül gibi açılır; ben o salınan serviyi namuslu sanırdım.

Adeta bir servi gibi salına salına yürüyen sevgili, âşık yerine âşığın rakipleri ile ilgilenmektedir. Nitekim “pâk-dâmen” olan sevgililer başkalarına iltifat etmez ve “gonca” diye adlandırılır. Şâir bu durumun aksi yönünde bir manzara çizmekte olduğundan sevgili için “gül gibi açılmak” tabirini kullanır. Rakipler uğursuz olma yönüyle öne çıktığından “onmaduk” kelimesi ile nitelenirler.

“Serv-i hırâmân” ifadesi açık istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmıştır. “Gül” ve “serv-i hırâmân” tabiat ile alakalı olduğundan bir tenasüp meydan getirirler. Namuslu olmak insana mahsus bir özelliktir. Dolayısıyla bir servi ağacı namuslu olamayacağı için şâir ona bir insan özelliği yükleyerek kişileştirmiştir.

4. Beyit

Çıkaldan başlar cân-ıla dilde mihrün artupdur
Meseldür ey kemân-ebrû mahabbet iki başdandur

çıkaldan: çikalı beri.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

kemân-ebrû: kaşları yay gibi güzel, biçimli olan, keman kaşlı.

Ey kemân-ebrû! Cân-ıla dilde çıkaldan başlar mihrün artupdur, meseldür mahabbet iki başdandır.

Ey yay kaşlı! Can ve gönülde yaralar baş vereli sevgin artmıştır: “Muhabbet iki baştandır” bir atasözüdür.

“Cân”, “dil”, “mihr” ve “mahabbet” kelimelerinin sevgi ve aşk ile alakalı bir tenasüp oluşturduğu beyitte can ve gönül iki müşahhas varlık olarak işlenmiştir. Sevgiliye “ey kemân-ebrû” diyerek nida eden şâir, sevginin artmasını canda ve gönülde yaraların artmasına bağlamıştır. Bunu da “muhabbet iki başdandır” darbimeseliyle destekleyerek ifadenin gücünü artırmıştır.

Can ve gönülde sevgi arttıkça yaralar da artmıştır. Bu da aşkın büyüklüğü ile ıstırapın büyüklüğünün benzer ölçüde arttığını gösterir. Âşık, canı ne kadar yanarsa sevgiliyi o kadar fazla sever. Şâirin tasavvuruna göre sevgi artarken yaralar da artacak, yaralar artarken de sevgi artacaktır. Böylelikle mütemadiyen devam edecek olan bir anlam yapısı inşa edilmiş olur.

5. Beyit

Vusûlî gözlerüm gördüğü yere dek giderdüm lîk
Yakama yapışur yaşum komaz bir kanlu reh-zendür

lîk: lâkin, fakat, amma, ancak.

reh-zen: yol kesen, yol kesici, eşkıya.

Vusûlî gözlerüm gördüğü yere dek giderdüm lîk yaşum yakama yapışur, komaz bir kanlu reh-zendür.

Ey Vusuli! Gözlerimin gördüğü yere dek giderdim; ancak yaşım yakama yapışır, bırakmaz. O, kanlı bir yol kesicidir.

Şâir tecritle kendine seslenerek yola çıkamamasının sebebini gözyaşlarına bağlamıştır. Gözyaşlarını bir yol kesiciye benzetmesinin sebebi gözlerinin görmesine engel olmasıdır. Çünkü o kadar çok ağlamıştır ki gözleri artık kanlı akmaya başladığından bir yer göremez hâle gelmiştir. Göremeyen gözlerle de bir yere gidemeyeceğini bildiğinden olduğu yerde kalmıştır. Gözyaşlarının yakaya yapışması gerçekten yakayı ıslatması olarak düşünülebileceği gibi bir şakiye, yol kesiciye benzetilerek onun gibi yakaya yakışıp bırakmaması anlamında da alınabilir.

1.4.

54. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1- Eger yüz bin belâ gelse bana sanman 'inâdum var
Benüm lutf-ı Hudâya i'timâdum i'tikâdum var
- 2- Sürülsem gam yemem ger âsitân-ı ehl-i dünyâdan
Benüm dergâh-ı Hakka çün-kim ey dil istinâdum var
- 3- Elüm çekmem eger kânûn ederse bana zulmi çarh
Bi-hamdi 'llâh ki kavl-i Hakka şer'a inkıyâdum var
- 4- Elümde tutar-ısam tan-mıdur son demde uçağı
Ki şer'-i Mustafâ gibi benüm kolum kanadum var
- 5- Cihânun devletinden nâ-murâd olmak diler gönlüm
Vusûlî kimse bilmez başka bir özge murâdum var

1. Beyit

Eger yüz bin belâ gelse bana sanman 'inâdum var
Benüm lutf-ı Hudâya i'timâdum i'tikâdum var

'inâd: ısrar, ayak direme, dediğinden vazgeçmeme.

lutf: 1. hoşluk, güzellik. 2. iyi muamele; iyilik.

Hudâ: Allah.

i'timâd: 1. dayanma, güvenme. 2. emniyet, güven.

i'tikâd: 1. düğümleñip kalma, bir şeye bağlanma. 2. inanma, gönülden tasdik ederek inanma.

Eger bana yüz bin belâ gelse 'inâdum var sanman, benüm lutf-ı Hudâya i'timâdum i'tikâdum var.

Bana yüz bin bela gelse de inadım var sanmayın; benim Allah'ın lütfuna inancım güvencim var.

Mütevekkil derviş bakışı gazelin tamamına hâkim durumdadır. Tasavvufî anlayışta, Hakk aşığı bir derviş, Allah'tan gelen ve diğer insanların şer sandığı belaların aslında kendisini Allah'a yaklaştıran birer mükâfat olduğu fikrindedir. Bu sebepten bu belâlar karşısında katıyen menfî bir düşünceye sahip değildir. Nitekim en büyük belalara önce peygamberler daha sonra da Allah dostları uğramıştır

Beyitteki “inâd” kelimesi ile dünya hırsı kastedilmektedir. Çünkü Allah, dostlarına onları sevdiği için belalar gönderirken bazı hırslı kullarını da mallarından imtihana tabi tutar ve deyim yerindeyse “ayağını denk alması” mesajını verir. Şâirin belalara uğramasının sebebini insanlar bahsettiğimiz ikinci durumdan yani ihtiraslı olmasından sanabilir ama şâir bunun böyle olmadığını ilk mısra’ın sonunda “benim ‘inâdum var sanmayın” diyerek açıklamıştır.

2. Beyit

Sürülsem gam yemem ger âsitân-ı ehl-i dünyâdan
Benüm dergâh-ı Hakka çün-kim ey dil istinâdum var

âsitân: eşik.

ehl-i dünyâ: dünya adamı, Âhireti düşünmeyen.

dergâh: 1. tekke. 2. kapı yeri, kapı önü.

Hakk: 1. Allah, Tanrı. 2. doğruluk ve insaf. 3. bir insana ait olan şey.

istinâd: 1. dayanma. 2. güvenme. 3. senet, delil, hüccet sayma.

Ger âsitân-ı ehl-i dünyadan sürülsem gam yemem, çün-kim ey dil benüm dergâh-ı Hakka istinâdum var.

Ey gönül! Allah’ın kapısına dayandığım için dünya ehlinin eşliğinden uzaklaştırılsam da gam yemem.

Beyit, derviş meşrep bir kişinin görüşlerini aktarmaktadır. Hakk âşığının derdi insanlar tarafından anlaşılmak değil, Allah’a daha yakın olmaktır bu yüzden insanların kendisi hakkında ne dediğinin bir önemi yoktur. Zaten dervişler elini eteğini bu dünyanın işlerinden çekmiş kimselerdir.

Şâir, gönlüne teşhis ve nida yoluyla seslendiği beyitte kendisinin de bir Hakk âşığı olduğunu, bu yüzden dünya ehli tarafından dışlanmasının çok da umrunda olmadığını söylemektedir. Çünkü kendi dayanak noktası, bizzat kendi ifadesiyle dergâh-ı Hakka istinâdı” olmasıdır. “Âsitân” ve “dergâh” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

3. Beyit

Elüm çekmem eger kânûn ederse bana zulmi çarh
Bi-hamdi’llâh ki kavî-i Hakka şer‘a inkıyâdum var

kânun: 1. devletin yasama kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere konulan her türlü nizam, kaide, kural. 2. herhangi bir mevzu üzerindeki kanunu taşıya kitap.

çarh: 1. çark tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka. 4. ok yayı.

bi-hamdi'llâh: Allah'a şükür olsun.

kavl-i Hakk: Allah'ın sözü.

şer': Allah'ın emri, âyet, hadis, icmâ-i ümmet ve kıyas-ı fukaha esasları üzerine kurulmuş olan din kaideleri.

inkıyâd: boyun eğme; kendini teslim etme.

Eğer çarh bana zulmi kânûn ederse elüm çekmem, bi-hamdi'llâh ki kavl-i Hakka şer'a inkıyâdum var.

Felek bana zulmetmeyi âdet hâline getirse de vazgeçmem. Allah'a şükür, Allah'ın sözüne ve hükmüne boyun eğdim.

İslam inancına göre bu dünya insanlar için bir imtihan yeridir³² ve Müslümanların görevi de bu imtihanı en başarılı şekilde verebilmektir. Beyitte, “felekten ne gelirse gelsin ben Allah'ın sözüne güvenirim” diyen şâir bu imtihanın farkındadır ve ilk beyitte vurgulanan mânâ ile paralel bir anlaşıya işaret etmektedir. Felek, kanun koyabilmesi bakımından bir insan gibi ele alınarak teşhis edilmiştir. Ayrıca el çekmek deyiimi ile de bir irsal-i mesel yapılmıştır. “Kânûn”, “şer'” ve “inkıyâd” kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır. “Kânûn” ve “şer'” kelimesi arasında ilgi bulunur çünkü şeriat Allah'ın koyduğu kanunlardır.

4. Beyit

Elümde tutar ısam ta'n mıdur son demde uçmağı
Ki şer'-i Mustafâ gibi benüm kolum kanadum var

uçmağ: cennet.

şer'-i Mustafâ: Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kaideleri.

Elümde uçmağı son demde tutar-ısam tan-mıdur ki benüm şer'-i Mustafâ gibi kolum kanadum var.

³² “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele.” Bakara - 155.

Cenneti sonunda elde tutarsam buna şaşılır mı? Benim Mustafa'nın şeriatı gibi kolum kanadım var.

Beyitte “Mustafâ” adıyla geçen Hz. Muhammed'in getirdiği dinin kaidelerini kanada benzeten şâir onun koruyucu yanına dikkat çekmektedir. Dinin kurallarına uygun yaşayanların mükâfatı olacak olan Cennet, beyitte sonunda girilecek yer olarak söylenmiştir. Şâirin “son demde uçağı tutmak”tan kastı oraya lâıyk biri olduğı inancından gelir. Çünkü “şer’-i Mustafâ” gibi kolu, kanadı yani onu cehennem tehlikesinden koruyacak kalkanı vardır.

Cennet anlamına gelen “uçağı” kelimesi söyleniş ve köken itibariyle “uçmak” fiilini andırır. Bu manası düşünüldüğünde ikinci mısradaki “kanat” kelimesiyle bir anlam ilişkisine girer. Bu mana itibariyle bakıldığında ilham-ı tenasüp meydana gelmiş olur. Şâiri cennete taşıyacak olan şeriat, koruyuculuk yönünden kola kanada benzetilmiştir.

5. Beyit

Cihânun devletinden nâ-murâd olmak diler gönlüm
Vusûlî kimse bilmez başka bir özge murâdum var

devlet: 1. bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki.

nâ-murâd: muradına erişememiş.

murâd: 1. arzu, istek, dilek. 2. maksat, meram.

Vusûlî! Gönlüm cihânun devletinden nâ-murâd olmak diler, başka bir özge murâdum var kimse bilmez.

Ey Vusuli! Gönlüm dünyanın mutluluğundan tat almak istemez; benim kimsenin bilmediğı başka, ayrı bir dileğim var.

Gazel boyunca işlenen fikir son beyitte de görölmektedir. Şâir beyitte dünyadan herhangi bir saadet beklentisi içinde olmadığını ve kendi isteğinin ne olduğunu kimsenin bilmediğini söyler. Aslında kimse derken, eskiden “nâdân”, yani cahil ve onları anlayamayan anlamlarına da gelen kişileri kast etmektedir.

İlk beyitte başlayan ve diğeri beyitlerde de anlatılmaya devam edilen dünya anlayışı makta beytinde üstünde durulan asıl konudur. Şâir, nida ve tecrid sanatları

yardımla fikrini dile getirmiştir. Ayrıca “cihân”, “murâd”, “nâ-murâd” ve “devlet” kelimeleri arasında tenasüp vardır ve gönül bir insana teşbih edilmiştir. “Murâd” ile “nâ-murâd” arasında ise ıstikak vardır. “Başka” ve “özge” kelimeleri de anlamca yakın olduklarından tenasüp oluşturmuştur. Şâirin mahlasının da kelime anlamı düşünüldüğünde başka bir muradın vuslat olduğu akla gelebilir. Şâir bu dünyanın nimetlerinden bir şey beklememekte, vuslatı arzulamaktadır ve bu sebeple beyit tasavvufî yöne kaymış olur.

1.5.

55. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Söyledürse murg-ı cânı la‘l-i dil-ber söyledür
Tûtî-i gûyâları gûyâ ki şeker söyledür
- 2- Şöyle dil ballandır[ur] şeker-lebün vasfını kim
Gûş eden yine sorup anı mükerrer söyledür
- 3- Döndi mutrib bülbüle sâkî mey-i gül-fâmdan
Âdemi bilmem ne hâletdür bu kâfir söyledür
- 4- Tûtî-i cânâ yine âyîne-i dîdâr-ı ‘ışk
Bir şeker-leb şevkine şîrîn gazeller söyledür
- 5- Ey Vusûlî kâbiliyyetdür velî ehl-i dili
İltifât-ı pâdişâh-ı heft-kışver söyledür

1. Beyit

Söyledürse murg-ı cânı la‘l-i dil-ber söyledür
Tûtî-i gûyâları gûyâ ki şeker söyledür

murg: kuş.

cân: 1. can, ruh. 2. hayat, yaşayış. 3. gönül.

la‘l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

dilber: gönlü alıp götüren, güzel.

tûtî-i gûyâ: konuşan papağan.

Gûyâ tûtî-i gûyâları şeker söyledür ki murg-ı cânı söyledürse la‘l-i dil-ber söyledür.

Papağanı nasıl şeker konuşturuyorsa can kuşunu konuşturan da sevgilinin dudağıdır.

Eskiden papağanlara konuşmayı öğretebilmek için papağanın önüne bir şeker verip karşısına bir ayna koyarlar ve ayna arkasından konuşurlarmış. Böylece papağan sevdiği şekeri yerken bir yandan da karşısında kendine benzeyen kuşu görünce sesin ondan geldiğini sanır ve o da benzer sesler çıkarmaya çalışmış. Bir süre böyle devam eden talimler sonunda papağan kendisine ne öğretiliyse onları söylemeye başlarmış. Beyit işte bu tûtî-şeker ilişkisi üzerine kurulmuştur. Sevgilinin dudağı o kadar etkileyicidir ki gönül kuşunu sadece o konuşturabilir. Eğer gönül kuşu, sevgiliden kendisine yönelik en ufak bir hareket bile fark etse onun ilgisine mazhar olduğunu görüp ötmeye başlar.

“La’l-i dilber” ile kast edilen sevgilinin dudağıdır ama bu tamlamanın kullanılmasının sebebi sevgilinin dudağının kırmızılığının ne kadar etkileyici, parlak olduğunu vurgulamaktır. Çünkü lal taşı kırmızılığı, parlaklığı ve değerli olmasıyla bilinir. Bu yüzden bu ifadede kinaye vardır. Gönül, kuşa benzetilmiş ama ötmek ifadesi yerine “söyledür” denilerek kişileştirilmiştir ve böylelikle belki de “sevgilinin dudağı o kadar etkilidir ki kuşu bile bir insan gibi konuşturur” demek aklımıza gelirse bir mübalağadan da söz etmek mümkündür. Beyitte ayrıca bir mürettep leff ü neşr görünmektedir. Çünkü ilk mısradaki “murg-ı cân”ın karşılığı ikinci mısradaki “tûtî-i gûyâ”, yine ilk mısradaki “la’l-i dilber”in karşılığı ise alt mısrada “şekker”dir. “Tûtî-i gûyâ” ve “gûyâ” kelimeleri arasında söylenişleri aynı, anlamları farklı olmaları sebebiyle cinas vardır.

2. Beyit

Şöyle dil ballandır[ur] şekker-lebün vasfını kim
Gûş eden yine sorup anı mükerrer söyledür

şekker-leb: 1. dudağı şeker gibi tatlı. 2. tatlı dudaklı, tatlı sözlü.

gûş: 1. kulak. 2. işitme, dinleme.

mükerrer: tekrarlı, tekrarlanmış, tekrar olunmuş.

Dil şekker-lebün vasfını şöyle ballandır[ur] kim gûş eden yine anı sorup mükerrer söyledür.

Gönül, o tatlı dudaklının niteliklerini öyle ballandıra ballandıra anlatır ki dinleyen yine sorup tekrar tekrar konuşturur.

Beyitte vurgulanan nokta, tatlı dudaklı sevgilinin etkileyiciliğidir. Bir insan gibi düşünülerek teşhis edilmiş olan gönül, sevgilinin dudaklarını şeker olarak tahayyül eder ve onu muhitindeki herkese anlatır. O dudaklar öylesine tatlıdır ki vasıflarını duyan herkes, gönlü tekrar tekrar konuşturarak bunu tekrar duymak ister.

Gönül şiirlerde genellikle sevgiliden ayrı olarak düşünülür ve şâirler daima ona yakın olma arzusunu şiirlerinde işlerler. Bu beyitte ise gönül vuslata ermiş görünmektedir. Bu durum, beyitte gönlün dudakları ballandıra ballandıra anlatmasından bellidir. “Gûş”, “sorup”, “söyledür” kelimeleri arasında olduğu gibi “şekker-leb” ile “ballandurur” kelimeleri arasında da tenasüp bulunur.

3. Beyit

Döndi mutrib bülbüle sâkî mey-i gül-fâmdan
Âdemi bilmem ne hâletdür bu kâfir söyledür

mutrib: 1. ıtrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı. 2. şarkıcı, şarkı okuyan.

mey: şarap.

gül-fâm: gül renkli, gül gibi rengi kızıl olan.

âdem: adam, insan.

hâlet: hâl, sûret, keyfiyet, nitelik.

Sâkî mutrib mey-i gül-fâmdan bülbüle döndi, âdemi söyledür bu kâfir bilmem ne hâletdür.

Ey saki! Çalgıcı, gül renkli şaraptan içince bülbüle döndü, insanı söyleten bu kâfir nasıl bir şeydir bilmem.

Beyit şarabın etileyiciliği üstüne bina edilmiştir. Şâirin tasvirine göre bir mecliste gül renkli yani kırmızı şaraptan içen bir çalgıcı, şarabın tesiriyle sarhoş olmuş ve adeta bir bülbül gibi şakımaya başlamıştır. Bu durum karşısında hayrete düştüğünü ifade eden şâir, sakiye bu şarabın etkileyiciliğinin nedenini sormaktadır.

Çalgıcının şarkı söylemeye başlaması sarhoşluğa bağlanabileceği gibi çalgıcıların şarkı söylemeleri de alışıldık bir durumdur ve bu anlamda düşünülürse şâirin bir hüsn-i talil yaptığı ayırt edilir. Çünkü şâir çalgıcının şarkı söylemeye başlamasının sebebini gül renkli şaraptan içmesine bağlamıştır.

“Sorup” kelimesindeki “sormak” fiili “emmek” anlamını da haizdir ve böylelikle şeker ile bir başka anlam ilişkisi daha ortaya çıkarak iham-ı tenasüp oluşturur. “Mutrib”, “sâkî”, “mey-i gül-fâm” ve “kâfir” kelimeleri içki meclisi ile alakalı olmaları bakımından tenasüp oluşturur. Zira içki meclislerindeki sakiler ve mutribler genelde yabancı yani kâfirdirler. Ayrıca “bûlbûl” ile “gül” kelimeleri arasında da tenasüp bulunmaktadır.

4. Beyit

Tûtî-i câna yine âyîne-i dîdâr-ı ‘ışk
Bir şeker-leb şevkine şîrîn gazeller söyledür

tûtî-i cân: can papağanı.

âyîne: ayna.

dîdâr: 1. yüz, çehre. 2. görme, görüşme. 3. görüş kuvveti, göz. 4. açık, meydanda.

‘ışk: aşk.

şeker-leb: 1. dudağı şeker gibi tatlı. 2. tatlı dudaklı, tatlı sözlü.

şevk: şiddetli arzu; keyif, neşe, sevinç.

şîrîn: 1. tatlı. 2. sevimli, cana yakın, sempatik.

Âyîne-i dîdâr-ı ‘ışk bir şeker-leb şevkine yine tûtî-i câna şîrîn gazeller söyledür.

Aşk yüzünün aynası, bir şeker dudaklının şevkine yine can papağanına tatlı gazeller söyletiyor.

Gazelin ilk beytinde bahsedilen tûtî-şeker ilgisi bu beyitte tekrar karşımıza çıkmıştır. Papağanlar konuşmayı, daha doğrusu taklit yapmayı önlerine konan bir ayna vasıtasıyla öğrenirdi. Beyitte hem gazel söylenmesi sebebiyle papağana insan vasfı yüklenerek teşhis yapılmış hem de bu papağan cana teşbih edilmiştir.

“Âyîne” ve “dîdâr” kelimeleri kendi aralarında ayrıca bir tenasüp oluştururken “tûtî” ve “şeker” kelimeleriyle bir başka ilgi kurulmaktadır. “Şeker-leb” ve “şîrîn” de birbirine yakın anlamlı kelimeler olması sebebiyle tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Ey Vusûlî kâbiliyyetdûr velî ehl-i dili
İltifât-ı pâdişâh-ı heft-kışver söyledür

kâbiliyyet: 1. anlama, anlayış, kabul edilebilirlik, alabilirlik. 2. beceriklilik, eli işe yatkınlık; kapasite.

velî: velâkin, ammâ, fakat.

ehl-i dil: gönül adamı, gönül dilinden anlayan (kimse), kalender.

iltifât: 1. yüzünü çevirip bakma. 2. dikkat. 3. hatır sorma, gönül alma. 4. sözü başka bir şahsa çevirme.

heft-kışver: 1. yedi ülke. 2. Batlamyos'un ayırdığı dünyanın yedi bölgesi.

Ey Vusûlî, kâbiliyyetdûr; ehl-i dili velî iltifât-ı pâdişâh-ı heft-kışver söyledür.

Ey Vusuli! Gönül ehlini yedi ülke padişahının iltifatının söyletmesi büyük bir kabiliyettir.

Devlet yönetimle ilgili kelimelerin tenasüp oluşturduğu beyitte sevgili, padişaha teşbih edilmiştir. Divan şiirinde sevgili güzellik ülkesinin sultanı olarak tasavvur edilir. Onun güzelliğini belirtmek için böyle bir yola başvurulmuştur.³³ “Heft-kışver” ifadesi ile anlatılan, eski coğrafyaya göre dünyanın hayat olduğu düşünülen dörtte birlik bölümüdür ve buralar İran, Arabistan, Afrika, Roma, Türk, Hind ve Çin topraklarıdır.³⁴

Ehl-i dil yani âşıklar sevgilinin kudretinin karşısında, padişahın karşısında emir bekleyen köleler gibidir. Padişahın kölelere herhangi bir iltifatı onları çok sevindirir ve belki de bu, ömürlerinde alabilecekleri en büyük mükâfattır. Bundan dolayı sevgilinin iltifat etmesi âşıklar için eşi benzeri bulunmaz bir hediyedir. İnsanlar arasında padişaktan daha kuvvetlisi olmadığı gibi âşıklar için de sevgiliden daha kuvvetlisinin olmaması bu yüzdendir. Sevgilinin de, bir insan olarak düşünüldüğü vakit, dünyanın en kudretli insanına benzetilmesi mübalağadır.

1.6.

56. Gazel

Fâ'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

1- Zülfün ey meh sehâba dönmişdür
Ruhların âfîta dönmüşdür

³³ Kurnaz, a.g.e., s.140

³⁴ Pala, a.g.e., s.201.

2- Sâkî-i dehr-i dîn elinden âh
Eşk-i çeşmüm şarâba dönmişdür

3- Sancılup sîh-i mihnete ciğerüm
Nâr-ı gamda kebâba dönmişdür

4- Ögüdür bulduğın hemân ey dil
Çarh bir âsiyâba dönmişdür

5- Bahr-i eşkümde ey Vusûlî benüm
Gözlerüm san habâba dönmişdür

1. Beyit

Zülfün ey meh sehâba dönmişdür
Ruhların âfitâba dönmişdür

sehâb: 1. bulut. 2. karanlık. 3. bulut gibi uçuşan böcekler.

âfitâb: 1. Güneş. 2. Güneşin ışığı. 3. s. güzel kadın. 4. güzel yüz. 5. şarap.

Ey meh! Zülfün sehâba dönmişdür, uhların âfitâba dönmişdür.

Ey aya benzeyen sevgili! Saçın buluta, yanakların da güneşe benzemiştir.

Beyitte yanağın üstüne düşen bir saç buklesi anlatılmaktadır. Bulut güneşin önünü kapatarak onun ışıklarının dünyaya tamamen ulaşmasına izin vermez. Böylece bulutlu günlerde hem yerde hem de gökte renkler biraz solgun bir hâlde görülür. Şâir, saçları buluta, yanağı da güneşe benzetmiş, yanağın üstüne düşen buklenin yanağın parlaltısını kapatmasını güneşin önüne bulutun geçmesi olarak tasavvur etmiştir. Ayrıca yanağın güneşe dönmüştür ifadesinde bir gerçeklik de vardır çünkü bir insanın yüzü gerçekten de güneşe dönmüş olabilir.

Sevgili yerine “meh” diyerek açık istiareye başvurmuş olan şâir “meh”, “sehâb” ve “âfitâb” kelimelerini de kullanarak gökyüzü ile ilgili bir tenasüp yapmıştır. Sehâb kelimesinin bir diğer anlamı da karanlık demektir. Saçın da siyah olduğu düşünüldüğünde “zülf” ve “sehâb” arasında renk yönünden bir ihâm-ı tenasüp olduğu fark edilecektir.

2. Beyit

Sâkî-i dehr-i dîn elinden âh
Eşk-i çeşmüm şarâba dönmişdür

dehr: 1. dünya. 2. zaman, devir.

dûn: 1. aşağı, aşağılık. 2. alçak, soysuz kimse. 3. altta, aşağıda.

eşk-i çeşm: gözyaşı.

Âh, sâkî-i dehr-i dûn elinden eşk-i çeşmüm şarâba dönmiştür.

Ah ki, alçak dünyanın sakisinin elinden gözyaşım şaraba dönmüştür.

Şâir çok fazla ağladığını meyhane terimleri aracılığıyla ifade etmektedir. Öyle ağlamıştır ki gözyaşları elinde tuttuğu kadehin içini doldurarak bir şarap görünümünü almıştır. Beyitte “dehr-i dûn” ifadesinden kasıt, hâlihazırda “aşağıda olan” anlamını haiz “dünya” kelimesine vurgu yapmaktır.³⁵ Böyle bir dünyanın sakisinin de alçak olması tabiidir. Şâir alçaklık mefhumunu dünya için kullanırken asıl amacı bu anlamı sâkiye yüklemektir. Çünkü gözyaşlarının kanlı akarak bir şaraba benzemesinin sebebi sakidir.

“Sâkî-i dehr-i dûn elinden” diyerek gerçek bir durumu da dile getiren şâir kadehi sakinin elinden aldıktan sonra gözyaşlarının şaraba döndüğünü vurgulamıştır. “Sâkî”, “elinden”, “şarâb” kelimeleri meyhane ile alakalı olmaları yönünden tenasüp oluşturur.

3. Beyit

Sancılup sîh-i mihnete ciğerüm
Nâr-ı gamda kebâba dönmiştür

sîh: 1. demir şiş. 2. kebab şişi.

mihnet: 1. zahmet, eziyet. 2. gam, keder, sıkıntı. 3. bela, musibet.

nâr: 1. ateş, od. 2. cehennem. 3. yakıcı şey.

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

Ciğerüm sîh-i mihnete sancılup nâr-ı gamda kebâba dönmiştür.

Ciğerim sıkıntı şişine saplanıp gam ateşinde kebaba dönmüştür.

Yiyecek kavramları üzerine kurulan beyitte çok fazla sıkıntı çekildiği mübalağalı olarak anlatılmaktadır. Âşığın ciğeri şişe saplanıp gam ateşinde kebab haline gelmiştir. Kebab, farklı tarifleri olan, ateşte pişirilen et yemeklerine verilen genel isimdir. Şâirler kendi ciğerlerinin yandığını anlatmak için sık sık kebab benzetmesini kullanırlar. Vusûlî de ciğerinin aşktan dolayı çok fazla yandığını

³⁵ Özön, a.g.e., s.178.

anlatmak için bu benzetmeyi kullanmakla kalmayıp kebab ile alakalı kelimeler olan “sîh” ve “nâr”ı kullanarak bir tenasüp de oluşturmuştur. Kebabın pişirilirken ateşte döndürülmesi de “dönmişdür” kelimesiyle akıllara gelebilir. Gam ateşe, mihnet de şişe teşbih-i belîğ yoluyla benzetilmiştir. “Sîh-i mihnet”in “nâr-ı gam”a, “ciğer”in de “kebâb”a karşılık gelerek bir mürettep leff ü neşr oluşturduğu görülmektedir.

4. Beyit

Ögüdür bulduğın hemân ey dil
Çarh bir âsiyâba dönmişdür

çarh: 1. çark tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka. 4. ok yayı.

âsiyâb: su değirmeni.

Ey dil! Çarh bulduğın hemân ögüdür bir âsiyâba dönmişdür.

Ey gönül! Felek, bulduğunu hemen öğüten bir değirmene dönmüştür.

Şâir, feleği gönlüne şikâyet etmektedir. Gönlü bir insan gibi düşünerek teşhis etmiş ve zamanın hızlı geçtiğinden, belki de eldeki güzelliklerin çabuk kaybolduğundan yakınmıştır. Felek, dönme özelliği yönünden bir değirmene benzetilmiştir. Değirmen, döndükçe içine dökülen buğday, mısır vb. hububatı öğütürken felek de aynı bir değirmen gibi içinde olan her şeyi öğütür. Beyitte zamandan şikâyet olduğu söylenebilir ama bu şikâyet daha çok zamanın işleyiş şeklindendir. “Çarh”, “felek”, “dönmişdür” kelimeleri birbirleriyle alakalı olduğundan aralarında tenasüp bulunur.

5. Beyit

Bahr-i eşkümde ey Vusûlî benüm
Gözlerüm san habâba dönmişdür

bahr-ı eşk: gözyaşı denizi.

habâb: su üzerinde olan hava kabarcıkları.

Ey Vusûlî! Benüm gözlerüm bahr-i eşkümde san habâba dönmişdür.

Ey Vusuli! Gözlerim, gözyaşı denizimde sanki bir su kabarcığına dönmüştür.

Beyitte mübalağalı bir anlatım söz konusudur. Şâir çok fazla ağladığını su ile alakalı kelimeler aracılığıyla aktarmıştır. Çok fazla ağladığından bir deniz kadar gözyaşı dökmüştür. Öyle ki bu gözyaşı denizi içinde gözleri birer habab yani su kabarcığı kadar görünmektedir. Su kabarcığını şâir gözlerinin gözyaşı denizi içinde

ne kadar küçük kaldığını anlatmak için kullanımıştır. Ayrıca kabarcığın şekil olarak göze benzemesi de dikkate şayandır.

Beyitte açıkça söylenmese bile bu ağlayışın sebebi sevgiliden ayrı olmaktır. Âşıklar sevgiliden ayrı geçirdikleri anlarda ağlayıp inler. “Bahr” ve “habâb” ile “göz” ve “eşk” arasında bulunan anlam ilişkisi sebebiyle müşevveş leff ü neşr yapıldığı görülecektir. “Bahr-i eşk”, “göz”, “habâb” kelimeleri arasında tenasüp mevcuttur.

1.7.

57. Gazel

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün

- 1- Dehânun goncası perverde-i gülzâr-ı cânumdur
Nihâl-i tîrûn ey kaşı kemân hâtır-nişânumdur
- 2- Ölürdüm lebleründen bir nefes düşsem cüdâ zîrâ
Biri rûh-ı revânumdur birisi yâr-ı cânumdur
- 3- Ben ağladukça ol gül-ruh tarâvetler eder tahsîl
Yüzi suyu letâfet bâğının eşk-i revânumdur
- 4- Bana sevdâ-yı zülfün ‘âlem içre ‘ömr-i sermeddür
Hayâl-i la’l-i nâbun hod hayât-ı câvidânumdur
- 5- Vusûlî sâgar-ı çeşmüm mey-i la’li firâkıyla
Şarâb-ı hûn-ı dilden tolu câm-ı ergavânumdur

1. Beyit

Dehânun goncası perverde-i gülzâr-ı cânumdur
Nihâl-i tîrûn ey kaşı kemân hâtır-nişânumdur

dehân: ağız.

perverde: beslenmiş, terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütölmüş.

nihâl: taze, düzgün fidani sürgün.

tîr: ok.

hâtır-nişân: hatırdâ kalan, akılda kalan.

Ey kaşı kemân! Dehânun goncası perverde-i gülzâr-ı cânumdur, nihâl-i tîrûn hâtır-nişânumdur.

Ey yay kaşlı! Ağzının goncası can güllüğümün yetiştirdiğidir; fidana benzeyen okun hâlâ aklımdadır.

Sevgili birkaç özelliği ile vurgulanmaktadır. Şâir önce “ey kaşı kemân” diyerek ona istiare yoluyla seslenmiş, daha sonra da ağzının küçüklüğünü anlatmak için gonca kelimesini kullanmıştır. Bu gonca da şâirin canının gül bahçesinde yetişmiştir. Yani şâir kendini sevgiliden ayrı düşünmemektedir. Öyle ki onun dudağı bile kendi bahçesinde büyümüştür.

Sevgilinin etkileyici olan olan bir diğer yanı da boyudur. Beyitteki nihâl-i tîrden kasıt boydur. Çünkü sevgilinin fidana benzetilmesi boyu itibariyle olmalıdır.³⁶ Ok gibi ipince ve düzgün bir boya sahip olduğundan şâirin aklından hâlâ çıkmamıştır. “Gonca”, “perverde-i gülzâr”, “nihâl” gül ve bahçe ile ilgili bir tenasüp oluştururken “dehân”, “kaş”, “cân” kelimeleri sevgili ile alakalıdır. “Tîr”, “kemân” ve “nişân” kelimeleri de okçuluk ile ilgili bir tenasüp oluşturur.

2. Beyit

Ölürdüm lebleründen bir nefes düşsem cüdâ zîrâ
Biri rûh-ı revânumdur birisi yâr-ı cânumdur

cüdâ: ayrı, ayrı düşmüş, ayrılmış.

rûh: 1. can, nefes. 2. canlılık, his, duygu. 3. en mühim nokta, öz.

revân: 1. yürüyen, akan, giden, su gibi akıp giden(söz). 2. ruh, can; nefis-i nâtika. 3. hemen, derhal.

Lebleründen bir nefes cüdâ düşsem ölürdüm, zîrâ biri rûh-ı revânumdur birisi yâr-ı cânumdur.

Dudaklarından bir soluk ayrı düşsem ölürdüm; zira biri canım, öbürü canımın canıdır.

Sevgilinin dudakları can bağışayıcıdır, ondan ayrı düşmek âşık için ölüm demektir. İki dudak ayrı ayrı ele alınmıştır. Şâir dudakları can bağışlayıcı olmaları yönünden âb-ı hayata benzetmektedir. Âb-ı hayatın bir mağarada bulunduğu tasavvur edilmektedir bu sebeple dudaklar da mağaraya teşbih edilmiştir diyebiliriz. Dudak şekil itibariyle de mağaraya benzer.³⁷ Her iki dudak mağaranın çevresindeki taşlar

³⁶ Kurnaz, a.g.e., s.135.

³⁷ a.g.e., s.177.

olarak düşünölülebilir. İnsanın ağzının içi ıslak olduğu gibi mağaranın içinde de su bulunur. Beyitteki anlamıyla bu su, âb-ı hayattır.

İlk mısrada geçen nefes kelimesi de ayrıca dikkate şayandır. Dudakların can bağışlayıcı olması vurgulanırken akla Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesi gelir. Şâir sevgilinin dudaklarının etkileyciliğini bu şekilde ifade eder. “Leb”, “nefes”, “ruh-ı revân” ve “cân” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

3. Beyit

Ben ağladıkça ol gül-ruh tarâvetler eder tahsîl
Yüzi suyu letâfet bâğının eşk-i revânumdur

gül-rûh: gül yanaklı güzel.

tarâvet: tazelik, taze olma.

letâfet: 1. latiflik, hoşluk. 2. güzellik. 3. nezâket. 4. yumuşaklık.

eşk-i revân: akan gözyaşı.

Ol gül-ruh ben ağladıkça tarâvetler tahsîl eder, letâfet bâğının yüzi suyu eşk-i revânumdur.

O gül yanaklı ben ağladıkça yeniden tazelenir; letâfet bahçesinin yüz güzelliği akıttığım gözyaşıdır.

Âşığın gözyaşları yanağı güle benzeyen sevgilinin tazelenmesini sağlamaktadır. Âşık ağladıkça akan gözyaşları sevgilinin bulunduğu güzellik bahçesine giderek onun tazelenmesini, körpe ve güzel kalmasını sağlamaktadır. Bu bahsedilen özelliklerin hepsi aslında güle aittir. Gül suyu gördükçe tazelenir, güzelliğinden bir şey kaybetmeden durur.

Şâir ayrıca hüsn-i talil yoluyla o bahçenin güzel kalmasının sebebini kendine bağlar, onun akıttığı gözyaşları olmasa o bahçedeki güller çoktan kuruyup gitmiş olacaktır çünkü. Bu beyit akıllara 15. yüzyılın büyük şâirlerinden Ahmed Paşa'nın şu beyitini getirir:

Nâle kılduğınca Ahmed goncasının güldüğü

Bu ki bülbüller fîğân itdükçe gül handân olur³⁸ (G. 79/5)

³⁸ Ahmet Paşa, *Divan*, (Haz: Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yayınları, Ankara 1992.

Beyitlerdeki mânâ paraleldir: Bûlbûl yahut âşık ne kadar ağlayıp inlerse gül o kadar güzelleşip açılacaktır. “Gül”, “bâğ”, “terâvet”, “letâfet” kelimeleri bahçe ile ilgili tenasüp oluşturur. “Ağladukça” ve “eşk” kelimeleri arasında bulunan anlam ilgisinin benzeri “gül” ve “bâğ” arasında da bulunduğundan ortaya bir leff ü neşr çıkmıştır.

4. Beyit

Bana sevdâ-yı zülfün ‘âlem içre ‘ömr-i sermeddür
Hayâl-i la‘l-i nâbun hod hayât-ı câvidânumdur

sevdâ: 1. aşkı sevgi. 2. aşırı sevgiden doğan bie çeşit hastalık. 3. istek, heves, arzu.

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

ömr: ömür, yaşama, yaşayış, hayat.

sermed: daimi, sürekli.

hayâl: 1. insanın kafasında tasarlayıp canlandığı şey. 2. kuruntu. 3. karagöz oyunu. 4. gölgeli görünen şey.

la‘l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

nâb: 1. hâlis, saf, arı. 2. katıksız. 3. berrak.

hod: kendi.

câvidân: daimî kalacak olan, sonrasız, ebedî, bengi.

Sevdâ-yı zülfün bana ‘âlem içre ‘ömr-i sermeddür, hayâl-i la‘l-i nâbun hod hayât-ı câvidânumdur.

Saçının sevdası benim için dünyada ebedî bir ömürdür; saf dudağının hayali ise bizatihi sonsuz bir hayattır.

Beyitte sevgilinin saç ve dudağı ölümsüzlük mefhumu üzerinden ele alınmaktadır. Saç klasik şiirde koku, renk ve şekil yönünden öne çıkar. Beyitte şârin kullandığı sevdâ kelimesi renk yönünün ağır bastığına işarettir. Sevdâ hem aşk, sevgi gibi anlamlara gelirken hem de siyah anlamını barındırır. Yani sevgilinin siyah saçının sevdası âşık için ebedî bir ömür demektir.

Ama beyitte güzelliği daha fazla vurgulanan güzellik unsuru ilk iki beyitte de görülebileceği gibi, dudaklardır. Sevgilinin dudağı öylesine güzel ve kuvvetlidir ki âşık için doğrudan sonsuz bir hayat demektir. Yine ikinci beyitteki benzer bir Hz.

İsa mazmunu akıllara gelmekte. Dudağın can bağışlayıcı özelliği adeta daha da büyümüş ve doğrudan sonsuzluk anlamına gelmeye başlamıştır.

Tasavvufî mana incelendiğinde saçın ve dudağın kesret ve vahdeti sembolize ettiği görülecektir. Çünkü dudak, tasavvufî mecaz olarak yokluk, fenafillah, vahdet anlamına gelir.³⁹ Diğer taraftan bakıldığında ise saç; kesret, Hakk'ın zatının, sıfatı olan eşyâ içinde kaybolması gibi anlamları ihtiva etmektedir.⁴⁰ Bu anlayışa göre bir an önce kesretten geçip sonsuz bir hayata kavuşulmalıdır.

5. Beyit

Vusûlî sâgar-ı çeşmüm mey-i la'li firâkıyla
Şarâb-ı hûn-ı dilden tolu câm-ı ergavânumdur

sâgar: 1. kadeh, içki bardağı.

mey-i la'l: la'l şarabı.

hûn: gönül kanı şarabı.

câm: sırça, cam; bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi.

ergavân: erguvan da denilen kırmızımtrak bir çiçek.

Vusûlî! Sâgar-ı çeşmüm mey-i la'li firâkıyla şarâb-ı hûn-ı dilden tolu câm-ı ergavânumdur.

Vusuli! Kadehe benzeyen gözüm, sevgilinin dudağının şarabından ayrı kalmakla gönül kanı şarabıyla dolu erguvan renkli kadehtir.

Göz şeklen kadehe benzer, birçok şâir bunu şiirlerinde işlemiştir. Sevgilinin dudağının şarabı ise daha önceki beyitlerde de işlendiği üzere âb-ı hayattır. Âşık, âb-ı hayatı isterken kadehi gönül kanıyla doldurmuştur. Kadeh cam olarak ele alınırsa içindeki sıvının renginin de kırmızı bir hâlde olması tabii olur. Şâir bu rengin sebebini hüsnûtalil yoluyla kendi gönlünden gelen kana bağlamıştır. Aslında kırmızılığın sebebi şarabın kendi rengidir. Şâir kendi kendine seslenerek tecrit ve nidâ yapmıştır. Erguvan, aynı zamanda bir şarabın adıdır.

İlk mısradaki “sâgar-ı çeşm” ifadesine ikinci mısradaki “şarâb-ı hûn-ı dil” karşılık gelmektedir. Kadehe benzetilen göz ile kan renkli şarap arasında ilgi

³⁹ Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s.269.

⁴⁰ a.g.e. s.280.

bulunur. Şarap rengi bakımından la'l taşına benzetilmiştir ve erguvan renkli kadehin rengi de la'l taşı ile benzerdir.

1.8.

58. Gazel

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1- Tîğ-ı kazâ gönülde neden pâre pâredür
Yetmez mi gamzesiyle dilüm pâre pâredür
- 2- Gözüm yaşına rahm ede sandum o meh görüp
Lâkin cefâsın etdi ziyâde sitâredür
- 3- Mehden ziyâde olduğu envâr-ı tal'atun
Ay âfitâb-ı hüsn katı âşikâredür
- 4- Sanma lebûni kapladı hatt-ı zümürüdîn
Pîrûze hokka içre o bir la'l pâredür
- 5- Bahr-i gamunda oldu şînâver Vusûlî lîk
Ey dürr-i pâk meyli anun hep kenâredür

1. Beyit

Tîğ-ı kazâ gönülde neden pâre pâredür
Yetmez mi gamzesiyle dilüm pâre pâredür

tîğ: kılıç.

kazâ: 1. olacağı ezelden Cenab-ı Hak tarafından takdir olunan şeylerin vukua gelmesi. 2. davaları görme işi, hüküm, hüküm verme; kadının hüküm vermesi. 3. istemeden yapılan ve elden çıkan kötü iş, zararlı iş. 4. tehlike. 5. hadise, vukuat.

pâre pâre: parça parça.

gamze: 1. süzgün bakış. 2. çene veya yanak çukurluğu.

Tîğ-ı kazâ gönülde neden pâre pâredür, gamzesiyle dilüm pâre pâredür yetmez mi?

Kaza kılıcı gönülde niçin parça parçadır; gönlümün onun bakışıyla paramparça olması yetmez mi?

Beyit sevgilinin bakışının etkileyciliği üzerine kurulmuştur. Sevgili tek bir bakışıyla âşığa çeşitli eziyetler eder, hatta onu öldürebilir de. Hâl böyle iken bir de

kaza kılıcının gönülde parça parça olmasına ne gerek var diye sormaktadır şâir. Zaten sevgilinin bakışıyla gönül parça parça olmuştur.

“Tîğ-i kazâ” ile “gamze” arasında yakın bir anlam ilgisi vardır. Sevgilinin bakışı yani gamzesi bir kılıç gibi tasavvur edilir. Diğer yandan “gönül” ve “dil” aynı anlamda iki kelime olmaları sebebiyle leff ü neşr oluşturur. “Pâre pâredür” ifadesinde tekrar bulunmaktadır.

2. Beyit

Gözüm yaşına rahm ede sandum o meh görüp
Lâkin cefâsın etdi ziyâde sitâredür

rahm: acıma, esirgeme, koruma.

meh: ay.

sitâre: 1. yıldız. 2. talih, kader, baht.

O meh görüp gözüm yaşına rahm ede sandum lâkin cefâsın ziyâde etdi, sitâredür.

O ay yüzlü sevgilinin gözyaşımı görünce acıyacağını sandım; ancak eziyetini artırdı, ne uğursuz yıldızım var.

Şâir beyitte yıldızının uğursuzluğundan şikâyet etmektedir. Şâirin yıldızı kötüdür, çünkü kendisini ağlarken gören sevgili ona acıyacağına cefasını artırmıştır. Görüldüğü gibi şâir suçu sevgiliye atmak yerine yıldızına yıkmaya çalışmaktadır. Çünkü âşık, sevgilinin her eziyetine katlanmalı, ona daima muhabbet gözüyle bakmalıdır.

“Eskilerin telâkkilerine göre bütün rûhlar sekizinci kat gökteki bir yıldızdan kopmuştur. Binaenaleyh insanların üzerinde, ayrılan sabit bir yıldızla ana rahmine düştüğü dakikada doğan bir seyyar seyyâr yıldızın tesirleri vardır. Bu kâinatı kaplayan arşın ise tesiri olacağı tabiidir. Bu yedi yıldız her biri haftanın bir gününe ve her günün sıra ile bir saatine hâkim farzedilirdi. Bir iş görüleceği zaman hâkim yıldızın saati beklenirdi ki muvaffakiyet için şart sayılırdı. Bir çocuk doğunca saate göre yıldız tesbit olunur, çocuğun yıldızı sayılırdı. Bu yıldızın vaziyetine göre çocuğun hayatında inkılâblar olacağına inanılırdı.”⁴¹

“Ey meh” ifadesi açık istiare sanatından faydalanılarak sevgili yerine kullanılmıştır. “Rahm” ve “cezâ” anlamca zıt kelimeler olduğu için aralarında tezat vardır. “Meh” ve “sitâre” gökyüzü ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

⁴¹ Onay; a.g.e, s.431.

3. Beyit

Mehden ziyâde olduğı envâr-ı tal'atun
Ay âfitâb-ı hüsn katı âşikâredür

envâr: nurlar, ziyalar, aydınlıklar, ışıklar.

tal'at: 1. yüz, surat, çehre. 2. güzellik.

âfitâb: 1. Güneş. 2. Güneşin ışığı. 3. s. güzel kadın. 4. güzel yüz. 5. şarap.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

âşikâre: belli, açık, meydanda.

Ey âfitâb-ı hüsn! Envâr-ı tal'atun mehden ziyâde olduğı katı âşikâredür.

Ey güzellik güneşi! Senin yüzünün nurlarının aydan daha fazla olduğı apaçıktır.

Beyitte sevgilinin güzellik unsurları gök ile ilgili mefhumlar üzerinden anlatılmaktadır. Güneş beyitte sevgilidir: Şâir, sevgiliye açık istiare yoluyla seslenmekte. Güneşe benzeyen sevgilinin yüzü, geceleri parlayan aydan daha parlaktır. Zaten ay parlaklığını güneşten alır. Bu sebeple güneşten daha parlak olma ihtimali yoktur ve bu durumda mübalağa sanatına başvurulduğı görülür. Ancak şâir “katı âşikâredür” ifadesiyle bunun herkes tarafından bilinecek şekilde açık olduğunu anlattığından mübalağanın tesiri artmıştır. “Meh” ve “âfitâb” kelimeleri arasında gökyüzü ile alakalı olmaları yönünden tenasüp vardır.

4. Beyit

Sanma lebüni kapladı hatt-ı zümürüdîn
Pîrûze hokka içre o bir la'l pâredür

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

zümürüd: 1. zümrüt. 2. pek yeşil (renk).

pîrûze: firuze, mavi renkli ve değerli bir süs taşı.

Hatt-ı zümürüdîn lebüni kapladı sanma, o pîrûze hokka içre bir la'l pâredür.

Zümrüt renkli ayva tüylerinin, dudağının çevresini kapladığını sanma; o, firuze renkli hokka içinde bir la'l parçasıdır.

Beyitte sevgilinin dudağı ve ayva tüyleri ile la'l taşı ve hokka arasında ilgi kurulmuştur. Böylelikle hokka içindeki bir la'l taşı görüntüsü zihinlerde belirecektir.

Hatt, yani ayva tüyleri divan edebiyatında yeşil veya siyah renkte kabul edilir ve şiirlerde bu şekliyle işlenir.⁴² Renklerin kullanılış şekli dikkate şayandır: Sevgilinin dudağının çevresinde çıkan ayva tüyler piruze hokkaya, dudak ise la'l taşına benzetilmiştir ve bu benzetmelerde dikkat çeken yön renk olarak gözükmektedir.

İlk mısradaki “leb” ile ikinci mısradaki “la'l” ve yine ilk mısrada yer alan “hatt-ı zümürüdîn” ile “pîrûze hokka” arasında müşevveş leff ü neşr sanatı mevcuttur. “Pîrûze”, “hokka”, “la'l” arasında madenî maddeler olmaları, “leb” ve “hatt” arasında da insan yüzüyle ilgili olmaları bakımından birer tenasüp bulunur.

5. Beyit

Bahr-i gamunda oldu şînâver Vusûlî lîk
Ey dürr-i pâk meyli anun hep kenâredür

bahr: 1. deniz. 2. büyük göl veya nehir.

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

şînâver: suda yüzen, yüzgeç.

lîk: ancak.

dürr: inci.

pâk: 1. temiz, arık, pak. 2. saf, halis; hilesiz. 3. kutsal, mübarek.

Ey dürr-i pâk! Vusûlî bahr-i gamunda şînâver oldu lîk meyli anun hep kenâredür.

Ey temiz inci! Vusuli, senin gam denizine daldı; ancak onun meyli hep kıyıyadır.

Deniz ile ilgili kavramların öne çıktığı beyitte sevgili, temiz bir inciye benzetilmiştir. İnci denizden çıkarıldığı için âşık bu gam denizine dalıp cefa çekmelidir. Ama âşığın akli devamlı kıyıdadır, oraya çıkmak ister çünkü cefa çekmekten yorulmuştur. Gam teşbih-i belîğ kullanılarak bir denize benzetilmiştir. “Dürr-i pâk”, “bahr”, “şînâver”, “kenâr” kelimeleri deniz ile ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

⁴² Kurnaz, a.g.e., s.173.

1.9.

59. Gazel

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

- 1- Neçe bir nâr-ı firâk-ıla yana cân neçe bir
Neçe bir hasret-ile gözden aka kan neçe bir
- 2- Neçe bir serv gibi ser-keş olup sâyeleyin
Neçe bir ede beni hâk-ile yeksân neçe bir
- 3- Neçe bir hâr arasında açılup gül gibi âh
Bana kan yutdura ol gonca-i handân neçe bir
- 4- Neçe bir âteş-i ‘ışkunla kebâb ola ciğer
Döne döne bana cevri eyleye devrân neçe bir
- 5- Neçe bir bir yüzi gül şavkına mânend-i hezâr
Bâğ-ı ‘âlemde Vusûlî ola destân neçe bir

1. Beyit

Neçe bir nâr-ı firâk-ıla yana cân neçe bir
Neçe bir hasret-ile gözden aka kan neçe bir

nâr: 1. ateş, od. 2. cehennem. 3. yakıcı şey.

firâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzn, keder, sıkıntı.

Cân, neçe bir nâr-ı firâk-ıla yana neçe bir; kan, neçe bir hasret-ile gözden aka neçe bir?

Can ne zamana kadar ayrılık ateşiyle yanacak ve kan ne zamana kadar hasret ile gözden akacak?

Âşık ayrılık hasretinden artık bıkmış ve hemen kavuşmayı ister hâle gelmiştir. Ayrılığın ateşe benzetildiği beyitte âşığın gözlerinden gözyaşı yerine artık kan akmaktadır ve o, bunun ne zaman sona ereceğini sorar. “Neçe bir” sorusunun tekrar sanatından faydalanılarak sürekli tekrar edilmesi ifadenin gücünü artırmakta ve âşığın çektiği acılardan kurtulma arzusunun derecesini yükseltmektedir. Beyitteki “firâk” ve “hasret” kelimeleri yakın anlamlı olduklarından aralarında tenasüp bulunur. “Nâr” ve “yana” ile “kan” ve “aka” kelimeleri de bir mûraatinazir oluşturmuştur.

2. Beyit

Neçe bir serv gibi serkeş olup sâyeleyin
Neçe bir ede beni hâk ile yeksân neçe bir

serkeş: dikbaşı, başkaldıran; inatçı; itaatsiz.

sâye: 1. gölge. 2. koruma, sahip çıkma. 3. yardım.

hâk ile yeksân: yer ile bir.

Neçe bir serv gibi serkeş olup neçe bir beni sâyeleyin hâk-ile yeksân ede neçe bir?

Servi gibi ne zamana kadar dikbaşlılık edecek; beni ne zamana kadar gölge gibi yerle bir edecek?

Serviler uzun boylu ve ince olmaları ve salına salına yürümeleri bakımından sevgiliye teşbih edilegelmişlerdir. Bu beyitte de görünüş ve huy yönünden serviye benzetilen sevgilinin adı söylenmeden onun davranışlarından bir yakınma görülmektedir. Burada servinin uzun yani başı dik olması sevgilinin davranışlarına bir atıf yapılmasını kolaylaştırır. Sevgili de aynı servi gibi başı diktir. Başı dik olmaktan kasıt sevgilinin asi, dik başlı olmasıdır. Sevgili böyle endamlı bir hâlde başı dimdik dururken âşık gölge gibi yerlerde sürünür. Şâir bu durumdan artık rahatsız olmaya başlamıştır, bunu da “Beni ne zamana kadar gölge gibi yerle bir edecek?” sorusunundan anlıyoruz. “Neçe bir” sorusu ilk beyitte olduğu gibi burada da tekrarlanarak usanmışlık ifadesinin vurgusunu artırmaktadır. “Serv”, “ser-keş”, “sâye”, “hâk” servi ile ilgili kavramlardır ve bu yüzden aralarında tenasüp vardır.

3. Beyit

Neçe bir hâr arasında açılıp gül gibi âh
Bana kan yutdura ol gonca-i handân neçe bir

hâr: diken.

gonca: tomurcuk, açılmamış çiçek.

handân: gülen, gülücü; sevinçli.

Ol gonca-i handân neçe bir hâr arasında gül gibi açılıp âh bana kan yutdura neçe bir?

O gülen gonca, daha ne kadar dikenler arasında gül gibi açılacak ve bana daha ne kadar kan yutturacak?

Gonca divan şiirinde gençliği, körpeliği temsil eder ve sevgili yerine sıkça kullanılmıştır. Goncanın sevgili olarak tasavvur edildiği bir manzarada dikenler de tabii olarak rakipler olacaktır. Gonca dikenlerin arasında açar. Rakipler ona daima ilgi gösterir ve yakınında bulunurlar. Bu durum âşığın zoruna gider ve devamlı goncadan rakibe ilgi göstermemesini bekler. Gonca gül gibi açılarak yani bir bakıma gülerek rakibe teveccüh etmiş olur. Eğer onlar rakibe teveccüh ederse âşık kan yutar. Beyitte böyle bir manzara tasviri çizilmiştir.

Gül, gonca ile kıyaslandığında artık açılmış, sırrını fâş etmiş, kıymetini azaltmış olarak görülür. Gül eğer herkese teveccüh ederse letafetini kaybeder. Âşık da bundan yakınmaktadır. Artık kan yutmaktan bıkmıştır ve bu zulmün ne zaman sona ereceğini sorar. “Gül”, “açılup”, “hâ”r, “gonca-i handân” kelimeleri gül ve bahçe ile alakalı olduklarından aralarında tenasüp mevcuttur. Ayrıca “kan”, “gonca” ve “gül” de renk bakımından alakalıdır çünkü gül ve gonca divan şiirinde genellikle kırmızı olarak tasavvur edilir.

4. Beyit

Neçe bir âteş-i ‘ışkunla kebâb ola ciğer
Döne döne bana cevri eyleye devrân neçe bir

âteş-i ışk: aşk ateşi.

Âteş-i ‘ışkunla ciğer neçe bir kebâb ola, devrân neçe bir döne döne bana cevri eyleye?

Senin aşkının ateşi ile ciğer daha ne kadar kebab olacak; devran ne zamana kadar bana döne döne eziyet edecek?

Sevgiliye duyulan aşkın ateşe teşbih edildiği beyitte âşığın ciğeri de o ateşte pişen bir kebab olarak düşünülmüştür. Nasıl ki kebab şişlere dizilip ateşte döne döne pişirilirse âşığın ciğeri de aşk ateşinden döne döne pişmektedir. İkinci mısra da geçen “döne döne cevri eyleye” ifadesinden de anlaşılacağı gibi âşık pişmekte olan ciğerin acısından feryat etmektedir.

Dönmek fiili hem âşığın ciğeriyle hem de devranın dönüşüyle ilgilidir. Devran döndükçe âşığın ciğeri de dönerek pişmeye devam etmektedir. Âşık bu eziyetin bitmesini ister. “Âteş”, “ciğer”, “kebâb”, “döne döne” ifadeleri arasında tenasüp bulunur.

5. Beyit

Neçe bir bir yüzi gül şavkına mânend-i hezâr
Bâğ-ı ‘âlemde Vusûlî ola destân neçe bir

mânend: benzer, eş.

hezâr: 1. bûlbûl. 2. s. bin. 3. pek çok.

bâğ: 1. büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya.

‘âlem: dünya, cihan.

destân: 1. hikâye, kıssa. 2. hile, mekr, tezvîr.

Vusûlî neçe bir bir yüzi gül şavkına bâğ-ı ‘âlemde mânend-i hezâr destân ola neçe bir?

Vusuli, bir gül yüzlünün şevkine, âlem bahçesinde bûlbûl misali daha ne zamana kadar destan olacak?

Kendini bir bûlbûle benzeten Vusûlî sevgili uğruna dillere düşmüş ve hikâyesi anlatılır olmuştur. Beyitte Fuzûlî’nin meşhur “.../Mecnûn’un ancak adı var” beytini hatırlatan bir mana sezilmektedir. Vusûlî o kadar rüsvâ olmuştur ki hikâyesi anlatılır olmuştur. Şâir kendi üstü kapalı biçimde Mecnûn ile kıyaslamıştır. Ancak Fuzûlî açık açık kendini Mecnûn’dan üstün gören bir ifade kullanırken Vusûlî bunu sezdirmektedir.

“Yüzi gül” ifadesinde kinaye vasıtasıyla sevgili kastedilmektedir. Sevgilinin yüzü parlaklığı ve güzelliği sebebiyle güle benzetilmiştir. “Bâğ-ı âlem” ifadesinde de âlem bir bahçeye teşbih-i belîğ yoluyla benzetilmiştir. “Hezâr, gül, bâğ” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

1.10.

60. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Sâyeâsâ hasret-i kaddünle hâk olmuş yatur
Hey kıyâmet gel yetiş ‘âlem helâk olmuş yatur
- 2- Bezm-i ‘uşşâk içre yâd olmuşdur ol nâzûk-beden
Anun-içün pîrehenler çâk çâk olmuş yatur
- 3- Sen sunarsın derdi yok nâ-merde vaslun şerbetin
Hasta-diller hasret-ile derdnâk olmuş yatur

4- Kûşesinde zâhid-i efsürde-dil dönmiş hemân
Şol kadîde sâkin-i künc-i megâk olmuş yatur

5- Varmış-ıdum kûyuna gördüm ise yenüde seng
Taş yasdanmış Vusûlî anda hâk olmuş yatur

1. Beyit

Sâyeâsâ hasret-i kaddünle hâk olmuş yatur
Hey kıyâmet gel yetiş ‘âlem helâk olmuş yatur

sâyeâsâ: gölge gibi.

hasret: ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan bir nimete üzülp yanma, iç çekme, inleme; üzüntü, iç sıkıntısı, keder, zahmet; eseflenme, göreceği gelme, özleyiş.

kadd: boy.

hâk: toprak.

Hey kıyâmet! Gel yetiş ‘âlem helâk olmuş, hasret-i kaddünle sâyeâsâ hâk olmuş yatur.

Ey kıyamet gibi tesirli sevgili! Gel yetiş, âlem helak olmuş, senin boyunun hasretiyle gölge gibi toprak olmuş hâlde yatıyor.

Beyitte sevgilinin boyunun etkileyiciliği üzerinde durulmuştur. *Divân şiirinde kıyâmet daha çok fitne ile yahut ‘kıyâm, kad, kamet’ kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır.*⁴³

Sevgilinin hasretiyle helâk olmuşçasına yerde yatan âşıkları ifade etmek için “‘âlem” diyen şâir bütün dünyanın helak olduğunu söyleyerek mübağala yapmıştır. Üstelik bu ‘âlemin yatış şekli de gölgeye benzemektedir. Bu, şüphesiz ki sevgilinin etkileyiciliğini vurgulamak amacıyla yapılmıştır. Nitekim divan şiiri geleneğinde birçok şâirde de görülebileceği gibi âşıklar için sevgilinin bir bakışı bile dünyaları yerinden oynatmaya yetecek kadar kuvvetlidir. Sevgilinin boyunu özlemek, onu bir kez görenin istemeden de olsa yapacağı bir şeydir çünkü sevgili her yönüyle âşığı büyük tesir altında bırakır. Kıyamet kelimesine dikkatle bakacak olursak ölümden sonra dirilme mazmunu göze çarpacaktır. Nitekim ‘âlemin yerde gölge gibi toprak

⁴³ Pala, a.g.e., s.175.

olarak helâk olmuş bir şekilde yatması ve şâirin sevgiliye “kıyamet” diye seslenmesi bunun nişanıdır.

2. Beyit

Bezm-i ‘uşşâk içre yâd olmuşdur ol nâzûk-beden
Anun-içün pîrehenler çâk çâk olmuş yatur

bezm: içkili, eğlenceli meclis.

‘uşşâk: âşıklar.

yâd: 1. hatırlama, anma. 2. hatır, gönül.

nâzûk-beden: bedeni, vücudu nazik olan.

pîrehen: gömlek.

Ol nâzûk-beden bezm-i ‘uşşâk içre yâd olmuşdur anun-içün pîrehenler çâk çâk olmuş yatur.

O nazik bedenli, âşıklar meclisinde hatırlandığı için gömlekler paramparça olmuş, yatıyor.

Divân şiirindeki sevgilinin tipik özelliklerinden biri de nazik bedenli, naif bir görünüme sahip olmasıdır. Beyitte bu bedenın hatırlanması üzerine âşıklar meclisindekilerin kendinden geçerek yakalarını yırtmaları tasvir edilmektedir. “Nâzûk-beden” ile “pîrehen” kelimeleri arasında tenasüp bulunur. Gömleklerin, sevgili hatırlandığı için parça parça edilmesi ifadesinde mübalağa vardır. “Çâk çâk” ifadesinde tekrar vardır.

3. Beyit

Sen sunarsın derdi yok nâ-merde vaslun şerbetin
Hasta-diller hasret-ile derdnâk olmuş yatur

nâ-merd: 1. mert olmayan, alçak (kimse). 2. korkak.

hasta-dil: gönlü hasta, üzüntülü; sıkıntılı.

derdnâk: dertli, tasalı, kaygılı.

Sen derdi yok nâ-merde vaslun şerbetin sunarsın, hasta-diller hasret-ile derdnâk olmuş yatur.

Sen dertsiz namerde kavuşma şerbetini sunarsın; hasta gönüllüler ise hasretle dertli dertli yatıyorlar.

Beyitte başkasına iltifat eden sevgili işlenmektedir. Âşıklar sevgilinin bir bakışına dahi hasret iken sevgilinin “nâ-merd” başkalarıyla kavuşması, onlarla ilgilenmesi âşıkları kahreden bir durumdur. Üstelik bu başkalarında dert yani aşk yoktur. Sevgilinin “nâmerd” diye nitelenen ve âşıkların fikrinde ona âşık olmayan başkaları ile olan münasebeti “kavuşma şerbeti”ne benzetilirken onun yolunu gözleyen gönlü hasta âşıklar bu şerbet belki kendilerine de sunulur diye dertli dertli yatmaktadır. Hatta diğer bir manada bakılacak olursa âşıkların dertli bir şekilde yatmalarının sebebi de sevgilinin bu davranışdır. “Derd”, “şerbet”, “hasta”, “derdnâk” kelimeleri hastalıkla ilgili olmaları münasebetiyle tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Kûşesinde zâhid-i efsürde-dil dönmiş hemân
Şol kadîde sâkin-i künc-i megâk olmuş yatur

kûşe: köşe, bucak.

zâhid: çok, aşırı sofu; kaba sofu.

efsürde-dil: 1. yüreği donuk, gönlü donmuş, hissiz, duygusuz. 2. bezgin, kalbi kırık.

kadîd: 1. kurutulmuş et. 2. pek zayıf, kuru ve çelimsiz insan; iskelet.

sâkin: 1. hareketsiz olan, oynamayan. 2. kendi halinde olan, yavaş. 3. oturan. 4. teskin olmuş, yatışmış.

künc: 1. köşe, bucak. 2. s. kambur.

megâk: çukur, mezar.

Zâhid-i efsürde-dil kûşesinde hemân sâkin-i künc-i megâk olmuş şol kadîde dönmiş yatur.

Katı kalpli zahit köşesinde, tıpkı mezar dibinde yatan bir deri bir kemik kalmış, garibana dönmüştür.

Zahitler divan şiiri geleneğinde kaba saba, soğuk ve katı davranışlı kişiler olarak işlenegelmiştir. Beyitte çizilmekte olan zâhid portesi bu tanıma uymaktadır. Çünkü âşığa göre sonu iyi olmamıştır.

“Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da

ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır.”⁴⁴

Şâirin beyitte bahsettiği durum da geleneğe bağlı olarak bu sofu kimselerin öldükten sonraki hallerinin nasıl olacağına dair bir tasvir hüviyetindedir. Beyitten “Her nasıl ki garibanlar bu dünyada zayıflıktan iskeleti çıkacak kadar zayıflamış görünürlerse kaba sofuların da öldükten sonraki hâlleri buna benzeyecektir.” manası anlaşılabilir. Şâirin beyitte anlatmak istediği, aşkın hayatın her alanında lazım olduğu ve ibadet ederken de âşıklığın, yumuşak gönüllü, tatlı dilli olmanın gerekli bir hâl olduğudur.

5. Beyit

Varmışıdum kûyuna gördüm ise yenüde seng
Taş yasdanmış Vusûlî anda hâk olmuş yatur

kûy: 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol; sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer.

yen: giysi kolu.

seng: taş.

Kûyuna varmışıdum yenüde ise seng gördüm, Vusûlî taş yasdanmış anda hâk olmuş yatur.

Senin köyüne varmış, kolunda taş görmüştüm; Vusuli taşa dayanmış, orada toprak olmuş, yatmaktadır.

Beyitte bahsedilen durum tam olarak anlaşılamadığı için bu beyit şerh edilememiştir.

1.11.

61. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

1- Her kimün kim dünyede bir yâr-ı ferruh-fâli var
Tâli‘ ü baht-ı müsâ‘id devlet ü ikbâli var

2- Öykünürmiş kaddine sen şehd-la‘lün ney-şeker
Bu ne şîrîn kıssadır bunun ne dadı balı var

3- Ben komış ey murg-ı dil ruhsâr-ı al üstindedür
Dâm-ı zülfinden hazer eyle yine bir hâli var

⁴⁴ Pala, a.g.e., s.488.

4- Zülf-i ser-keş kangı birin hâkden ref^e eylesün
Kâkül-i pür-çîn-i yârun neçe bin pâ-mâli var

5- Aksa her servün ayağına su gibi gam degül
Her kimün cânâ Vusûlîveş dil-i meyyâli var

1. Beyit

Her kimün kim dünyede bir yâr-ı ferruh-fâli var
Tâli‘ ü baht-ı müsâ‘id devlet ü ikbâli var

ferruh-fâl: talihi uğurlu, bahtı açık.

tâli‘ ü baht: talih ve baht, kader, kısmet.

müsâ‘id: 1. yardım eden. 2. elverişli, uygun. 3. müsaade eden, izin veren.

devlet ü ikbâl: ululuk, büyüklük ve iyi talih, mutluluk.

Dünyede her kimün kim bir yâr-ı ferruh-fâli var, tâli‘ ü baht-ı müsâ‘id devlet ü ikbâli var.

Dünyada bahtı açık bir yâri olan kimsenin iyi bir talihi ve mutluluğu var demektir.

Âşık için dünyada önemli olan tek şey aşktır ve bundan gayrisi önemli değildir. Tarif edilen aşk için de sevgilinin, şâirin deyiimiyle “yâr-ı ferruh-fâl” olması gerekir. Bu vasıfta bir sevgilisi olan kişinin de talih ve mutluluğa sahip olduğu anlatılmaktadır. Devlet ve ikbalin övüldüğü beyit akla Muhibbî mahlaslı Kanûnî Sultan Süleyman’ın

“Halk içinde mu’teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi” (G. 2627/1)⁴⁵

beytini getirir. Bu beyitte de şâirin devlet kavramı üstüne eğildiği görülmektedir. “Devlet ü ikbâl”ın mutluluk, saadet anlamında kullanıldığı düşünülürse şâirin üstünde durduğu nokta, acısız, cefasız bir aşktır. Böylelikle bin bir türlü derde katlanmak zorunda kalmayacaktır. “Ferruh-fâl”, “tali‘ ü baht-ı müsâ‘id”, “devlet ü ikbâl” kelimeleri arasında tenasüp bulunur.

⁴⁵ Coşkun Ak; *Muhibbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.763.

2. Beyit

Öykünürmiş kaddine sen şehd-la‘lün ney-şeker
Bu ne şîrîn kıssadur bunun ne dadı balı var

şehd-la‘l: baldudaklı.

ney-şeker: şeker kamışı.

şîrîn: 1. tatlı. 2. sevimli, cana yakın, sempatik.

Ney-şeker, sen şehd-la‘lün kaddine öykünürmüş; bu ne şîrîn kıssadur, bunun ne dadı balı var.

Şeker kamışı, sen baldudaklının boyuna öykünürmüş; bu nasıl bir tatlı kıssadır ki bunun ne tadı ne balı var.

Beyitte şeker kamışının uzamasının sebebi sevgilinin boyuna benzemeye çalışmasına bağlanmıştır. Böylece şâir tabii bir olayı hüsnûtalil ile anlatmış olur. Şeker kamışı yapısı gereği tatlı olmasına rağmen sevgilinin baldudağının yanına bile yaklaşamaz. Bu ifadede de mübalağa vardır çünkü sevgilinin dudağının tatlı olması şeker kamışındaki gibi biyolojik bir olgu değil şâirin tasavvur ettiği bir durumdur. Şeker kamışı ile sevgili arasında fizkî yönden bağlantılar kurularak sevgili övülmüştür.

Bilhassa ikinci mısradaki “ne dadı ne balı var” ifadesi de şeker kamışının öykünmesinin abesliğini yahut beyhudeliğini vurgulamak içindir. “Şehd-lâ‘l”, “ney-şeker”, “şîrîn”, “dad”, “bal” kelimeleri şekerle ilgili olmaları yönünden tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Ben komış ey murg-ı dil ruhsâr-ı al üstindedür
Dâm-ı zülfinden hazer eyle yine bir hâli var

murg: kuş.

ruhsâr: 1. yanak. 2. yüz, çehre.

dâm: 1. tuzak, ağ. 2. yırtıcı olmayan vahşi hayvan.

zülûf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

hazer: sakınma, kaçınma, korunma, çekinme.

Ey murg-ı dil! Ben komış, ruhsâr-ı al üstindedür dâm-ı zülfinden hazer eyle yine bir hâli var.

Ey gönül kuşu! Al yanağı üzerinde beni var; onun saçının tuzağından sakın, yine bir şeyler yapacağa benziyor.

Sevgilinin benleri dane, zülfü tuzak, âşığın gönlü de bu tuzağa kapılan bir kuş olarak düşünülmüştür ve bu birçok şâirde rastlanan bir durumdur.⁴⁶ Eskiden kuş yakalamak için yapılan tuzak sevgilinin yüzüne sarkan kıvrım olarak canlanmıştır şâirin zihninde. O tuzağın içine bırakılan yem de tabii olarak sevgilinin benidir.

Şâir gördüğü bu manzara karşısında uyanıktır ama gönül kuşuna seslenerek onu uyarmaya çalışır çünkü o içinde bulunduğu durumu süzemez ve gördüğü karşısında aldanır. Vusûlî bu manzara karşısında aslında âşık olmayı tasvir etmektedir. Âşık olunca sağlıklı düşünemeyip kendini tümünden bu duyguya kaptırınca kendini beyitte anlatılan kuşun durumunda bulacaktır. Hâl kelimesi durum, vaziyet anlamlarına geldiği gibi yüzdeki ben anlamına da gelir ve bu anlamıyla bir iham-ı tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. “Murg”, “dâm” ve “hazer” kelimeleri arasında da tenasüp vardır.

4. Beyit

Zülf-i serkeş kangı birin hâkden ref eylesün
Kâkül-i pür-çîn-i yârun neçe bin pâ-mâli var

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

serkeş: dikbaşı, başkaldıran; inatçı; itaatsiz.

hâk: toprak.

ref: 1. kalkındırma, yüceltme. 2. yukarı kaldırma. 3. lağvetme, kaldırma, hükümsüz bırakma.

kâkül: alnın üzerine sarkıtılan kısa kesilmiş saç.

pür-çîn: çok bükülmüş, çok buruşuk ve karışık.

pâ-mâl: ayakaltında kalmış, çiğnenmiş.

Kâkül-i pür-çîn-i yârun neçe bin pâ-mâli var, zülf-i ser-keş kangı birin hâkden ref eylesün?

⁴⁶ Kurnaz, a.g.e., s.144.

Sevgilinin kıvrımlarla dolu kâkülü için binlerce ayağa düşmüş var; dikbaşı zülûf hangi birini yerden kaldırsın?

Beyitte sevgilinin saçları üzerine kurulmuş mecazlar ilk bakışta dikkati çekmektedir. O saç ki binlerce âşığı ayağa düşürmüştür. “*Saç, perişan, düzensiz, dağınık, uzun vs. durumlarıyla âşıkın aklını başından alır, esir eder, perişan eder.*”⁴⁷ Şâir tasvir ettiği kâkül ve zülûf de bu duruma bir misal etmektedir. Âşıkların sevgilinin saçları uğruna ayağa düşmesi ifadesi hem gerçek hem de mecazi anlamda ele alınabilecek bir yapıdadır. Çünkü klâsik Türk şiiri geleneğinde âşık, sevgilinin saçlarına bağlanıp orada asılı olarak kalabilir. Cansız beden ayağa düşmesi tabiidir. Diğer yandan insanların ayıplamasına maruz kaldığı veya değerini kaybettiği anlamına da ulaşılabilir. Nitekim “ayağa düşmek” deyimini hâlen kullanılmaktadır.

Ayağa düşmüş binlerce âşığı yerden kaldıracak olan zülûftür ancak bu kadar âşığa onun da yapabileceği bir şey yoktur. Zülûf beyitte ucu kıvrımlı ve çengele benzer yapıda olması dolayısıyla zikredilmektedir. Bu durum “zülûf-i serkeş” ifadesinden de anlaşılmaktadır. “Zülûf-i serkeş” ifadesinde insana ait bir haslet saça yüklenerek teşhis yapılmıştır. “Zülûf”, “kâkül”, “pür-çîn”, “yâr” ve “bin” kelimeleri arasında sevgilinin saç ile ilgili olmaları yönünden tenasüp bulunur.

5. Beyit

Aksa her servün ayağına su gibi gam degül
Her kimün cânâ Vusûlîveş dil-i meyyâlî var

dil: gönül, yürek, kalp.

meyyâl: 1. çok meyleden, eğilen. 2. çok istekli, düşkün.

Cânâ! Her kimün Vusûlîveş dil-i meyyâlî var, her servün ayağına su gibi aksa gam degül.

Ey sevgili! Vusuli gibi şıpsevdi gönüllü herkesin, sevgili gördüğü her servin ayağına akması dert değildir.

Beyitte şâir, sevgiliye nida yoluyla seslenerek kendi gönlünü övmektedir. Çünkü güzel sevmek övünülecek bir şeydir ve Vusûlî kendini “dil-i meyyâl” olarak

⁴⁷ Pala, a.g.e., s.384.

tanımlamaktadır. Böyle bir insanın gördüğü her güzele gönlünü kaptırması şaşırtıcı olmadığı gibi dert de değildir.

Şâir, kapalı istiare sanatından yararlanarak kendini, akma özelliği yönüyle, suya benzetirken sevgilileri servi ağacına benzetmiştir. “Dil-i meyyâl” ifadesinde gönle insana ait olan arzu etmek, istemek özelliklerini yükleyerek onu kişileştirmiştir. Servinin ayağı olmadığı için “servün ayağına” ifadesinde de teşhis sanatından yararlanılmıştır. “Aksa”, “serv”, “su” kelimeleri tabiat ve bahçe ile ilgili olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

1.12.

62. Gazel

Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün

- 1- Firâk-ı yâr-ıla cânda egerçi dağ-ı hasret var
Kayurmaz ey dil-i şeydâ hele ümmîd-i vuslat var
- 2- Ne zûr-ı pençe-i bâzû ne elde sîm ü zer mevcûd
Visâle nece el ersün ne kuvvet var ne kudret var
- 3- Bizi bir câm meyle ‘âleme şâh eyledün gitdi
Hakîkat bildüm ey pîr-i mugân sende velâyet var
- 4- İçerler bâde-i nâbı öperler la‘lûni sâkî
Buna Rûm elleri derler be bunda başka ‘âdet var
- 5- Eşitdüm usluluk sevdâsı var imiş dimâğunda
Vusûlî şöyle benzer sende yine bir sefâhet var

1. Beyit

Firâk-ı yârıla cânda egerçi dağ-ı hasret var
Kayurmaz ey dil-i şeydâ hele ümmîd-i vuslat var

firâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzn, keder, sıkıntı.

yâr: 1. dost. 2. sevgili. 3. tanıdık, ahbab. 4. yardımcı.

dâğ: 1. yanık yarası. 2. insan ve hayvan vücuduna kızgın demirle vurulan damga, işaret, im.

hasret: ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan bir nimete üzülp yanma, iç çekme, inleme; üzüntü, iç sıkıntısı, keder, zahmet; eseflenme, göreceği gelme, özleyiş.

şeydâ: aşktan aklını kaybetmiş, divane, düşkün, şaşkın.

vuslat: 1. bir şeye ulaşma, yetişme. 2. sevgiliye kavuşma.

Ey dil-i şeydâ! Firâk-ı yârıla egerçi cânda dağ-ı hasret var, hele ümmîd-i vuslat var, kayurmaz.

Ey deli gönül! Sevgiliden ayrılmakla her ne kadar canda hasret yarısı oluşmuşsa da madem kavuşma umudu var, önemli değil.

Gazelin ilk beyti hasret-vuslat kavramları üzerine bina edilmiştir. Âşık, sevgiliden ayrılınca o kadar sıkıntı çekmiştir ki bedeninde bu ayrılığın derdinden yaralar çıkmıştır. İlk mısradaki “cân” kelimesini gönül olarak ele aldığımızda bu yaraların gönülde çıktığını söylememiz gerekir. Gönülde oluşan yara âşığa bedendeki yaradan daha çok eziyet çektirir. Bu yönden bakılırsa şâir çektiği sıkıntının fazlalığını dolaylı olarak ifade etmektedir. Ama ikinci beyitte “mademki kavuşma umudu var, ben bu yaraya da katlanırım” diyerek sevgili uğruna yaptığı fedakârlığı da gözler önüne serer. “Dağ-ı hasret” terkibi teşbih-i belîğ oluşturur çünkü hasret yaraya benzetilmiştir. Aynı şekilde “dil-i şeyda” ifadesinde de gönül hem teşhis hem de teşbih edilmiştir.

2. Beyit

Ne zûr-ı pençe-i bâzû ne elde sîm ü zer mevcûd
Visâle nece el ersün ne kuvvet var ne kudret var

zûr: kuvvet, güç.

bâzû: 1. kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı, pazı. 2. **mec.** güç, kuvvet ve istidat.

sîm ü zer: altın ve gümüş.

visâl: 1. ulaşma, bitişme. 2. sevgiliye kavuşma.

Ne zûr-ı pençe-i bâzû ne elde sîm ü zer mevcûd, visâle nece el ersün ne kuvvet var ne kudret var.

Ne kol kuvveti ne de elde altın gümüş var; elim kavuşmaya nasıl ulaşsın, ne gücü ne kudreti var.

Âşık yârdan ayrı düşmüştür ve ona kavuşabilmesi için hem kol gücünün hem de maddî gücünün yerine olması gerekmektedir. Oysa beyitte bahsedildiğine göre âşıkta ne kol gücü ne de maddî güç mevcuttur. Kavuşma, bu yüzden pek de mümkün görünmemektedir. Hâlbuki ilk beyitte şâir kavuşma ümidinden bahsederek acılarına az da olsa dayanma gücü olduğunu söylüyordu.

3. Beyit

Bizi bir câm meyle ‘âleme şâh eyledün gitdi
Hakikat bildüm ey pîr-i mugân sende velâyet var

pîr: 1. yaş, ihtiyar. 2. bir tarikatın ilk kurucusu. 3. her meslek ve sanatın kurucusu, öncüsü.

mugân: 1. ateşe tapanlar. 2. tarikat başkanı.

velâyet: velilik.

Ey pîr-i mugân! Bizi bir câm meyle ‘âleme şâh eyledün gitdi, hakikat bildüm sende velâyet var.

Ey meyhanecilerin piri! Bizi bir kadeh şarap ile âleme padişah ettin; sende ermişlik olduğunu gerçekten bildim.

Beyit meyhâne kavramları üzerine inşa edilmiştir. Şarap içen kimse, şarabın verdiği keyifle kendinden geçer, âleme padişah olmuş gibi hoş hisseder. Bunda şarabı sunan sakinin veyahut meyhanecinin de etkisi vardır. İlk bakışta dînen yasaklanan içki içme fiiliyle alakalı kelimeler kullanılıp meyhaneci övülüyor gibi gözükse de aslında bu ifadeler bizi tasavvufî bir şerhe götürür. İkinci mısradaki “velâyet” kelimesi de bu düşüncüyü destekler. Şâir “pîr-i mugân” a nida yoluyla seslenir. Bu ifade mürşitler için kullanılan bir benzetmedir. Çünkü *mürşidin bakışı ham kişiyi kemâle erdirir. İrşâd olmak ancak mürşîd (pîr-i mugân) in dergâhına varmakla mümkündür.*⁴⁸ Mürşidin sunduğu bâde, âşığı Allah’a yakın olma yolunda ilerleten feyizdir. “Câm”, “mey”, “pîr-i mugân” kelimeleri şarap ile alakalı olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

İçerler bâde-i nâbî öperler la‘lûni sâkî
Buna Rûm elleri derler be bunda başka ‘âdet var

⁴⁸ Sefercioğlu, a.g.e., s.47.

bâde: 1. şarap, içki. 2. **mec.** Allah sevgisi.

nâb: saf şarap.

la'l: kırmızı renkli değerli bir taş.

Sâkî bâde-i nâbî içerler la'lüni öperler, be buna Rûm elleri derler bunda başka âdet var.

Ey saki! Saf şarabı içerler, senin dudağını öperler; hey, bana bak! Buraya Rum ülkesi derler, burada başka bir âdet var.

Önceki beyite nazaran tamamiyle dünyalıklarla alakalı görünen beyitte şarap içilen yerin tasviri yapılmaktadır. Şâir nidayla sakiye seslenir ve ona etrafındaki âdetleri anlatır. Sakiler genellikle kadın olur ve bu kadınlar Müslümanlardan çok Rum kadınlarıdır. Şarabı içip sarhoş olanlar sakiyi öpmeye çalışırlar. Bu âdet, şiirin yazıldığı döneme aittir. O zamanlarda herkesin önünde kadınları öpmeye çalışmak, görülmesi mümkün olmayan bir davranıştır ama şarap meclisinde alışık olunmayan âdetler vardır ve bu da onlardan biridir.

Beyitte şarabın güzelliği, saflığı ve tesirinin yanı sıra Rum elleri denilen yer övülmektedir. Bu yer meyhanedir çünkü Osmanlı'da meyhane sahipleri ekseriyetle Rumlardır. Meyhanede, gündelik hayatta görülmeyen şeyler şarabın da etkisiyle görülür.

5. Beyit

Eşitdüm usluluk sevdâsı var imiş dimâğunda
Vusûlî şöyle benzer sende yine bir sefâhet var

dimâğ: akıl, zihin.

sefâhet: düşkünlük.

Vusûlî! Dimâğunda usluluk sevdâsı var imiş eşitdüm, sende yine şöyle benzer bir sefâhet var.

Vusuli! Kafanda akıllılık sevdası olduğunu duydum; demek ki sende hâlâ bir düşkünlük var.

Divan şiirinde gönül şâirler tarafından akıldan hep üstün tutulmuştur. Hem tasavvufî hem de âşıkâne şiirler yazan şâirler sıkça bu durumu dile getirmişlerdir. Tüm gazel boyunca devam eden, aşka ve şaraba yapılan övgüler düşünüldüğünde

akla nazaran gönlün üstünlüğünün anlatıldığı fark edilecektir. Şâir kendine seslenerek akıllı olma arzusunu bir düşkünlük saymıştır. Usluluk teşbih-i belîğ ile sevdaya benzetilmiştir.

1.13.

63. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1- 'Arûs-ı dehr-ile yâr olmağı sandun düzenlikdür
Erenler hakkı bilmezsin be sûfî kahbe zenlikdür
- 2- Nukûd-ı cân u dil harc oldu [hattâ] câme-i cismüm
Yolunda bezl ederdüm anı ammâ ol kefenlikdür
- 3- Kerem kıl müdde'îler meclisine varma ey gül-ruh
Sakın çâk olmasun dâmân-ı nâmûsun dikenlikdür
- 4- Alup göz göre [her dem] ol perî-zâdı nihân etmek
Rakîbâ âdemîlik sanma anı ehremenlikdür
- 5- Dedüm cânâ kulunam ben neçün benden kaçarsın sen
Cüdâ eden beni senden Vusûlî dedi benlikdür

1. Beyit

'Arûs-ı dehrile yâr olmağı sandun düzenlikdür
Erenler hakkı bilmezsin be sûfî kahbe zenlikdür

'arûs: gelin.

dehr: 1. dünya. 2. zaman, devir.

Be sûfî! 'Arûs-ı dehrile yâr olmağı düzenlikdür sandun, erenler hakkı bilmezsin kahbe zenlikdür.

A sofî! Dünya gelini ile sevgili olmayı rahatlık sandın; erenler hakkı için sen bilmezsin, bu kahpe karılıktır.

Sofî tasavvuf ehli kişiler için kullanılan bir tabirdir. Bu kişiler fani dünyanın geçici güzelliklerine gönüllerine kaptırmayıp sadece Allah'ın rızası için çabalarlar. Sofî tabiri bazen de sadece zahire göre yaşayan, aşk ve gönül ehli kimselere kötü gözle bakan kaba sofular için kullanılır. Daha önceki beyitlerde de karşımıza çıkan akıl gönül ilişkisi burada da kendini gösteriyor. Erenler yani Allah dostları bu

dünyadaki maddîlikten bir şey beklemiyorken kaba sofular dünyanın nimetlerine dalmış vaziyettedir. Şâir o kimseleri eleştirir. “Kahbe zenlikdür” ifadesi aşağılık belirtir. Dünya, kelime manası olarak “en aşağıda” anlamına gelir ki bu da şâirin “arûs-ı dehr” ifadesinin bir kat daha anlam kazanmasını sağlar. Dünyanın süslerine dalmak insanın derecesini aşağı düşürür. “Arûs-ı dehr” ifadesinde dünya geline benzetilmiştir.

2. Beyit

Nukûd-ı cân u dil harc oldu [hattâ] câme-i cismüm
Yolunda bezl ederdüm anı ammâ ol kefenlikdür

nukûd: nakitler, paralar.

cân u dil: can ve gönül.

câme: 1. elbise, çamaşır. 2. sürahi.

cism: 1. beden, gövde. 2. madde.

bezl: bol bol verme, saçma.

Nukûd-ı cân u dil harc oldu [hattâ] câme-i cismüm anı yolunda bezl ederdüm ammâ ol kefenlikdür.

Can ve gönül akçesi harcandı; hatta beden elbisemi de senin yolunda harcardım, ancak o kefenliktir.

Can ve gönlün akçeye teşbih edildiği beyitte sevgili uğrunda yapılan fedakârlıklar anlatılmaktadır. Âşık yaşarken verebileceği en kıymetli şeyleri yani canını ve gönlünü sevgilinin yolunda feda etmiştir. İkinci mısradaki “bezl” kelimesinden anlaşılmaktadır ki canını ve gönlünü sevgili için harcarken bol bol vermiştir. Geriye bir tek bedeni kalmıştır ama onu vermek mümkün değildir çünkü o kefenlik olarak kullanılacak son paradır. İlk mısrada can ve gönül, akçeye; ikinci mısrada ise beden, hem elbiseye hem de paraya teşbih-i belîğ sanatıyla benzetilmiştir.

3. Beyit

Kerem kıl müdde‘îler meclisine varma ey gül-ruh
Sakın çâk olmasun dâmân-ı nâmûsun dikenlikdür

müdde‘î: 1. iddia eden, davacı. 2. bir hükümde ayak direyen. 3. inatçı.

gül-rûh: gül yanaklı, yanağı gül gibi olan.

dâmân: etek.

nâmûs: 1. kanun, nizam. 2. ar, edep, hayâ, ırz. 3. temizlik, doğruluk.

Ey gül-ruh! Kerem kıl müdde'îler meclisine varma, dâmân-ı nâmûsun sakın, çâk olmasun dikenliktür.

Ey gül yanaklı! Lütfet de âşıklık iddiasında bulunanların meclisine varma; namus eteğini kolla, sakın yırtılmasın, orası dikenliktir.

Bahçe ile ilgili kavramlar üzerine bina edilen beyitte şâir sevgiliye yanağını överek seslenmektedir. Müddeiler meclisinde bulunanlar âşığın rakipleridir. Âşık, sevgiliye oraya gitmemesi için yalvarmaktadır çünkü orada sevgilinin namusuna hâlel gelme tehlikesi vardır. Namusu eteğe benzeten şâir, rakiplerin bulunduğu yeri de dikenliğe benzetmiştir. Dolayısıyla oradaki her bir diken bir rakibi temsil eder. “Gül”, “dâmân”, “çâk” ve “dikenlik” kelimeleri birbirleriyle alakalı olduklarından aralarında tenasüp bulunur.

4. Beyit

Alup göz göre [her dem] ol perî-zâdı nihân etmek
Rakîbâ âdemîlik sanma anı ehremenliktür

perî-zâd: peri çocuğu, peri çocuğu olacak kadar güzel, çok güzel.

nihân: 1. gizli, saklı. 2. bulunmayanı görünmeyen. 3. sır.

âdemî: adamlık, insanlık.

ehremenlik: şeytanlık.

Rakîbâ! Ol perî-zâdı göz göre alup [her dem] nihân etmek, anı âdemîlik sanma ehremenliktür.

Ey rakip! Her an o peri gibi güzel sevgiliyi göz göre göre alıp gizlemeyi adamlık sanma, bu tam bir şeytanlıktır.

Rakip, divan şiirinde başlangıcından sonlarına kadar şâirlerin sürekli bahsettiği kişilerden biri olarak işlenmiştir. Şâirler onu sevgili ile arasına giren en büyük engel olarak görürler. Beyitte şeytanlar bir tutulmasının sebebi de budur.

“Sadece âşığın açısından görünür. Yani onun hakkında ne söyleniyorsa âşığa göre söylenmiş olur. Âşığın onu ele alışı ise, daima menfi yöndendir. Bu sebeple o, daima kötü, çirkin, zararlı ve yararsız, zalim bir kişidir. Bütün kötü huylar onda toplanmıştır. Fakat çoğu zaman, görürüz ki sevgili hiç âşık gibi düşünmez. Böylelikle rakip düşüncesi, âşığın kafasında iki plânda kendini arzeder. Birincisi, âşıkla doğrudan doğruya münasebete girer.”

İkincisinde ise sevgili vasıtasıyla varlığını hissettirir. Âşığı asıl üzen rakip değildir. Rakip vardır ve kötüdür. Âşık bunu bilir ve kendisi ona göre hareket eder. Açık vermez ve sık sık da sevgiliyi ikaz eder. İşte onu asıl üzen, bütün bunlara rağmen sevgilinin her şeyi bir tarafa itip rakibe hüsnü kabul göstermesi, bol imkân tanınması ve ona inanmasıdır.”⁴⁹

Âşık, rakibi bu özellikleriyle ele aldığından sevgilinin ondan uzak durmasını istemesi tabiidir. Beyitte, sevgiliyi rakibe kaptırmanın verdiği esefle âşık, rakibin yaptığıının adamlık değil şeytanlık olduğunu söyleyerek elinden gelen tek şeyin bu olduğunu hissettirir. Sevgili, rakibin yanındadır, rakip onunla övünür ama bu âşığı kahreder. “Ademîlik” ve “ehremenlik” kelimeleri cennetten kovulma mazmunu ortaya çıkarır. Nitekim Şeytan, Havva’yı kandırarak Hz. Âdem’le birlikte onların cennetten kovulmalarına sebep olmuştur. Beyitte de sevgiliyi kandıran bir rakip portresi çizilir. Yaptığı işin “şeytanlık” olduğu vurgusu da bunu doğrular niteliktedir.

5. Beyit

Dedüm cânâ kulunam ben neçün benden kaçarsın sen
Cüdâ eden beni senden Vusûlî dedi benlikdür

cüdâ: ayrı.

Cânâ ben kulunam neçün sen benden kaçarsın dedüm, Vusûlî beni senden cüdâ eden benlikdür dedi.

“Ey sevgili! Ben senin kulunum, niçin benden kaçarsın?” dedim; “Ey Vusuli! Seni benden ayıran benliktir” dedi.

Beyit hem mecazî hem de ilahî aşka yönelik anlamlar ihtiva eden bir yapıdadır. Öncelikle mecazî yönden bakacak olursak, âşık sevgiliye neden benden kaçıyorsun diye sormakta, sevgili de bunun sebebini benlik olarak açıklamaktadır. Yani sevgili ile âşık arasına giren şey âşığın benliğidir. Âşık kendinden vazgeçmediği sürece sevgiliye kavuşamayacaktır. Âşıkların en büyük özelliği sevgiliden gelen her derde, sıkıntıya katlanmaları, kendilerini düşünmemeleridir. Bu durumda sevgili, âşığın henüz gerçek bir âşık olamadığını düşünmektedir demek çok da yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan beyiti ilâhî aşka yönelik açıklamak daha uygun düşecektir. Böyle bakıldığında âşık kul, sevgili de Allah’tır. Özellikle tasavvufî mahiyetteki

⁴⁹ Tolasa, a.g.e., s.393.

şiiirlerde sıkça işlenen “kendinen vazgeçme” düşüncesi beyitin de ana fikrini teşkil ediyor. Tasavvufî telakkiye göre insan eğer Allah’ın istediği gibi bir kul olmak, ona ulaşmak istiyorsa nefs-i emmareyi öldürüp kendi benliğinden vazgeçmelidir.

“Cüdâ” kelimesi ayrılık anlamına gelirken “Vusûlî” kavuşmakla ilgilidir ve bu durum tezat ortaya çıkarmıştır. “Dedi”, “ben” ve “sen” kelimeleri tekrar edildiğinden tekrar sanatı da vardır. Sevgiliye nida yoluyla seslenilen beyitte, içinde “n” sessizinin geçtiği kelimelerle aliterasyon, “e” seslisinin geçtiği kelimelerle de asonans yapılmıştır.

1.14.

64. Gazel

Mef‘ûlû Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilû Fâ‘ilün

- 1- Hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
Bakmağa hüsnüne yüzi döymez hicâb eder
- 2- Ağyâr-ı dîve cennet-i kûyın mahal görüp
Komaz kusûr bana cefâda ‘azâb eder
- 3- Sîm-i sirişk sanma döküp akça gözlerüm
‘İşkunda çekdüğüm gam-ı hecri hisâb eder
- 4- Meyl etme genc-i vaslına her bir perî-ruhun
‘Aklın alup ol âdemün ey dil harâb eder
- 5- Bezm-i belâda hûn-ı ciğer nûş eder müdâm
Sâkî Vusûlî sanma ki sahbâ-yı nâb eder

1. Beyit

Hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
Bakmağa hüsnüne yüzi döymez hicâb eder

hurşîd: güneş.

ebr: bulut.

nikâb: örtü.

döymek: tahammül etmek, dayanmak.

hicâb: utanma.

Ey meh! Hurşîd ebri nikâb eder sanma ki hüsnüne bakmağa yüzi döymez, hicâb eder.

Ey aya benzeyen sevgili! Güneşin bulutu örtü yaptığını sanma; onun yüzü senin güzelliğine bakmaya dayanamaz, utanır.

Bulutların güneşin önüne geçmesi bir insan davranışına benzetilmiştir. Eskiden kadınlar bir yabancı gördüklerinde veya yüzleri kızardığında yüzlerini gizlemek için bir örtüyle kapatırlardı. Beyitte bu durum gökyüzü terimleri ile anlatılmaktadır. Güneş yapısı gereği kırmızıya yakın bir renkte bulunur. Bulutlar da bazen güneşin önüne geçerek onu gizler. Şâir bunu alıp sevgilinin güneşe çıkmasıyla ilişkilendirerek bir hüsn-i talil yapmıştır. Yani bulutların güneşi gizlemesinin sebebi güneşin sevgiliyi görüp utanmasıdır. Güneş aynı zamanda yüzü kızarması, yüzünü örtmesi yönünden bir insan gibi düşünüldüğünden teşhis vardır. Bulutlar örtüye benzetilmiştir. Ayrıca “hurşîd”, “meh”, “ebr” kelimeleri de gökyüzü ile alakalı kelimeler olması bakımından tenasüp ortaya çıkmıştır. “Nikab” ile “hicab” arasındaki ilişki de ayrıca dikkate şayandır. Nitekim yüzün perde ile örtüldüğü zamanlarda bir yabancı ile karşılaştığı vakit utanan kadınlar da örtüleriyle yüzlerini kapatırlardı.

2. Beyit

02. Ağyâr-ı dîve cennet-i kûyın mahal görüp
Komaz kusûr bana cefâda ‘azâb eder

ağyâr: gayrılar, başkalar, yabancılar.

dîv: şeytan, cin, ifrit.

cennet: 1. ağaçlı, sulak yer, bahçe. 2. Tanrı’nın insanlara müjdelediği ölümden sonraki güzel, ebedi durak.

kûy: sokağının cenneti.

mahal: yer, mekân.

‘azâb: eziyet, büyük sıkıntı.

Ağyâr-ı dîve cennet-i kûyın mahal görüp bana cefâda kusûr komaz ‘azâb eder.

Sevgili, şeytan rakibe sokağının cennetini layık görür; bana cefada eksik bırakmayıp sürekli azap eder.

Sevgili, âşığa iltifat etmez, rakiple daha çok ünsiyet kurar. Bu da âşık için ağır bir cefa ve cezadır. Şâir beyti dinî kavramlar kullanarak bu düşünce üzerine inşa etmiştir. Önceki beyitlerde de açıklandığı üzere ağyar, âşık yönünden bakıldığında

tüm kötü vasılları üzerinde taşıyan uğursuz bir kimse, “sevenin sevdiğine kavuşması yolunda engel çıkaran, âşık ile maşuk arasına giren eller”dir⁵⁰. Burada da şeytana benzetilmiştir. Beyitte yakınılan durum daha önce birçok kez işlendiği gibi sevgilinin rakibe iltifat edip âşığa eziyet etmesidir. Öyle ki sevgili, rakibin kendi evinin yanında dolaşmasından rahatsız değildir. Şâir burayı bir cennete benzeterek o mekânın derecesini de est üstte tuttuğunu gösterir ama ne acıdır ki sevgili kendisiyle ilgilenmez. Şeytan rakibin orada dolanmasına seyirci kalır. “Dîv”, “cennet”, “azâb” kelimeleri dinî kavramlar olması münasebetiyle tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Sîm-i sirişk sanma döküp akça gözlerüm
‘İşkunda çekdüğüm gam-ı hecri hisâb eder

sîm: 1. gümüş. 2. gümüş para. 3. gümüşten, sırmadan.

sirişk: gözyaşı gümüşü.

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

hecr: ayrılma, terketme; ayrılık.

Gözlerüm akça döküp ‘ışkunda çekdüğüm gam-ı hecri hisâb eder sîm-i sirişk sanma.

Onları gözyaşı gümüşü sanma, gözlerim akçe döküp aşkın sebebiyle çektiğim ayrılık acısını hesap ediyor.

Sevgili için çok fazla gözyaşı döküldüğü anlatılan beyitte gözyaşları akçelere benzetilmiştir. Gözyaşları renk cihetinden gümüşü hatırlatır. Şâir bu benzeşimden yola çıkarak maddî kıymet unsurlarıyla kendi mânevî durumu arasında bir ilgi kurmuştur. Gözlerin para sayması ve ayrılık acısını hesap etmesi teşhis, gözyaşlarının gümüş olarak anlatılması da teşbih oluşturmuştur. Ayrıca eskiden paranın bir tabla üzerine dökülüp sayılmasıyla “akçe döküp” ifadesinde bir anlam ilişkisi mevcuttur. Bu ifade gözyaşlarının da dökülmesini ifade ettiği için şâir tarafından hoş bir şekilde yerleştirilmiştir. “Gam-ı hecr” terkinde ayrılık gama, derde teşbih-i belîğ sanatı kullanılarak benzetilir.

⁵⁰ İsmail Parlatır; *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s.58.

4. Beyit

Meyl etme genc-i vaslına her bir perî-ruhun
‘Aklın alup ol âdemün ey dil harâb eder

genc: hazine, define.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

perî-rûh: peri yanaklı.

âdem: insan, adam.

Ey dil her bir perî-ruhun genc-i vaslına meyl etme, ol âdemün ‘aklın alup harâb eder.

Ey gönül! Her peri yanaklının kavuşma hazinesine meyletme; o insanın aklını alıp harap eder.

Gönül bir kişi gibi düşünülmüş ve ona seslenilmiştir. Sevgilinin yanağı, parlak olması itibariyle mücerret bir varlık olan perilerin yanaklarına teşbih edilmiştir. Peri, cin taifesinin güzel olan kısmını ifade etmek için kullanılan bir tabirdir.⁵¹ Bir önceki beyitte olduğu gibi burada da sevgili ile âşık arasındaki manevi hâl, maddî kıymet unsurlarıyla aktarılmaktadır. Âşık kavuşma hazinesine, çok arzu ettiği hâlde, kavuşamaz çünkü sevgili onu harap eder. Kavuşma bir hazineye benzetildiğinden “genc-i vasl” ifadesinde teşbih-i belîğ vardır. “Harâb” kelimesiyle “genc” arasında bir ilgi söz konusudur. Hazineseler harap yerlerde, harabelerde bulunur. Hazineselerin kişilerin aklını aldığı, farklı hikâyelere konu olmuş bir durumdur ve şâir buna bir atıf yapmaktadır.

5. Beyit

Bezm-i belâda hûn-ı ciğer nûş eder müdâm
Sâkî Vusûlî sanma ki sahbâ-yı nâb eder

bezm-i belâ: gam meclisi.

hûn-ı ciğer: ciğer kanı.

müdâm: 1. sürekli, devamlı 2. şarap.

sahbâ: şarap.

nâb: saf şarap.

⁵¹ Pala, a.g.e., s.332.

Sâkî, Vusûlî sanma ki sahbâ-yı nâb eder; müdâm bezm-i belâda hûn-ı ciğer nûş eder.

Ey saki! Vusuli'nin gam meclisinde saf şarap içtiğini sanma; o sürekli ciğer kanı içiyor.

Beyitte bir içki meclisi tasvir edilmektedir. Gam meclisi olarak ifade edilen bu mecliste dertli kişiler vardır. Bu dertlerin sebebi sevgilidir. Şâir sâkîye seslenerek burada içki içmediğini, ciğer kanı içtiğini söyleyerek elindeki şarabı, renginden dolayı, hüsnü talil yoluyla kana benzetmiştir. Bu kan da öyle sıradan bir kan değil, ciğerden gelen kandır. Ciğer kanı, divan edebiyatında sıkça kullanılan bir tabirdir. Âşığın çokça sıkıntı çektiğini anlatmak için şâirler tarafından yoğun olarak kullanılan mübalağalı bir ifadedir.

Müdâm kelimesinin şarap anlamı da vardır ve böylelikle hem sürekli ciğer kanı içildiği söylenirken hem de bunun aslında şarap olduğuna işaret edilerek tevriye sanatından yararlanılır. “Bezm”, “nûş”, “sâkî”, “sahbâ-yı nâb” kelimeleri arasında içki meclisi ile alakalı olmaları sebebiyle tenasüp bulunur.

1.15.

65. Gazel

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1- Gönlüme giren nigârün hancer-i hûn-pâşıdır
Cân evinde yer eden şol gamze-i evbâşıdır
- 2- Cân verürken sana dil ney gibi nâlân olsa ger
Dostum incinme lutf eyle ki son kardâşıdır
- 3- Ey kaşı yay gerçi tîründen gönül mecrûhdur
Lîk zahm-ı hancer-i gamzen belânun başıdır
- 4- Pister-i sıhhat dilâ hâk-i der-i cânânedür
Bâliş-i râhat cihânda iç eşigi taşıdır
- 5- Cânına kıymak Vusûlînün revâ mı leblerün
Hod meseldür cân cânun dostum kardâşıdır

1. Beyit

Gönlüme giren nigârün hançer-i hûn-pâşıdır
Cân evinde yer eden şol gamze-i evbâşıdır

nigâr: sevgili.

hançer: ucu sivri, iki yanı keskin bıçak.

hûn-pâş: kan dökücü hançer.

gamze: 1. süzgün bakış. 2. çene veya yanak çukurluğu.

evbâş: şımarık bakış.

Gönlüme giren, nigârın hançer-i hûn-pâşıdır; cân evinde yer eden, şol gamze-i evbâşıdır

Gönlüme giren sevgilinin kan dökücü hançeridir; kalpte yer eden şu şımarık bakışıdır.

Sevgilinin âşığa baktığı anlaşılmaktadır. Öyle ki bu bakışı âşığın kalbinde yer etmiş ve âşık bunu unutamamıştır. Divan şiiri geleneğinde sevgilinin bakışının etkileyicliğini anlatmak için hançer, ok, mızrak gibi kesici ve delici çoğu zaman bir benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. Beyitte de göz hançere benzetilmiştir. Gamze, bakış mânâsına gelir; insan davranışı olan şımarıklık özelliği vasıtasıyla teşhis edilmiştir. Sevgili şuh, şımarık, ilgisiz olması gibi vasıflarıyla ele alınırken beyitte bu davranış bakışa yüklenmiştir. Cân'ın eve benzetilmesinin yanında “nigâr”, “cân”, “gamze” ve “evbâş” kelimeleri de sevgiliyle ilgili olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

2. Beyit

Cân verürken sana dil ney gibi nâlân olsa ger
Dostum incinme lutf eyle ki son kardâşıdır

dil: gönül.

nâlân: inleyen, sızlayan.

Dostum ger dil sana cân verürken ney gibi nâlân olsa incinme, lutf eyle ki son kardâşıdır.

Ey dostum! Gönül, senin için can verirken ney gibi feryat ederse incinme lütfet, son kardeşini feda ediyor.

Şâirin teşhis sanatından faydalanarak gönlü bir insan gibi tasavvur ettiği beyitte gönül ve cân iki kardeş olarak ele alınmıştır. Öyle ki bir insan şeklinde düşünülen gönül cân verirken kardeşini dostu yani sevgilisi uğruna feda etmektedir.

Bu yüzden, kardeşinin canının yanmaması için merhamet dileyen bir durum tasvir edilmiştir.

Can verme esnasında çıkacak olan ses ile ney sesi arasında benzerlik kuran şâir, ney sesinin yakıcı sırlara vakıf olduğu fikrini de düşünerek, çıkacak sesin tesirli olacağını vurgulamaktadır. “Ney” ile “nâlân” arasında da teşhis bulunmaktadır çünkü ney aletine insana has bir hususiyet olan inleme yüklenmiştir. “Cân” ve “dil” kelimeleri arasında tenasüp mevcuttur.

3. Beyit

Ey kaşı yay gerçi tîründen gönül mecrûhdur
Lîk zahm-ı hançer-i gamzen belânun başıdur

tîr: ok.

mecrûh: yaralı.

lîk: lâkin, fakat, amma, ancak.

zahm- ı hançer-i gamze: bakış hançerinin yarası.

Ey kaşı yay! Gönül gerçi tîründen mecrûhdur lîk zahm-ı hançer-i gamzen belânun başıdur.

Ey yay kaşlı! Gönül gerçi okundan yaralanmıştır; yalnız belanın başı senin keskin bakış hançerinin yarasıdır.

Sevgilinin bakışlarının etkileyiciliği üzerine kurulan beyitte şâir sevgiliye “ey yay kaşlı” diyerek seslenmektedir. Öyle ki sevgilinin kaşı yaya, bakışları da oka benzer. Zaten gamze; kılıç, ok, cellat, kan dökücü ve hilecidir. Âşığın cismi, canı ve gönlünü deler geçer.⁵² Gamze bu kadar etkilidir ama beyitte asıl vurgulanan o gamzenin açtığı yaradır. Yani gamze bir hançere teşbih edilmiştir. Şâir kısaca “Bütün bu başıma gelenlerin asıl sebebi senin baktığın yerde açılan yaradır.” demektedir.

4. Beyit

Pister-i sıhhat dilâ hâk-i der-i cânânedür
Bâliş-i râhat cihânda iç eşigi taşıdur

pister: yatak, döşek.

sıhhat: sıhhat döşegi.

⁵² Kurnaz, a.g.e., s.157.

hâk: toprak.

der: kapı.

cânâne: sevgilinin kapısının toprağı.

bâliş: 1. yastık, yüz yastığı. 2. nakit, altın.

Dilâ pister-i sıhhat hâk-i der-i cânânedür; cihânda bâliş-i râhat iç eşigi taşıdır.

Ey gönül! Sıhhat döşeğı sevgilinin kapısının toprağıdır; dünyada rahat yastığı ise onun ev eşiğinin taşıdır.

Anlamca karşıt olabilecek kavramlar kullanılarak sevgilinin yanı, yurdu övülmüştür. Sevgilinin yanında toprak ve taş en rahat döşek ve yastık olur. Bazı topraklar her ne kadar yumuşak olursa olsun döşekten daha rahat değildir. Ama şâir bu durumun tersini söyleyerek taş ve topraktan hiçbir rahatsızlık duymadığını ifade etmektedir. O toprak ve taşı değerli kılan şüphesiz ki sevgilidir. Onun yanında en değersiz ve sıradan şeyler bile âşık için bir kıymet ihtiva eder. Sevgilinin yanındaki toprak ve taşın rahat olması sıkça karşımıza çıkar. Beyitte âşığın kapı eşiğini yastık, toprağı da döşek olarak düşünüp öylece yere uzanışının tasviri yapılmıştır. “Bâliş”, “pister”, “râhat” kelimeleri yatak ile ilgili bir tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Cânına kıymak Vusûlînün revâ mı leblerün
Hod meseldür cân cânun dostum kardaşıdır

hod: kendi.

Dostum! Leblerün Vusûlînün cânına kıymak revâ mı, hod meseldür: cân cânun kardaşıdır.

Dostum! Senin dudaklarının Vusuli’nin canına kıyması reva mıdır? Zira meseldir: Can canın kardeşidir.

Sevgilinin dudağının âşık üzerinde cana kıyabilecek derecede tesiri vardır. Şâirin “Dostum!” diyerek seslendiğı sevgilinin dudağı, alışıldığı üzere can bağışlamaz, aksine can alıcı bir yapıda olması itibarıyla ele alınmıştır. Bu yüzden onun can vermek yerine can alması reva değildir. Âşık kendi canını bir irsal-i mesel üzerinden kurtarmak ister: Can canın kardeşidir. Şâir, sevgilinin dudaklarına bir

insan vasfı olan “cana kıyma” hususiyetini yükleyerek onu kişileştirmiştir. Cân kelimesinin arka arkaya tekrar edilmesi ile tekrar yapılmıştır.

1.16.

66. Gazel

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün

- 1- Libâs-ı atlas u zer-beft dehrün gerçi zeynidür
Dil-i dîvâneme şâl-ı fenâ besdür hüseyinîdür
- 2- Ne sengîn-dil idügin bilürem mîzân-ı ‘akl-ıla
Demen ol Yûsuf-ı hüsn-i bahâyı bana yeynidür
- 3- Eşigün Ka‘besinde eşk-i çeşmünden haber sordum
Gören dedi anun’çün zemzemün gûyâ ki ‘aynidur
- 4- Ezelden bûse-i la‘lün alup cân nakdin etmiş ‘ahd
Gönül şimden-gerü teslim etsün çünki deynidür
- 5- Sararmışdur Vusûlî hasta-dil ey gül-bün-i hod-rû
Fîrâk-ı çeşmün ile nergisün hakkâ ki ‘aynidur

1. Beyit

Libâs-ı atlas u zer-beft dehrün gerçi zeynidür
Dil-i dîvâneme şâl-ı fenâ besdür hüseyinîdür

libâs: esvap, elbise.

atlas: 1. üstü ipek, altı pamuk kumaş. 2. düz, havsız, tüysüz.

zerbeft: ustufa, sırmalı kumaş.

dehr: 1. dünya. 2. zaman, devir.

zeyn: süs, bezek.

dîvâne: deli, akli başında olmayan; budala.

şâl: şal.

fenâ: 1. yok olma, yokluk, geçip gitme. 2. s. kötü, iyi olmayan, uygunsuz.

bes: 1. yeter, yetişir, tamam, kâfi. 2. çok.

hüseyinî: kadın elbiselerinde süs olarak kullanılan, ipekten, yünden veya pamuktan yapılma şerit, kaytan, saçak ve benzeri şeyler.

Gerçi libâs-ı atlas u zer-beft dehrün zeynidür, dil-i dîvâneme şâl-ı fenâ hüseyinîdür besdür.

Sırmalı kumaş ve atlas elbiseler her ne kadar dünyanın süsü olsa da yokluk şalı hüseyinî olan deli gönlüme kâfidir.

Kıymetli kumaşların birer kıymet ögesi olarak kullanıldığı beyitte şâir üstünde eski elbiselerle duran bir kişi tasviri yapmaktadır. Dünyanın şatafatı ile işi olmayanlara, yoklukla yetinenlere, eski püskü kıyafetler giyenlere toplum içinde pek de akıllı gözüyle bakılmaz. Şâirin kendi gönlü için “deli” demesi bu durumdan pek de şikâyeçi olmadığını gösterir. Şâir bu dünyanın geçici süsleriyle ilgilenmez. Üstündeki değersiz bir kumaş parçası, bir şal dahi ona kâfi gelecektir.

“Şâl-ı fenâ” terkinde şâir teşbih-i belîğ ile fenâyı bir şala benzetmiştir. “Dil-i dîvâne” ifadesinde gönül bir kişi gibi düşünülerek teşhis edilmiştir çünkü divane olma, insana has bir hususiyettir. “Libâs”, “atlas”, “zer-beft”, “zeyn”, “şâl” ve “hüseyinî” kelimeleri giyim kuşam ile ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

2. Beyit

Ne sengîn-dil idüğün bilürem mîzân-ı ‘akl-ıla
Demen ol Yûsuf-ı hüsn-i bahâyı bana yeynidür

sengîn-dil: taş kalpli, katı yürekli.

mîzân: 1. terazi, ölçü aleti, tartı; ölçek. 2. adalet, eşitlik duygusu. 3. akıl, idrak.

‘akl: akıl, us.

Yûsuf-ı hüsn-i bahâ: güzellik Yusuf’u.

yeyni: hafif.

Ol Yûsuf-ı hüsn-i bahâyı bana yeynidür demen, mîzân-ı ‘akl-ıla ne sengîn-dil idüğün bilürem.

Ne taş kalpli olduğunu akıl ölçüsü ile bilebiliyorum; o güzellik Yusuf’unun bana hafif olduğunu söylemeyin.

“Ol Yûsuf-ı hüsn-i bahâ” ifadesi sevgiliyi kast etmek için söylenmiştir. Şâir bu ifadede sevgiliyi güzelliği ile meşhur Yusuf peygambere benzetir. Hz. Yusuf terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığında satılmıştır.⁵³ Bu yüzden sevgiliden bahsedilirken ağırlıkla ilgili bir anlam teşkil edilir. Başkaları sevgili için “yeyni” yani

⁵³ Pala, a.g.e., s.484.

hafif demiş olmalı ki şâir onun hafif değil, aksine ağır olduğunu söyler. Çünkü taş kalplidir ve hâliyle taş kalpli biri ağır olacaktır.

Beyitte Hz. Yusuf'un tartılması olayına telmih yapılmıştır. Akıl teşbih-i belîğ sanatıyla bir teraziye benzetilirken “Mîzân” ve “yeyni” kelimeleri arasında ağırlıkla ilgili olmaları yönüyle tenasüp bulunurken “Yûsuf”, “hüsn-bahâ”, “yeyni”, “mîzân” kelimeleri de Hz. Yusuf’la ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Eşigün Ka‘besinde eşk-i çeşmümden haber sordum
Gören dedi anun’cün zemzemün gûyâ ki ‘aynıdur

eşk-i çeşm: gözyaşı.

zemzem: Kâbe civarındaki meşhur kuyu.

Eşigün Ka‘besinde eşk-i çeşmümden haber sordum, gören anun’cün zemzemün gûyâ ki ‘aynıdur dedi.

Eşiğinin Kâbesinde gözyaşından haber sordum; gören onun için sanki zemzemin kaynağıdır, dedi.

Beyit, Müslümanların kutsal beldesi olan Ka’be muhiti ile ilgili kavramlar üzerine kurulmuştur. Sevgilinin evi Ka’be’ye benzetilmiştir. Nasıl ki İslâm’a göre Ka’be mübarekse âşığa göre sevgilinin yurdu da mübarektir. Âşığın çok ağladığı anlaşılmaktadır. Üstelik bu gözyaşları kıymetsiz de değildir. Onlar aynı zemzeme benzerler. Gözyaşlarını değerli kılan da sevgilinin eşiği yani Ka’be’sidir.

Zemzem, İslam inancında kutsal bir değer taşıyan suyun çıkarıldığı kuyuya verilen isimdir. Gözyaşının bu derecede kıymetli sayılması mübalağalı bir ifadedir. “Ka’be” ve “zemzem”, alakaları itibariyle mûraat-ı nazir oluşturur. Ayrıca “çeşm” ve “ayn” kelimesi göz ile alakalı bir iham-ı tenasüp oluşturur. Çünkü “ayn”ın diğer anlamı göz demektir. Bu mana itibariyle bakıldığında zemzemin kaynağının göz olduğunun ifade edilmesi de anlaşılmaktadır ve böylelikle tevriye meydana gelir. “Ka’be” ve “zemzem” arasındaki anlam ilişkisinin benzeri “çeşm” ve “gören” kelimesinde de olduğundan müşevveş leff ü neşr yapılmıştır. “Sordum” ve “dedi” kelimeleri arasında da tenasüp bulunmaktadır.

4. Beyit

Ezelden bûse-i la'lün alup cân nakdin etmiş 'ahd
Gönül şimden-gerü teslîm etsün çünkü deynidür

bûse: öpme, öpücük, öpüş.

'ahd: 1. söz verme. 2. and, yemin. 3.devir, zaman, gün.

deyn: borç.

Ezelden bûse-i la'lün alup cân nakdin 'ahd etmiş, gönül şimden-gerü teslîm etsün çünkü deynidür.

Ezelden dudağını öpüp can akçesi vermeye söz vermiş; gönül artık canı teslim etsin, çünkü borcudur.

La'l, dudağın kırmızı, parlak ve değerli oluşunu ifade eder. Bûse-i la'l ifadesiyle la'l taşına benzetilen dudağın öpücüğü kast edilir. Âşk sevgilinin dudağını öptüğünde canını vermeye söz vermiştir. Ta ezelden beri sürüp gelen bu borcu ödeme zamanı artık gelmiştir. Görüldüğü gibi âşık, sevgilinin dudağını öpüp borcunu vermeyi yani canını teslim etmeyi istiyor. Doğrudan âşık kendi ismini söylememiş, gönlü sanki bir insan gibi düşünüp teşhis etmiş ve canını vermesi gerektiğini söylemiştir. Sevgilinin dudağı yerine "la'l" kelimesini kullanarak kırmızılığı vurgulamak isteyen şâir istediği öpücüğü de ezelde verdiği borca isnat ederek arzusuna kavuşmak istemektedir. Ayrıca "cân" nakde, akçeye teşbih edilmiştir.

5. Beyit

Sararmışdur Vusûlî hasta-dil ey gül-bün-i hod-rû
Fîrâk-ı çeşmün ile nergisün hakkâ ki 'aynidur

hasta-dil: gönlü hasta, âşık.

gül-bün: gül kökü, gül biten yer.

hod-rû: kendiliğinden gül yetişen yer.

fîrâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzn, keder, sıkıntı.

hakkâ: hakikaten, gerçekten.

Ey gül-bün-i hod-rû! Hasta-dil Vusûlî fîrâk-ı çeşmün ile sararmışdur, hakkâ ki nergisün 'aynidur.

Ey kendiliğinden yetişen gül! Gönlü hasta Vusuli gözünün ayrılığıyla sararmıştır; bu hâliyle gerçekten nergisin aynısıdır.

Sevgiliyi kastetmek için birçok ifade kullanılagelmiştir. Beyitteki “gül-bün-i hod-rû” ifadesinde de sevgilinin gül ile olan benzerliği üzerine bir mana teşkil edilmiştir. Şâir, sevgiliye tecrit yoluyla seslenerek Vusûlî’nin hastalıktan sararıp solduğunu söylemektedir. Bu hastalığın sebebi, sevgilinin gözünün ayrılığıdır.

Beyit iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi, sevgilinin gözünün ayrılığıyla Vusûlî o kadar hastalanmıştır ki bir nergis gibi solmuştur. İkincisi ise Vusûlî’nin hastalığının sebebi, sevgilinin nergise benzeyen gözlerinden ayrı düşmektir. İkinci mânâ beyite daha uygun düşmektedir. Nergis her ne kadar bütün bitkiler gibi sararıp solma özelliğine sahip olsa da divan şiirinde genellikle sevgilinin baygın bakan gözlerini tasvir etmek için kullanılır. Şâirin mahlası “Vusûlî” ile “firâk” kelimesi arasında tezat bulunmaktadır. “Gülbün” ve “nergis” nergis arasında tabiat ile ilgili bir tenasüp mevcuttur. “Çeşm” ve “’ayn” arasında iham-ı tenasüp bulunur çünkü “’ayn”, göz anlamına da gelmektedir.

1.17.

67. Gazel

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün

- 1- Dilâ iksîr-i ‘ışka mâlik olmuş hâk-i râhuz biz
Gınâ-yı kalbe erdük mülk-i istiğnâya şâhuz biz
- 2- Gehî tahte ’s-serâdayuz gehî fevk-i Süreyyâ<da>yuz
Gehî ser-tâc-ı ‘uşşâkuz geh olur hâk-i râhuz biz
- 3- Du’âmuz okına menzil makâmı *kâbe kavseynün*
Hamîde kaddümüzle bir kemân-ı tîr-i âhuz biz
- 4- Livâ’-i âhı çekdük ‘asker-i eşkün hisâbı yok
Bugün mülk-i melâmetde şeh-i encüm-sipâhuz biz
- 5- Sanemlerde görüp nûr-ı Hudâyı sâcid-i Hakkuz
Vusûlî kimse bilmez vâkıf-ı sırr-ı ilâhuz biz

1. Beyit

Dilâ iksir-i ‘ışka mâlik olmuş hâk-i râhuz biz
Gınâ-yı kalbe erdük mülk-i istiğnâya şâhuz biz

iksîr-i ‘ışk: aşk iksiri.

mâlik: sahip.

hâk-i râh: yol toprağı.

gınâ-yı kalb: kalp zenginliğı.

mülk: 1. ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. bir devletin ülkesi. 3. vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan (toprak veya akar, yapı).

istiğnâ: 1. aza kanaat etme, tokgözlülük. 2. ihtiyaçsızlık. 3. nazlanma; ağır davranma. 4. çekinme.

Dilâ biz iksîr-i ‘ışka mâlik olmuş hâk-i râhuz, gınâ-yı kalbe erdük biz mülk-i istiğnâya şâhuz.

Ey gönül! Biz aşk iksirine sahip olmuş yolun toprağıyız; kalp zenginliğine kavuştuk, istiğna ülkesinin padişahıyız.

İksîr, tasavvufta “Hakk’ın eşyadaki tecellisi hakkındaki bilgi veya her mevcut için söz konusu olan özel ilahi tecelli hakkındaki” anlamına gelmekle birlikte “ariflerin iksiri” tanımı için de kullanılır. Nasıl ki iksir bakırı değiştirip onu altın mertebesine, yani kemâle ulaştırıyorsa, tasavvufî anlamdaki iksir de insanın tabiatını değiştirerek onu kemâl mertebesine ulaştırır.⁵⁴ Şâirin kendini “hâk-i râh”a benzetmesinin sebebi iksir ile toprağın ilişkisi bulunmasıdır. Çünkü sevgilinin ayağının toprağı bir kimyâ sayılır.⁵⁵

İstiğnâ ise *Salikin Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak ondan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezüül etmemesi*⁵⁶ demektir. Kalbin Allah ile dolu olması, başka hiçbir şeye ihtiyacın duyulmaması anlamına gelir. Padişahlar hemen hemen her şeye sahip olduklarından çok fazla şeye ihtiyaç duymazlar. Şâir de kendini padişaha benzetmiş ve bu yüzden “mülk-i istiğnaya şâhuz” demiştir. “Dil” ve “kalb” arasında bulunan anlam yakınlığı “mâlik” ve “mülk”te de vardır ve böylece bir mürettep leff ü neşr yapılmış olur.

2. Beyit

Gehî tahte’s-serâdayuz gehî fevk-i Süreyyâ<da>yuz
Gehî ser-tâc-ı ‘uşşâkuz geh olur hâk-i râhuz biz

tahte’s-serâ: toprak altı.

⁵⁴ Süleyman Uludağ; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2012, s.183.

⁵⁵ Pala, a.g.e., s.276.

⁵⁶ Uludağ, a.g.e., s.192.

fevk: üst, üst rafa, yukarı.

ser-tâc: baş tacı olan, çok sevilen, sayılan.

‘uşşâk: âşıklar.

Biz gehî tahte’s-serâdayuz gehî fevk-i Süreyyâ<da>yuz gehî ser-tâc-ı ‘uşşâkuz geh olur hâk-i râhuz.

Kimi zaman toprak altında kimi zaman da Süreyya yıldızının üstündeyiz; bazen âşıkların baş tacı, bazen de yolunun toprağı oluruz.

Beyitte şâir, âşıkların mertebelerinden bahsetmektedir. Nitekim önceki beyitte de “hâk-i râh” olduğunu söylemiştir. Zikredilen âşıkların tasavvufî bir hüviyete sahip olabileceği de unutulmamalıdır. Bu beyit sevgilinin aşkının kişiyi durumdan duruma sokabileceğini ifade eden bir muhtevaya sahiptir. Bazen toprağın altında bazen de Süreyyâ’nın üstünde olmak zıtlık içeren bir ifadedir. Süreyyâ “pervîn”, “İkd-ı Süreyyâ”, “Benâtü’n-na’ş” adıyla da anılan bir yıldız takımına verilen isimdir.⁵⁷ Benzer şekilde şekilde hem baş tacı hem de toprak olmak ilk beyitteki zıtlığa paralel bir anlamı devam ettirir. Bu kavramlar arasında anlamca tezat mevcuttur, çünkü biri gökteki yıldızların da üstünü işaret ederken diğer kelime ise toprağın altını vurgulamaktadır.

3. Beyit

Du‘âmuz okına menzil makâmı *kâbe kavseynün*
Hamîde kaddümüzle bir kemân-ı tîr-i âhuz biz

kâbe kavseyn: Hz. Muhammed’in göğs ağmasından sonra Allah’a iki yay boyu yaklaşması.

hamide: eğrilmiş, bükülmüş; kambur.

kemân: 1. yay. 2. kavis. 3. keman.

tîr-i âh: ah oku.

Du‘âmuz okına *kâbe kavseynün* makâmı menzil, hamîde kaddümüzle biz bir kemân-ı tîr-i âhuz.

Kâbe kavseynin makamı duamızın okuna menzildir; bükük boyumuzla ah okunun yayıyız.

⁵⁷ AKMB, a.g.e., C.V, s.96.

Dinî-Tasavvufî yönü ağır basan beyitte Şâir yine “kendileri”nden yani âşıklardan bahsetmektedir. Kâbe kavseyn, “İki yaya aralığı kadar, hatta daha da yakın bir mesafe. Hz. Peygamber’in Miraç gecesi Allah’a çok yaklaştığını anlatan bir ifade”⁵⁸dir. Şâir, teşbih-i belîğ ile bir oka benzettiği dualarının hedefinin kâbe kavseyn makamı olduğunu söyleyerek ilahî mertebelerdeki amacını da ifade etmiş olur.

Şâir şöyle bir manzara tasvir etmektedir: Kâbe kavseyn makamı, hedef olarak durur. Bedenin görünüşü adeta bir yaya benzeyen boynu bükük âşık da dua oklarını o en yüksek makama isabet ettirme gayesini taşır. Şâir boynunun bükük olmasını kemân olmalarına bağlayarak hüsn-i talil sanatından faydalanmıştır. “Kavseyn” kelimesindeki “kavs” yay demektir ve ikinci mısradaki “kemân” ile aynı anlama gelir. Farklı mısralardaki “ok” ve “tîr”de de aynı durum vardır ve bu kelimelerle müşevveş leff ü neşr yapılmıştır. “Ok”, “menzil”, “kavseyn”, “kemân” ve “tîr” kelimeleri okçuluk ile alakalı bir tenasüp oluşturur.

4. Beyit

Livâ’-i âhı çekdük ‘asker-i eşkün hisâbı yok
Bugün mülk-i melâmetde şeh-i encüm-sipâhuz biz

livâ’: 1. bayrak. 2. mülkî idarede kaza ile vilayet arasında bir derece.

eşk: gözyaşı.

mülk: 1. ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. bir devletin ülkesi. 3. vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan (toprak veya akar, yapı).

melâmet: ayıplama, kınama; azarlama, çıkışma.

şeh: şah, padişah.

encüm-sipâh: yıldız askeri, yıldız ordusu.

Livâ’-i âhı çekdük ‘asker-i eşkün hisâbı yok, biz bugün mülk-i melâmetde şeh-i encüm-sipâhuz.

Ah bayrağını çektik, gözyaşı askerinin sayısı yok; biz bugün kınanmışlık ülkesinde yıldızlar sayısınca askerin padişahıyız.

Âşığın âh edip ağlamalarının fazlalığını savaş meydanında bulunan unsurlara benzeterek anlatan şâir, kınanmaktan korkmadığını dile getirmektedir. Çok fazla

⁵⁸ Uludağ, a.g.e., s.200.

ağlamıştır, elinde âh bayrağı dururken o, sayısız gözyaşı askerinin komutanı, başı, padişahıdır. Kınanmışlık ülkesinde olmalarının sebebi, sevgilinin çevresinde yaşayan kınayıcılara rağmen onun gönlünü fethetmek, kazanmaktır.

Teşbihlerle yüklü olan beyitte somut bir nesne olan “livâ” kelimesi soyut bir varlık olan “âh” kavramıyla terkibe girmiştir. “Âh” böylelikle bir bayrağa benzetilir. Aynı yöntemle “mülk” ve “melâmet” kelimeleri arasında da teşbih-i belîğ ile bir benzeşim kurulmuştur. “Melâmet”, bir “mülk”e yani ülkeye benzetilmiştir. Teşbih-i belîğ sanatı “asker-i eşk” ve “encüm-sipâh” ifadesinde de vardır: Gözyaşları ve yıldızlar askere benzetilir. “Livâ”, “çekdük”, “asker”, “mülk”, “şeh”, “sipâh” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

5. Beyit

Sanemlerde görüp nûr-ı Hudâyı sâcid-i Hakkuz
Vusûlî kimse bilmez vâkıf-ı sırr-ı ilâhuz biz

sanem: 1. put. 2. güzel kimse.

sâcid: secde eden, alnını yere koyan.

vâkıf: 1. duran, ayakta duran. 2. Arafat’ta vakfeye duran. 3. bir şeyi elde eden; bir işten haberli olan. 4. bir şey vakfeden.

sırr-ı ilâh: Allah’ın hikmeti.

Vusûlî nûr-ı Hudâyı sanemlerde görüp sâcid-i Hakkuz. Kimse bilmez biz vâkıf-ı sırr-ı ilâhuz.

Vusuli! Allah’ın nurunu put gibi güzellerde görüp Hakk’a secde etmekteyiz; biz Allah’ın sırrına vâkıfız, kimse bilmez.

Put, Divân şiiri geleneğinden sevgiliyi ve güzelliği ifade etmek için kullanılır. İlk bakışta İslâm’a göre küfür gibi duran beytin ifade ettiği anlam aslında tasavvufî bir manayı işaret eder. Bunun için önce “sanem” kelimesinin sahip olduğu anlamlara bakmak gerekir ve bu anlamların bazıları şöyle sıralanabilir: “Ma’bûd-ı hakiki”, “vahdet”, “Hakk’ın mazharı olan mecazi güzel”, “sevgili”, “maksûd”, “matlûb”, “mürşid”, “kişiyi Allah’tan alıkoyan, sâliki Hak’tan uzaklaştıran her şey”,

“nefs-i emmâre”.⁵⁹ Yani beyitteki ifadeye göre şâir aslında ibadet ve taatın üst bir derecesine geçmiş durumdadır.

Beyitte dış görünüşten ziyade insanın içinin daha önemli olduğuna işaret edilmiştir. Öyle ki âşık, bir putta bile Allah’ın nurunu görüp o ihsanla amel edebilir. Oysa onları anlamayan ve her şeye şekilci yaklaşan ve işin aslından bîhaber cahil kişiler âşıkların küfre düştüğünü iddia ederler. Şâir kendine tecrit ile seslenerek işin hakikatini belirtmiştir. “Sanem”, “nûr-ı Hudâ”, “sâcid-i Hakk”, “sırr-ı ilâh” kelimeleri arasında dinî içerikli bir tenasüp bulunmaktadır.

1.18.

68. Gazel

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

- 1- Dür-i dendânuna benzer var-ısa jâle meger
Kim gözi ile yedi gitdi anı nergisler
- 2- Eyledi kaddümi ya tîr-i müjen cevri senün
Göre ben ‘âşıkun ey kaşı kemânum ne çeker
- 3- Bin yaşarsak dahı bu zâl-i cihânda âhir
Kahbe dünyâ yemeyince bizi hîç kor mı birer
- 4- Râstî ‘ışk [u] mahabbetden elüm çekmem ben
Yine sevdüm seni ey serv-i revân toğrı haber
- 5- Gözi yaşına Vusûlünün efendi kalma
Nûr-ı dîdem nece etsün sana derdini döker

1. Beyit

Dürr-i dendânuna benzer varısa jâle meger
Kim gözi ile yedi gitdi anı nergisler

dürr-i dendân: inci dişler.

jâle: çiy.

Dürr-i dendânuna benzer jâle varısa meger kim nergisler anı gözi ile yedi gitdi.

⁵⁹ Kaplan Üstüner; *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s.300.

Senin inci dişlerine birazcık benzeyen çiy tanesini nergisler gözleriyle yiyip bitirdiler.

Beyitte bir sabah vakti tabiatta meydana gelen bir olay sevgilinin güzellik unsurlarından dişler ile ilgi kurularak anlatılmaktadır. Jale sabah vakitlerinde bitkilerin üzerinde oluşan su damlacıklarına yani çiy taneciklerine verilen isimdir. Bu damlacıklar güneşin yükselmesiyle birlikte buharlaşırlar. Şâir bu buharlaşmayı nergislerin nazarına bağlayarak hüsn-i talil yapmıştır. Böylece nergisler de insan gibi düşünülerek bir teşhis yapılmış olur. Ayrıca jale ile dişler arasında şekil ve parlaklık yönünden ilgi kurulmuştur. Jale yuvarlak görünür ve şeklen dişi andıran bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra su damlası olduğundan, rengi incilerinkini andırır. Sevgilinin dişleri inciye teşbih edilmiştir. “Jâle” ve “nergis” arasında nebat olma yönünden tenasüp bulunur.

2. Beyit

Eyledi kaddümi ya tîr-i müjen cevri senün
Göre ben ‘âşıkun ey kaşı kemânum ne çeker

tîr: ok.

müje: kirpik.

Ey kaşı kemânum! Senün tîr-i müjen cevri kaddümi ya eyledi, ben ‘âşıkun ne çeker göre.

Ey yay kaşım! Senin kirpik okunun eziyeti belimi büktü; ben âşığın ne çektiğini bir görsen.

Sevgilinin yüzünde yer alan kaş ve kirpikler genellikle birer yay ve ok olarak tasavvur edilir. Kaşlar şekil yönünden yay gibi eğridir ve kirpik oklarını fırlatmaya yarar. Oklar da âşığın gönlüne girer, ondan onulmaz bir yara açar. Bu yara aşk yarasıdır. Âşığa eziyet eder ama âşık bundan yakınır gibi görünse de aslında içten içe sevinir. Çünkü sevgilinin iltifatına mazhar olmuştur.

Şâir sevgiliye sitem etmektedir. Bu yüzden bunun sert bir çıkışma olarak telakki edilmemesi gerekir. O, sadece sevdiği birinden gelen eziyete karşı kendi hâlinden anlamasını istemektedir. Şâir “kaddümi yâ eyledi” diyerek “yay” kelimesiyle de bir ilgi kurmuştur. Kirpikler oka, kaşlar da yaya benzetilirken “ok”, “yâ” ve “çekmek” kelimeleri okçuluk ile ilgili bir tenasüp oluşturur.

3. Beyit

Bin yaşarsak dahı bu zâl-i cihânda âhir
Kahbe dünyâ yemeyince bizi hîç kor mı birer

zâl: ihtiyar, aksakallı, zalim, acımasız.

âhir: nihâyet, son olarak.

Bu zâl-i cihânda bin yaşarsak dahı âhir kahbe dünyâ bizi birer yemeyince hîç kor mı?

Bu ihtiyar dünyada bin yıl yaşasak da sonunda kahpe dünya bizi birer birer yemeden bırakır mı?

Dünyadan ve zamandan şikâyet, aralarında çok uzun yıllar olan şâirlerde dahi görülen, şiirlerde çokça işlenen bir mevzudur. Beyitte de âşıkların, çektiği sıkıntılar sonucu mahvolduklarından bahsedilmektedir. Bu dünya öyle aşağılıktır ki âşıkları birer birer yemeden komaz. Şâir bunu istifham yoluyla sormaktadır. “Cihân”a insan özellikleri yükleyerek onu teşhis eden şâir aynı sanatı “dünyâ” için de kullanmıştır. Nitekim dünya da âşıkları birer birer yemeden bırakmaz. “Bin” ve “birer” kelimeleri sayı olduğu için tenasüp oluşturur.

4. Beyit

Râstî ‘ışk [u] mahabbetden elüm çekmem ben
Yine sevdüm seni ey serv-i revân toğrı haber

râstî: doğruluk, gerçeklik.

serv-i revân: yürüyen servi.

Ey serv-i revân! Râstî ben ‘ışk [u] mahabbetden elüm çekmem, toğrı haber yine sevdüm seni.

Ey servi boylu sevgili! Ben doğrusu aşk ve sevgiden feragat etmem; yine seni sevdim, gerçek budur.

Sevgilinin adı söylenmeden, açık istiare yoluyla, rüzgârda sallanan servi ağacına benzetilen bir sevgili tasviri yapılmaktadır. O sevgili yürüyünce rüzgârda sallanan bir servi gibi endamıyla etrafındaki herkesi etkiler. En çok etkilenenlerden biri de âşıktır ve o, sevmekten ve sevgiliden asla vazgeçmeyeceğini dile getirir. Bunu da “elüm çekmem” ifadesiyle bir deyme başvurarak söylediğinden irsal-i mesel yapmış olur. “Râstî” kelimesi ile “toğrı” arasında anlamca yakınlık bulunmaktadır.

“Mahabbet” ve “sevdüm” arasında da benzer bir anlam ilgisi bulunduğundan şâir müşevveş leff ü neşr yapmıştır. “İşk”, “mahabbet”, “sevdüm”, “ben”, “sen” kelimeleri arasında sevgi ile ilgili tenasüp vardır.

5. Beyit

Gözi yaşına Vusûlî’nün efendi kalma
Nûr-ı dîdem nece etsün sana derdini doker

nûr: aydınlık, parıltı, parlaklık.

dîde: göz.

Efendi! Vusûlî’nün gözi yaşına kalma nûr-ı dîdem. Nece etsün, sana derdini doker.

Efendi! Vusuli’nin gözyaşına kanma; gözümün nuru! Ne yapsın, sana derdini döküyor.

Şâir, gözyaşlarının dökülüşü ile “derdini dökmek” deyimini arasında bir irtibat kurmuştur. Buna göre âşık ağladığında aslında gözyaşları değil de derdini dökmektedir. İç-dış ilişkisine bağlı olarak mecaz-ı mürselden yararlanılan bu ifadede aslında gözyaşlarının sebebi âşığın derdine bağlanmıştır. “Nûr-ı dîdem” ifadesinde sevgiliye seslenen şâir, gözyaşları ile nûr arasında da parlaklık yönünden bir ilgi kurmuştur. Çünkü sevgili uğruna dökülen gözyaşları da aynı nur gibi parlar.

2. HARFÜ ’Z-ZÂ

2.1.

69. Gazel

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün

- 1- Ben mest-i ‘ışk idüm dahı câm olmadın henûz
Bezm-i elest ü ‘ayş-ı müdâm olmadın henûz
- 2- Ebrû-yı yâr secdegehüm idi dâyimâ
Mîhrâb-ı ‘ışka kimse imâm olmadın henûz
- 3- Me’vâ edinmiş idi ser-i kûyını gönül
Firdevs ü ‘Adn u Dâr-ı selâm olmadın henûz
- 4- Mihr-i ruhunla kâmetüm olmuş-ıdı hilâl
Ey yüzi mâh bedr-i tamâm olmadın henûz
- 5- Ben Tûr-ı ‘ışka çıkmış-ıdum hâsıl-ı kelâm
Mûsî Kelîm ü dahı kelâm olmadın henûz
- 6- Dil vâkıf idi haddün ü hattun rumûzına

Mihr-ile mâh u zulmet-i şâm olmadın henûz

7- Ermiş-idi Vusûlî senün 'îd-i vasluna
Kadr ü berât u mâh-ı sıyâm olmadın henûz

1. Beyit

Ben mest-i 'ışk idüm dahı câm olmadın henûz
Bezm-i elest ü 'ayş-ı müdâm olmadın henûz

mest-i 'ışk: aşk sarhoşu.

bezm-i elest: Elest meclisi.

'ayş-ı müdâm: yaşama, sürekli yiyip içme.

Ben henüz câm bezm-i elest ü 'ayş-ı müdâm olmadın dahı mest-i 'ışk idüm.

Ben daha kadeh, elest meclisi ve şarap içme yokken aşk sarhoşuydum.

Aşka ve sarhoşluğa dair söz söyleyen Müslüman şâirlerin bazıları, Kur'ân-ı Kerîm'in A'râf suresinde ⁶⁰ anlatılan Kalu Bela'ya ⁶¹ atfen, henüz dünya yaratılmamışken aşk sarhoşu olduklarını ifade etmişlerdir. 12. yy. sonları ile 13. yy. başlarında yaşayan Arap şâiri İbn Fâriz'ın bir şiirinde geçen şu ifadeler, bahsettiğimiz olguya çok güzel bir misal teşkil eder: “Habîbi zikrederek şarap içtik. Ve onunla henüz asma yaratılmazdan önce, sarhoş olduk.”⁶²

Vusûlî diğer şâirlerden bir adım daha öteye giderek Elest meclisinden önce de sarhoş olduğunu söylemiştir. Böylece sarhoşluk, dolayısıyla âşıklık derecesinde diğer aşk sarhoşlarının da önüne geçtiğini üstü kapalı olarak ifade etmiş olur. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de sarhoşluktan bahsedildiği zaman akla ilk gelecek olan ilk şeyler şarap, kadeh, içki meclisi gibi kavramlardır. Şaraptan ve kadehten önce sarhoş olduğunu söylemek ne kadar şâirane olsa da yine de üstte bahsettiğimiz durum akıllara getirilerek telmih sanatına başvurulmuş olur. “Müdâm” kelimesinin “şarap” anlamı da düşünüldüğünde “şarap içmeden önce” anlamı ortaya çıkar ve içki içmeden sarhoş olduğu anlamı daha güçlü hâle gelir. “Câm”, “bezm”, “ayş-ı müdâm”

⁶⁰ “Hem Rabbin Âdemoğullarından, bellerinden zürriyetlerini alıp onları nefislerine karşı şahid tutarak “Rabbimiz değil miyim?” diye şahid gösterdiği zaman “Evet, Rabbimizsin, şahidiz” dediler. Kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu!” demeyesiniz!” A'râf / 172.

⁶¹ “Evet dediler” anlamına gelen bu kelimeler, Elest bezminde ruhların Allah'a kulluk için söz vermelerini anlatır. Pala, a.g.e., s.255.

⁶² Betül İZMİRLİ, *Sufî Araştırmaları – Sufi Studies*, Cilt 4 Sayı 7, Kış 2013, s.25.

ve “mest” kelimeleri sarhoşluk ve içkiyle alakalı olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

2. Beyit

Ebrû-yı yâr secdegehüm idi dâyimâ
Mihrâb-ı ‘ışka kimse imâm olmadın henûz

ebrû: kaş.

secdegeh: ibadet edilecek, namaz kılınacak yer.

mihrâb: 1. camilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oyuk, girintili yer. 2. ümit bağlanan yer. 3. **mec.** sevgilinin kaşları.

Mihrâb-ı ‘ışka henüz kimse imâm olmadın ebrû-yı yâr dâyimâ secdegehüm idi.

Aşk mihrabına henüz kimse imam olmamışken yârin kaşları sürekli secdegâhımdı.

Önceki beyitte anlatılmak istenen düşünce tüm gazel boyunca farklı şekillerde dile getiriliyor şâir tarafından. Burada da aşk bir mihraba benzetilmiş. Mihrap camilerde imamın namaz kılması için oyuk şekilde yapılan yerdir ve şeklen kaşa benzer. Zaten kaş birçok şâir tarafından eğri şeklinden dolayı mihraba benzetilegelmiştir.⁶³ Nitekim şâir bu şekil benzerliğini kullanarak mihrap ile kaş arasında bir ilgi kurmuş. İmam namaz ibadetinde mihraba geçerek namazı cemate kıldırır. Şâir henüz kimse namaz kıldırmaq için kimse mihraba geçmemişken ben o yârin kaşlarına ibadet ediyordum demekte. Tasavvufî yönünün ağır bastığı görülen beyitte mecazî aşka dair bir anlam yüklenebilirse de ilahi aşka dair manalar çıkarmak daha mantıklıdır.

*“Tasavvufta Hakk’a yakınlığın sembolü olan kaş, kul ile Allah arasındaki yakınlığı zâhirde simgeleyen en önemli unsurlardan olan mihraba teşbih edilir. Bu benzetmede şekil unsuru önemli rol oynar. Zâhidleri de mihraba yönelten, Hakk’a yakın olma düşüncesidir. Bundan dolayı âşıklar, Allah’a yakın olma düşüncesi olmaksızın yalnız mihraba yönelmenin, kimseye yarar sağlamayacağını söylerler.”*⁶⁴

İlk beyitte olduğu gibi burada da kendini diğer âşıklardan öne çıkaran şâir, Allah’a yakınlık noktasında yüksek bir mertebeye sahip olduğunu ifade etmektedir.

⁶³ Kurnaz, a.g.e., s.153.

⁶⁴ Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.277.

“Mihrâb”, “imâm” ve “secdegeh” kelimeleri mescid ile alakalı olmaları bakımında tenasüp oluşturur. “Ebrû-yı yâr”, “mihrâb-ı ışk”; “secdegeh”, “imâm” kelimeleri mürettep leff ü neşr oluşturmuştur: Aşk mihrabı sevgilinin kaşlarıyla ilgili bir benzetme iken imam da secdegeh ile alakalı bir şekilde kullanılmıştır.

3. Beyit

Me’vâ edinmiş idi ser-i kûyını gönül
Fırdevs ü ‘Adn u Dâr-ı selâm olmadın henüz

me’vâ: yurt, mesken, yer, makam, sığınılacak yer.

ser: 1. baş, kafa, kelle. 2. baş, başkan. 3. tepe, doruk.

kûy: 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol; sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer.

fırdevs: 1. cennet, uçmak. 2. bostan, bahçe.

‘adn: 1. ikametgâh. 2. cennet.

dâr-ı selâm: cennet.

Gönül henüz Fırdevs ü ‘Adn u Dâr-ı selâm olmadın ser-i kûyını Me’vâ edinmiş idi.

Gönül, sevgilinin sokağını Fırdevs, ‘Adn ve Selam cennetleri henüz yokken önce sığınak edinmişti.

İslam inancındaki bazı âlim ve müfessirlere göre Allah zamandan ve mekândan münezzehtir. Yani insanların bildiği manada zaman kavramı yaratılmadan önce de Allah vardır. Şâir beyti bu fikir üzerine bina etmiştir. Cennetler ve diğer âlemler yaratılmadan önce de sevgilinin yurdunda bulunduğunu ifade ederek vahdet-i vücud düşüncesine işaret eder. Vahdet-i vücudda salık gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk’ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O’nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakikî bir varlığı olmadığını bilir.⁶⁵

“‘Adn”, “Fırdevs” ve “Dâr-ı selâm” cennete verilen isimlerdendir.⁶⁶ Kıymeti hem maddî hem manevî cihetten vurgulanan bu cennet katları şâirin nezdinde çok fazla değer taşımaz çünkü o, gönlünü Allah’a vermiştir ve bu cennetler yaratılmadan önce de onunla beraberdir. “Fırdevs”, “‘Adn” ve “Dâr-ı Selâm” arasında cennetle

⁶⁵ Uludağ, a.g.e., s.371-372.

⁶⁶ Parlatır, a.g.e., s.151.

ilgili olmaları bakımından tenasüp bulunur. Gönül bir insan gibi düşünülerek teşhis edilmiştir.

4. Beyit

Mihr-i ruhunla kâmetüm olmuş-ıdı hilâl
Ey yüzi mâh bedr-i tamâm olmadın henûz

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

ruh: yanak, yüz, çehre.

kâmet: boy, boybos.

bedr-i tamâm: dolunay.

Ey yüzi mâh! Henüz bedr-i tamâm olmadın kâmetüm mihr-i ruhunla hilâl olmuş-ıdı.

Ey ay yüzlü! Ay henüz dolunay olmadan önce boyum senin yanağının güneşiyle hilal hâline gelmişti.

Sevgiliyi açık istiare vasıtasıyla aya benzeten şâir, gökyüzüyle ilgili kavramları kullanarak şeklen bir tasvire girişmiştir. Ayın, bilindiği gibi dört evresi vardır. Bu evreler de doğrudan ayın güneşle olan konumuyla ilgili ilgilidir. Dolunay olmadan önce yeniay da denilen hilâl şeklini ay, beli bükük bir insan gibi düşünülmüştür. Şâir bu duruma, yanağını Güneş’e benzettiği sevgilinin sebep olduğunu ifade etmektedir.

Mihr kelimesinin birinci anlamı, beyitteki diğer gök unsurları da düşünüldüğünde, Güneş’tir. Fakat şâir kelimenin diğer anlamını (aşk, muhabbet) da şiirine yerleştirerek güzel bir söz oyunu yapmıştır. Böylelikle beyit, “âşığın hilâl şeklini alması, yani boyunun bükülmesinin sebebi sevgilinin yanağının aşkıdır” şeklinde de okunabilmektedir. “Mihr”, “hilâl”, “mâh”, “bedr-i tamâm” kelimeleri arasında gök unsuru olmaları bakımından tenasüp mevcuttur. Ayrıca “mihr”, “ruh” ve “yüzi mâh” olarak ifade edilen sevgili arasında da bir ilgi bulunur.

5. Beyit

Ben Tûr-ı ‘ışka çıkmış-ıdum hâsıl-ı kelâm
Mûsî Kelîm ü dahî kelâm olmadın henûz

Tûr: dağ, cebel, kûh.

hâsıl-ı kelâm: sözün kıyası, kısaca, sözün özü.

Hâsıl-ı kelâm, Mûsî henüz Kelîm ü dahî kelâm olmadın ben Tûr-ı ‘ışka çıkmış-ıdum.

Sözün özü, Kelim Musa ve söz yaratılmadan önce ben aşkın Tur dağına çıkmıştım.

Tûr, Sina çölünde yer alan bir dağın özel adıdır ve Musa peygamber Allah’ın daveti üzerine bu dağa çıkarak Allah ile konuşmuştur.⁶⁷ Kelîm söz söyleyen, konuşan demektir ve bu sıfat Tûr-ı Sinâ’da Allah ile konuşmasından dolayı Musa peygambere verilmiştir.⁶⁸ Önceki beyitlerde de anlatılan duruma farklı misaller verilmeye devam edilmekte. Şâir, Hz. Musa’nın Allah ile konuşmak için Tur dağına çıkmasına telmihen kendisinin de henüz Tur dağı ve Hz. Musa yaratılmadan önce aşk Tur’una çıktığını ifade ediyor.

Bir önceki beyitte açıklandığı gibi, burada da mana vahdet-i vücud düşüncesine dayanmakta. Âşıklıkta yüksek bir makama sahip olduğunu üstü örtülü şekilde belirten şâirin, bunu en büyük peygamberlerden biriyle kendini karşılaştırarak yapması mübalağadır. “Tûr-ı ışk”, “kelîm”, “kelâm” ve “Mûsâ” kelimeleri arasında tenasüp bulunur.

6. Beyit

Dil vâkıf idi haddün ü hattun rumûzına
Mihr-ile mâh u zulmet-i şâm olmadın henûz

vâkıf: 1. duran, ayakta duran. 2. Arafat’ta vakfeye duran. 3. bir şeyi elde eden; bir işten haberli olan. 4. bir şey vakfeden.

hadd: 1. yanak. 2. yeri yarma, yeri kazma.

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

rumûz: remizler, işaretler; manası gizli olan sözler.

zulmet-i şâm: akşam karanlığı.

⁶⁷ Pala, a.g.e., s.461.

⁶⁸ Pala, a.g.e., s.265-266.

Henüz mihr-ile mâh u zulmet-i şâm olmadın dil haddün ü hattun rumûzına vâkıf idi.

Güneş, ay ve akşamın karanlığı olmadan önce de gönül, yanağının ve ayva tüylerinin remizlerine vâkıftı.

Tüm gazel boyunca anlatılan durum, farklı kavramlar üzerinden anlatılmaya bu beyitte de devam etmektedir. Güneş, Ay ve akşamın karanlığı, görülebilen evrene ve dünyaya aittir. Âşık, sevgilinin güzellik unsurlarına henüz Güneş, Ay ve akşam yani evren yaratılmadan önce vâkıftır. Şâirin ifade ettiği manada düşünüldüğünde evren yaratılmazdan önce âşık ve sevgili bir aradadır, ayrılık yoktur. Herkes ve her şey Allah'ın varlığında mevcuttur. Bu ifade bizi vahdet-i vücûd düşüncesine götürür. *Buna göre Vücûd (varlık) birdir. O da Allah'ın vücududur. Bütün varlıklarda çeşitli şekillerde ortaya çıkan da O'dur. Her şey O'nun varlığına ve birliğine delâlet eder. Âlem onun varlığının alâmetidir. O'nsuz hiçbir şey olamaz.*⁶⁹

Dil'in teşhis edildiği beyitte “mihr”, “mâh”, “zulmet-i şâm” ifadeleri arasında gece ve gündüzle ilgili olmaları bakımından tenasüp bulunur. Ayrıca “hadd” ve “hatt” da sevgilinin yüzü ile alakalıdır ve bundan dolayı bir tenasüp de bu kelimeler arasında vardır.

7. Beyit

Ermiş-idi Vusûlî senün 'îd-i vasluna
Kadr ü berât u mâh-ı sıyâm olmadın henûz

'îd: bayram.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

kadr ü berât: Kadir ve Berat geceleri.

mâh-ı sıyâm: oruç ayı, Ramazan.

Vusûlî senün 'îd-i vasluna henüz kadr ü berât u mâh-ı sıyâm olmadın ermiş-idi.

Vusuli kadir, beraat ve ramazan ayı olmadan önce senin kavuşma bayramına erişmişti.

⁶⁹ Pala, a.g.e., s.469.

Bütün beyitlerinde, yaratılanlardan önce var olma konusunu işleyen bu gazel yek ahenk vasıftadır. Gazelin bu son beytinde ise Müslümanlar için ehemmiyeti yüksek mübarek zamanların başlarında gelmekte olan Kadir ve Berat geceleri ile Ramazan ayı, anlatılmaktadır. Bu gün ve geceler kişinin, ibadetleriyle Allah’a yaklaşmasına vesile olabilecek önemi haizdir.

Şâir ise henüz bu mübarek zamanlardan önce sevgiliye kavuştuğunu ifade etmekte. Gazelin beyitlerinde kimi mecazi kimi de gerçek aşk öne çıkmaktadır. Bazen ilk bakışta sevgiliye seslenir gibi görünen şâir, ilahî aşkı şiirin içine saklamışken bazen de bu beyitte olduğu gibi ilahî aşkı daha ağır basar şekilde göstermektedir. Kavuşma bayrama teşbih edilmiştir. “Kadir”, “Berat” ve “mâh-ı sıyâm” arasında İslam’da ehemmiyeti yüksek gün ve geceler olmaları bakımından tenasüp bulunmaktadır.

2.2.

70. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Tîğ-ı ‘ışk-ıla onulmadın dahı bir yaramuz
Yine bir yâra düşüpdür bu dil-i bî-çâremüz
- 2- Pâreye atılmazuz pendî kulağa koymazuz
Kulağımızca kılurlarsa bizüm her pâremüz
- 3- Dağ-ı gamla lâleveş yakdun vücûdum cümleten
Kanda görürsün bizüm şimden-gerü sen karamuz
- 4- Sana dil verdük velîkin geçmedi çün minnete
Kalmadı yoluna cân vermekden özge çâremüz
- 5- Ey Vusûlî umma andan zerrece mihr ü vefâ
Bilmiş ol hercâyîdür gün gibi ol meh-pâremüz

1. Beyit

Tîğ-ı ‘ışk-ıla onulmadın dahı bir yaramuz
Yine bir yâra düşüpdür bu dil-i bî-çâremüz

tîğ: kılıç.

bî-çâre: çaresiz.

Bu dil-i bî-çâremüz bir yaramuz dahı onulmadın tîğ-ı ‘ışk-ıla yine bir yâra düşüpdür.

Bu çaresiz gönül, bir yaramız bile aşk kılıcıyla iyileşmeden yine bir sevgiliye kapılmıştır.

Âşığın en büyük vasıflarından biri yâr sevmesi yani gerçek anlamıyla âşık olmasıdır. Bu yüzden Klâsik şiir geleneğimizde şâirler aşkı bilmeyen kişiler olarak tasavvur edilen kaba sofu tiplere laf çarptıran birçok beyit kaleme almışlardır. Öyle ki âşık birçok kez sevdaya düşmüş ve bir sevdanın yarası kapanmadan diğerine geçmiştir. “Yine” ifadesinden anlaşılmaktadır ki bu hâl, âşığın başına ilk kez gelmemiştir. Beyitte şâir bu durumu bir savaş aleti olan kılıç ile aşk kavramlarını bir arada kullanarak dile getirmektedir. Şâirin nezdinde âşık olmak bir yara almaktır. Bir insan gibi düşünülerek teşhis edilen gönül zavallı olarak nitelenmiş ve aşk, teşbih-i belîğ yoluyla kılıca benzetilerek ifadenin gücü artırılmıştır. “Yara” ve “yâra” kelimeleri arasında cinas vardır.

2. Beyit

Pâreye atılmazuz pendî kulağa koymazuz
Kulağımızca kılurlarsa bizüm her pâremüz

pâre: 1. parça. 2. sayı, bölüm. 3. para.

pend: nasihat, öğüt.

Bizüm her pâremüz kulağımızca kılurlarsa pâreye atılmazuz, pendî kulağa koymazuz.

Bizi paramparça etseler dahi değerimizi küçültmeyiz; başkasının öğüdüne kulak asmayız.

Âşık sevgili uğrunda ayıplanmaktan hiçbir zaman korkmaz. Onun bir bakışı için canını dahi verebilir. Bu sebepten âşığa başkalarının dediği hiçbir şey tesir edemez. Beyitte şâir “bizi paramparça etseler dahi” diyerek en acı verecek şekilde öldürülmesi durumunda bile başkalarının öğütlerine, nasihatlerine kulak asmayacaklarını, âşıklığın bunu gerektirdiğini dile getirmektedir.

“Kulağımızca kılurlarsa bizüm her pâremüz” ifadesinde mübalağa vardır çünkü insanın her parçasının kulak büyüklüğünde parçalara ayrılması fikri abartılı bir ifadedir. Ayrıca “pâreye atılmazuz” ifadesi eğer başkalarının dediklerine uyacak

olursak değerimiz azalır anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Pâre kelimesinin iki kez kullanılmasıyla tekrar yapılmıştır.

3. Beyit

Dağ-ı gamla lâleves yakdun vücûdum cümleten
Kanda görürsün bizüm şimden-gerü sen karamuz

dâğ: 1. yanık yarası. 2. insan ve hayvan vücuduna kızgın demirle vurulan damga, işaret, im.

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

lâleves: lale gibi.

Dağ-ı gamla lâleves vücûdum cümleten yakdun, şimden-gerü sen kanda görürsün bizüm karamuz?

Gam yarasıyla lale gibi vücudumu hepten yaktın; bundan sonra sen karamızı nerede göreceksin?

Gam, âşığın en yakından tanıdığı hallerden biridir. Beyitte teşbih-i belîğ vasıtasıyla gam, âşığın vücudundaki bir yara olarak tasavvur edilmiştir. Dağ, “yanık yarası” anlamına geldiği gibi insan ve hayvanlara kızgın demirle vurulan damgalara da denir ve bu mana düşünüldüğünde âşığa vurulan damga gam damgasıdır. Bu damgayı vuran da şüphesiz sevgilidir.

Lâle, şiirlerde genellikle kırmızı rengiyle yer bulur ve ortasındaki siyahlık âşığın bağı olarak kabul görür. Şâirin beyitte de yaptığı üzere ateşle kırmızı rengi bakımından ilgi kurulur. Kırmızı rengi çağrıştıran sadece lâle kelimesi değildir. İkinci mısradaki “kanda” kelimesi “nerede” anlamının yanında gerçekten de kan içinde bulunma durumunu anlatacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. Öyle ki ikinci manayla okunduğu zaman sevgiliye sen bundan sonra karamızı ancak kanda, kan içinde görürsün” dendiği anlaşılabilmektedir. “Karamız” ifadesine bakılınca yine iki mana ile karşılaşılmaktadır. İlkinde yakılan vücudun karası güçlü anlam olarak öne çıkarken ikinci manada “yüzümüzün karası” anlamı gizlidir. Âşıkların sevgili karşısında yüzlerinin kara olmaları bilinen bir durumdur.

Şâir beyte bir dağ lalesi mazmunu yerleştirmiştir. İlk mısrada geçen lâle kelimesi buna açık bir karine olmakla birlikte “dağ”, “yakmak”, “kan”, “kara” kelimeleri kırmızı ve siyah rengiyle bilinen çiçeğe işaret etmektedir. Ortası siyah, taç

yaprakları kırmızı olan bu çiçek şekil ve renk yönünden beyitte tasvir edilen durum ile uygunluk taşır.

4. Beyit

Sana dil verdük velîkin geçmedi çün minnete
Kalmadı yoluna cân vermekden özge çâremüz

velîkin: velâkin, ammâ, fakat.

minnet: 1. bir iyiliğe, bir iyilik yapana karşı kendini borçlu görme. 2. görülen iyiliğe karşı teşekkürde bulunma. 3. yapılan iyiliği başa kakma. 4. şükür, teşekkür etme.

Sana dil verdük velîkin minnete geçmedi çün yoluna cân vermekden özge çâremüz kalmadı.

Sana gönül verdik, fakat makbule geçmedi; yoluna can vermekten başka çaremiz kalmadı.

Âşık gönlünü sevgiliye vermiş ancak bir karşılık bulamamıştır. Sevgilinin ilgisini çekemediği bu davranışından başka geriye tek çıkar yol olarak canını vermek kalır. Bu yüzden sevgili uğrunda canını feda etmeye hazır bir âşık karşımızda durmaktadır. Çok fazla sanatla süslü olmayan, basit anlaşılabilir bu beyitte şâir fedakârlıktan kaçınmaz. “Cân” ve “dil” kelimeleri gönül ile ilgili bir tenasüp oluşturur. “Verdük” ve “vermekden” kelimelerinde “vermek” fiili tekrarlandığı için tekrar sanatı yapılmıştır.

5. Beyit

Ey Vusûlî umma andan zerrece mihr ü vefâ
Bilmiş ol hercâyîdür gün gibi ol meh-pâremüz

mihr ü vefâ: sevgi ve vefa.

hercâyî: kararsız, sebatsız.

meh-pâre: ay parçası.

Ey Vusûlî! Andan zerrece mihr ü vefâ umma, ol meh-pâremüz gün gibi hercâyîdür bilmiş ol.

Ey Vusuli! O ay parçamızın güneş gibi sürekli döndüğünü bil de ondan zerrece kadar sevgi ve dostluk bekleme.

Şâir, sevgilinin kendine iltifat etmediğinden yakınırken kendine nida ile seslenir. Bir “meh-pâre”ye, ay parçasına açık istiare ile benzettiği sevgilisini nitelendirdiği hususiyet hercayiliktir. Üstelik bunu “gün gibi” diyerek yapmıştır. Çünkü şâirin yaşadığı devirde şimdikin aksine, güneşin döndüğüne inanılıyordu. Hercayi “kararsız, yerinde duramayan” demektir. Güneşe yüklenen vasıf da kararsız olması, bir yerde duramamasıdır. Sevgili, aynı güneş gibi hercayidir.

Hem ay hem de güneş “hercâî” olma yönüyle beyte yerleştirilmiştir. Böylelikle şâir gökyüzüne ait unsurların bir özelliğini sevgili ile özdeşleştirerek anlatmıştır. Bu nedenle “meh” ve “gün” arasında tenasüp bulunur. Ayrıca bir anlamı da güneş demek olan “mıhr” kelimesi ile “gün” arasında iham-ı tenasüp vardır.

2.3.

71. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Keşî-i câmı çeküp ey sûfî biz lâ-ya‘kiluz
Kulağumuza sözün girmez bizüm deryâ-dilüz
- 2- Tîrüne kurbân cânum tîğuna başum fedâ
Cân u baş-ıla begüm her hidmete biz kâbilüz
- 3- Sûretâ benzer mi ol gonca-lebe bi-llâhi gül
Söyle ey bülbül kerem eyle sana biz kâyilüz
- 4- Gülşen-i hüsnüne eşkümle revân olsam n’ola
Serv-i kaddüne su gibi dostum biz mâylüz
- 5- Ey Vusûlî devr-i gerdûn katı sür‘at üzredür
Bâde-i câmı anun’çün çekmede müsta‘cilüz

1. Beyit

Keşî-i câmı çeküp ey sûfî biz lâ-ya‘kiluz
Kulağumuza sözün girmez bizüm deryâ-dilüz

keşî: gemi, sefine.

câm: sırça, cam, şarap kadehi.

lâ-ya‘kıl: akli başında olmayan, başıboş.

deryâ-dil: kalbi deniz gibi geniş olan, gönlü büyük, havsalası geniş, himmeti büyük.

Ey sūfî! Biz keştî-i câmî çeküp lâ-ya‘kiluz, sözün bizüm kulağumuza girmez, deryâ-dilüz.

Ey sofi! Biz kadeh gemisini çektikten sonra akli kaybederiz; sözün kulağımıza girmez, bizim gönlümüz büyüktür.

Sûfî kelimesi ile hadisenin sadece zahirini gören kaba sofular anlatılmaktadır. Beyit iki farklı şekilde yorumlanabilir. İlk olarak, şarap gerçek anlamıyla kullanılmış ve sufi de şâire içki içmenin zararlarını anlatıyormuş gibi düşünülebilir. Böylece şarabı içtiği anda sarhoş olan şâir onun tesiriyle aklını, yani düşünme yetisini kayberek sufînin ne dediğini artık duymaz hâle gelir ki bu mümkündür. Diğer taraftan bakıldığında ise tasavvufî bir mana kendini gösterir.

“Tasavvuf ehlinin Allah’ı gönül yoluyla ve aşk vasıtasıyla aramaları, akıl yoluyla O’na ulaşmak isteyen âlimler ve filozoflar ile aralarında bir münakaşa ve mücadele unsuru olmuştur. Derler ki, akıl, nefisten ayrı ve cisim istemeyen bir cevher olduğuna; nefis ve cisim de olmadığına göre eşyanın hakikatini tanıyamaz. O hâlde Allah’ı da kavraması imkân dışıdır. Bundan dolayı akıl bir düğümdür ve onunla Allah’a ulaşmak isteyenler sapıtmış demektir. Bu görüş ise medrese ile tekke; ulemâ ile mutasavvıf çekişmesini doğurmuştur.”⁷⁰

Şâir daha önceki beyitlerde de üzerinde durduğu üzere, burada akla karşı gönlü savunmaktadır. Şarabı içip akli kaybetmesiyle, ilahi feyze gark olduktan sonra artık aklın bir önemi haiz olmadığını ifade eder. Bu yüzden etrafta gelen sözleri işitmez olur. O bir ummana dalmıştır ve aklın burada işi yoktur.

Deniz ile ilgili kelimeler beyitte dikkati çekmektedir. Kadeh bir gemiye teşbih edilmiştir. Gönlünün büyüklüğünü de “deryâ-dil” kelimesiyle ifade eden şâir böylece hem “keştî” kelimesiyle bir tenasüp oluşturur hem de gönlünün ne kadar engin olduğunu söyler.

2. Beyit

Tîrüne kurbân cânım tîğuna başum fedâ
Cân u baş-ıla begüm her hidmete biz kâbilüz

tîr: ok.

tîğ: kılıç.

hidmet: 1. iş, hizmet, vazife. 2. iş görme, birininişini görme.

kâbil: 1. kabul eden, kabul edici. 2. olan, olabilir.

⁷⁰ a.g.e, s.16.

Begüm! Cânum tîrüne kurbân, başum tîğuna fedâ; biz cân u baş-ıla her hidmete kâbilüz.

Beyim! Canım okuna kurban, başım da kılıcına feda; canla başla her hizmeti kabul ederiz.

Sevgili bir bey gibi emir verip âşıktan çeşitli isteklerde bulunabilir. Âşık da bu buyrukları her ne pahasına olursa olsun yerine getirmeyi arzu eder. Çünkü karşılığında sevgilinin iltifatına mazhar olacaktır.

Ok, cana yani gönle, sineye isabet ederken kılıç da başa gelecek ve başı kesecektir. Ok ve kılıç beyitte memduhun kirpiklerinin etkileyiciliğini anlatmak için yapılmış bir benzetmedir. “Cân u bâşıla” ifadesi gönülden, çok isteyerek ve fazla çaba göstermeyi ifade ederken beyitte kullanılan anlamıyla tevriye sanatına bir örnek verilmiş olur. Çünkü canına ve başına isabet almak aynı zamanda âşğın dileğidir. Ayrıca “cân”, “baş”, “tîr”, “tîğ”, “fedâ”, “kurbân” kelimeleri savaş ile alakalı olmaları yönüyle bir tenasüp oluşturur.

3. Beyit

Sûretâ benzer mi ol gonca-lebe bi’llâhi gül
Söyle ey bülbül kerem eyle sana biz kâyilüz

sûretâ: görünüşte.

gonca-leb: dudakları gonca gibi olan, gonca dudaklı.

kâyil: 1. söyleyen. 2. razı olan.

Bi’llâhi gül sûretâ ol gonca-lebe benzer mi, ey bülbül kerem eyle söyle biz sana kâyilüz.

Allah aşkına, gül, görünüşte gonca dudaklıya benzer mi? Ey bülbül! Kerem et de söyle, biz sana katılırız.

Şâir, gülün gonca dudaklı sevgiliye benzeyip benzemediğini sormaktadır. Bülbül gül bahçesinden ayrılmadığı için bunu bilir. Bu yüzden bu soru bir bilene danışma maksadıyla bülbüle sorulmaktadır. Böylece bülbülün insan gibi düşünülmesinde teşhis sanatından faydalanılmıştır. Gül, goncanın açılıp saçılmış hali olarak işlenir ve gonca daha saf ve temiz olması bakımından sevgiliye benzetilir. Şâirin sorduğu soruya cevap beklemediği aşikârdır: istifham. Gülün goncaya şeklen

benzemekten uzak oluşu ile sevgilinin gül yerine goncaya benzediği anlatılırken bu duruma bûlbûlün şahitlik etmesi istenir. Ayrıca “I” harfinin yoğun kullanımı ve beyitte öne çıkması ile bir aliterasyon da ortaya çıkmıştır.

4. Beyit

Gülşen-i hüsnüne eşkümle revân olsam n’ola
Serv-i kaddüne su gibi dostum biz mâylüz

gülşen: gül bahçesi.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

eşk: gözyaşı.

revân: 1. yürüyen, akan, giden, su gibi akıp giden(söz). 2. ruh, can; nefis-i nâtika. 3. hemen, derhal.

kadd: boy.

mâyil: 1. bir yana eğilmiş, eğik, eğri. 2. hevesli, istekli, düşkün. 3. andırır, benzer, ...e çalar.

Dostum! Gülşen-i hüsnüne eşkümle revân olsam n’ola, biz serv-i kaddüne su gibi mâylüz.

Dostum! Güzelliğinin gül bahçesine gözyaşım ile gelsem ne olur? Biz senin boyunun servisine su gibi akmaktayız.

Beyit benzetmeden yararlanılarak gül ile ilgili kavramlar üzerine inşa edilmiş. Âşık gözyaşıyla hemhal olmuş şekilde geliyor. Şâir, sevgilinin yanına gidişini bir yandan suyun akışına benzetirken diğer taraftan bu suyu da kendi gözyaşları şeklinde tasavvur etmekte. “Eşkümle revân olsam” ifadesinde gözyaşları seli içinde gelsem demek istemektedir: mübalağa. “Güzelliğinin gül bahçesi” ve “boyunun servisi” ifadelerinde teşbih-i belîğ sanatı mevcuttur.

Dikkate şayan bir diğer nokta sevgilinin boyunun doğrudan serviye benzetilmesi yerine “serv-i kaddüne” yani “boyunun servisine” ifadesinin kullanılmasıdır. Şâir böyle bir anlam inceliğine başvurarak beytin gücünü artırmak istemiştir.

İlk mısradaki “gülşen-i hüsn” terkihi ikinci mısradaki “serv-i kadd” ve yine ilk mısradaki yer alan “eşk” kelimesi de alt mısradaki “su” kelimesiyle mana yönüyle yakın olduğundan mürettep leff ü neşr sanatından yararlandığı görülür. Çünkü su ve

gözyaşı arasında şekil benzerliği mevcutken servi de bir güllükte bulunabilir. “Gülşen”, “revân”, “su”, “serv” kelimeleri bahçe ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Ey Vusûlî devr-i gerdûn katı sür‘at üzredür
Bâde-i câmı anun’çün çekmede müsta‘cilüz

devr: 1. dönme, bir şeyin etrafını dolaşma. 2. dönüp dolaşma. 3. naki, aktarma. 4. bir şeyi başkasına teslim etme.

gerdûn: 1. dönücü, dönen. 2. felek, dünya, sema.

bâde: 1. şarap, içki. 2. **mec.** Allah sevgisi.

câm: sırça, cam; bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi.

müsta‘cil: acele yapan.

Ey Vusûlî! Devr-i gerdûn katı sür‘at üzredür, anun’çün bâde-i câmı çekmede müsta‘cilüz.

Ey Vusuli! Feleğin devri çok süratlidir, onun için şarabı içmekte acele etmekteyiz.

Şâir şarabı içmekte neden acele ettiğini hüsnitalil sanatına başvurarak anlatmaktadır. Feleğin devrinin hızlı olması ömrün çabuk bittiğine işaret eder. Bu yüzden şâir içkiyi çabuk içmek istemekte ve zamanı gelmeden içebildiği kadar içmenin derdi içindedir. Eskiden meclislerde kadehin elde ele dolaştırılması yani devr edilmesi olayı da şâir tarafından üstü kapalı olarak anlatılmaktadır. Ayrıca düşünülürse şimdi ne kadar çabuk içerse başka sefere içecek zaman da kalacak anlamı çıkarılabilir.

Tasavvufî mana gözetildiğinde ve şarabın ilahi feyiz manasını haiz olması düşünüldüğünde âşığın henüz fırsat varken testiyi olabildiğince doldurması anlatılmaktadır. Zaman geri gelmeyecek şekilde akıp gitmektedir ve âşıklar, gönül ehli kişiler her ânı kendilerini Allah’a yaklaştıran bir gözle yaşamayı dert edinmişlerdir. Bu yüzden sufilere “vaktin çocuğu” anlamına gelen “ibnü’l-vakt”

denmiştir. Onlar içinde içinde bulunduğu zamanda yapılması en uygun olan şeyle meşgul olurlar.⁷¹

“Devr” ile “bâde-i câm” kelimeleri şarap kadehinin mecliste dolaştırılması anlamı yönüyle, “sür’at” ve “müsta’cil” kelimeleri de zaman ile alakaları yönüyle mürettep leff ü neşr oluşturmuştur. “Bâde”, “câm”, “gerdûn”, “devr” “çekme” kelimeleri arasında içki meclisi terimleri olmaları bakımından tenasüp bulunmaktadır.

2.4.

72. Gazel

Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün Mefâ’îlün

- 1- Gönül murgı cihân bâğında dutmaz âşiyân sensiz
Karâr etmez eger uçmağ ola ana mekân sensiz
- 2- Yine meydân-ı gamda tîr-i endûha nişân oldum
Büküldi kâmetüm ya oldı ey kaşı kemân sensiz
- 3- Ne gamlar çekdüğün bilsen dil-i gam-dîdemüz şimdi
Ne [kanlar] dökdüğün görsen bu çeşm-i hûn-feşân sensiz
- 4- Gönülde kalmadı sabr u karârüm cümleten gitdi
Katı hâlüm mükedderdür gel ey ârâm-ı cân sensiz
- 5- Gehî ağyâr yanında gehî künc-i meşakkatde
Vusûlî ağlar inler âşikâre vü nihân sensiz

1. Beyit

Gönül murgı cihân bâğında dutmaz âşiyân sensiz
Karâr etmez eger uçmağ ola ana mekân sensiz

murg: kuş.

âşiyân: 1. kuş yuvası. 2. mesken, ev.

uçmağ: cennet.

Gönül murgı cihân bâğında sensiz âşiyân dutmaz, eger ana uçmağ mekân ola sensiz karâr etmez.

Gönül kuşu dünya bahçesinde sensiz yuva yapmaz; cennet ona mekân olsa bile, sensiz orada da durmaz.

⁷¹ Uludağ, a.g.e., s.179.

Sevgili ile birlikte olmak âşık için en büyük saadettir. Bu yüzden âşığa cennet bile onsuz hoş gelmez, sevgilinin olmadığı orada durmak istemez. Bir Müslümanın, öldüğünde inancı gereği gitmek isteyeceği yer cennettir ve şâir, sevgilinin olmadığı bir cennete durmak istemeyeceğini söyleyerek mübalağa yapmıştır. Gönül teşbih-i belîğ yoluyla kuşa, dünya da bir bahçeye benzetilmiş ve kuşun sevgili olmadan dünya bahçesinde ve hatta cennette dahi yuva yapmayacağı, orada durmayacağı söylenmiştir.

Tasavvufi mana düşünülürse âşığın sevgiliden kastı Allah'tır.⁷² Allah'ın cemâlini yani güzelliğini görmek, âşıkların asıl amacıdır ve cennetin nimetleri onlar için çok da bir kıymet taşımazlar. Nitekim mutasavvıf şâirimiz Yunus Emre, şu beytinde bunu son derece yalın ve etkili bir biçimde ifade etmiştir:

“Sûfilere sohbet gerek âhilere ahret gerek
Mecnûnlara Leylî gerek bana seni gerek seni”⁷³ (G. 294/5)

“Murg” kelimesi ile “uçmağ” kelimesi arasında iham-ı tenasüp vardır: İlk manası “cennet” olan uçmağ kelimesinin söylenişi, kuşların da bir özelliği olan “uçmak” kelimesine ses olarak benzediği için bu sanat ortaya çıkmıştır. İlk mısradaki “bâğ” kelimesi “uçmağ” ile cennette yer aldığına inanılan bağlar, bahçeler ile alakalı iken “âşiyân” ve “mekân” kelimeleri de bir yerde durma, oturma anlamlarını taşımaları yönüyle yakın manalara sahiptir ve böylelikle mürettep leff ü neşr sanatından faydalanıldığı görülür.

2. Beyit

Yine meydân-ı gamda tîr-i endûha nişân oldum
Büküldi kâmetüm ya oldı ey kaşı kemân sensiz

meydân: 1. geniş, açık, düz yer, alan. 2. yarışma veya karşılaşma yeri. 3. ortaklık. 4. âyin yeri (Bektaşî tekkelerinde).

tîr: ok.

endûh: gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü, sıkıntı.

kâmet: boy, boybos.

Ey kaşı kemân! Yine meydân-ı gamda tîr-i endûha nişân oldum, sensiz kâmetüm büküldi ya oldı.

⁷² Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.115.

⁷³ Yunus Emre; *Dîvân*, Haz: Faruk Timurtaş, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1980, s.209.

Ey yay kaşlı! Yine dert meydanında gam okuna hedef oldum; sensizlikte boyum yay gibi büküldü.

Savaş meydanı terimleri üzerine bina edilen beyitte gam oku âşığın belini bükümüştür. Bu bükülüş aynı sevgilinin kaşlarına benzer yani yay şeklini almıştır. Beytin ilk kelimesi olan “yine” ifadesi dikkate şayandır. Bu durum âşık için ilk kez oluyor değildir. Daha önceleri de gam meydanında dert oklarına hedef olmasının sebebi sevgilinin bakışlarıdır. O yay gibi kaşlarıyla oka benzeyen kirpiklerini âşığa fırlatır. Sevgilinin âşığa sitemle bakarak fırlattığı bu oklar âşığın derinden yaralar.

Şâirin “ey kaşı keman” diyerek kastettiği kişi sevgilidir. Dert meydana, gam da oka teşbih-i belîğ yoluyla benzetilerek ifadenin gücü artırılmıştır. “Boyum yay gibi büküldü” ifadesinde bir benzetmenin bütün öğeleri bulunduğundan teşbih-i mufassal yapılmış olur. “Meydân”, “tîr”, “nişân”, “kemân” kelimeleri savaş ile ilgili olduklarından aralarında tenasüp vardır.

3. Beyit

Ne gamlar çekdüğün bilsen dil-i gam-dîdemüz şimdi
Ne [kanlar] dökdüğün görsen bu çeşm-i hûn-feşân sensiz

gam-dîde: gam görmüş, kederli, tasalı.

hûn-feşân: kan saçan, kan saçıcı, serpen.

Dil-i gam-dîdemüz şimdi ne gamlar çekdüğün bilsen, bu çeşm-i hûn-feşân sensiz ne [kanlar] dökdüğün görsen.

Kederli gönlümüzün şimdi ne sıkıntılar çektiğini bir bilsen! Bu kan saçan gözün de sensiz ne kanlar döktüğünü bir görsen!

Sevgili hasretine dayanamayan âşığın çektiği eziyetler sonucu gönlü gama alışmış, gözyaşları kanlı akar olmuştur. Önceki beyitlerde olduğu gibi bu beyit de yine bir ayrılık manzarası düşüncesi üstünde yükselmektedir. Sevgiliyle vuslata ermedikçe âşığın gönlü gamdan, gözleri kanlı yaştan kurtulmayacaktır.

Gönlü bir insan gibi ele alarak teşhis sanatına başvuran şâir döktüğü gözyaşlarının fazlalığını mübalağa ederek anlatmıştır. Ayrıca göz bir organ olarak düşünüldüğünde kanlı yaşlar akıtması ona has bir özellik olduğu halde “çeşm-i hûn-feşân” ifadesinde de ilk mısra ile anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde teşhis

yapıldığı görülecektir. “Gam”, “çekmek”, “dil”, “kan”, çeşm-i hûn-feşân” ifadeleri ayrılıkla, sıkıntı ve kederle alakalı olduklarından aralarında tenasüp bulunur.

4. Beyit

Gönülde kalmadı sabr u karârum cümleten gitdi
Katı hâlüm mükedderdür gel ey ârâm-ı cân sensiz

sabr: 1. sabır, dayanma, katlanma. 2. **tas.** nefsine hakim olma, kendini tutma.

karâr: 1. durma. 2. rahat. 3. devamlılık, süreklilik. 4. ölçülülük. 5. tahmin. 6. tam ölçü, ne az ne çok.

mükedder: 1. bulandırılmış, bulanık. 2. tekdîr edilmiş, azarlanmış. 3. kederli, üzüntülü, sıkıntılı.

ârâm-ı cân: 1. gönül rahatı. 2. sevilen güzel, sevgili.

Ey ârâm-ı cân! Gönülde sabr u karârum kalmadı cümleten gitdi, hâlüm sensiz katı mükedderdür, gel.

Ey kalbe huzur veren! Gönülde sabır ve tahammülüm kalmadı, hepten gitti; hâlüm sensiz çok kederlidir, artık gel.

Sevgiliden ayrılık artık dayanılmaz bir hale gelmiştir. Âşık bitap düşmüş, dayanacak hali kalmamıştır. Kendisine şifa olacak tek kişi olan sevgiliden artık gelmesini ister. Sevgiliyi “ârâm-ı cân” terkibiyle niteleyerek açık istiareye başvuran şâir bu ifadeyi bilerek seçmiştir. Gönülde sabır ve tahammül kalmayınca huzur da olmaz. Bu yüzden gönlü teskin edecek yegâne unsur sevgilidir.

Soyut kavramları önceki beyitlerde de teşhis ederek işleyen şâir bu beyitte gönlündeki “sabr u karar” kelimelerine de insani bir vasıf yükleyerek sanki onların kendi tasarrufları doğrultusunda gittiklerini söyler. “Gönül”, “sabr u karar”, “ârâm-ı cân” “hâl”, “mükedder” kelimeleri gönül ve gönle ait durumlar ile ilgili olduklarından aralarında tenasüp bulunur.

5. Beyit

Gehî ağyâr yanında gehî künc-i meşakkatde
Vusûlî ağlar inler âşikâre vü nihân sensiz

ağyâr: gayrılar, başkalar, yabancılar.

künc: 1. köşe, bucak. 2. s. kambur.

meşakkat: zahmet, sıkıntı.

âşikâre vü nihân: açık ve gizli.

Vusûlî sensiz gehî ağyâr yanında gehî künc-i meşakkatde âşikâre vü nihân ağlar inler.

Vusuli sensizlikten dolayı bazen rakiplerin yanında bazen de sıkıntı köşesinde hem apaçık hem de gizli gizli ağlayıp inlemektedir.

Şâir her yerde ayrılık acısından ağlayıp inlemekte ve bu halden şikâyet etmektedir. Hem rakiplerle hem yalnız, hem gizli hem açık ağladığı ifade edilen âşgın bu hâli bir tezat oluşturacak şekildedir. Bunun sebebi de aşkının ve çektiği çilenin büyüklüğüdür. Gazelin önceki beyitlerinde olduğu gibi burada da soyut kavramlar müşahhas bir varlık gibi ele alınarak işlenmiştir. Nitekim “künc-i meşakkat” terkinde şâir teşbih-i belîğ yoluyla, çektiği sıkıntı ve eziyetleri somut bir varlık olan “köşe” ile birlikte dile getirir. Tüm gazel “sensiz” redifiyle sevgiliden ayrı olan âşgın çektiği sıkıntıları anlattığından yek-ahenk bir gazeldir.

2.5.

73. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Sâdedür âlâyiş-i tenden çü rûh-ı pâkümüz
Ölmişüz ölmezden ön yokdur ecelden bâkümüz
- 2- Bilmemek derdin revâ-mıdur dil-i pür-yaranun
Sana hod şerh eyleyüpdür sîne-i sad-çâkümüz
- 3- İstedüğün cân-mıdur yoluna ölsün dostum
Öldürürsen-de reh-i ‘ışkunda yokdur bâkümüz
- 4- Rûbeh-i gerdûn şikârımız yerine bağlanur
Terkiye asmaz anı ammâ bizüm fitrâkümüz
- 5- Sûfiyüz lâkin beriyüz hırka-i sâlûsdan
Ey Vusûlî kandan olsun tâcumuz misvâkümüz

1. Beyit

Sâdedür âlâyiş-i tenden çü rûh-ı pâkümüz
Ölmişüz ölmezden ön yokdur ecelden bâkümüz

âlâyiş: 1. bulaşıklık, bulaşma. 2. depdebe, tantana, gösteriş.

rûh: 1. can, nefes. 2. canlılık, his, duygu. 3. en mühim nokta, öz.

pâk: 1. temiz, arık, pak. 2. saf, halis; hilesiz. 3. kutsal, mübarek.

bâk: korku, havf.

Rûh-ı pâkümüz âlâyiş-i tenden sâdedür çü ölmezden ön ölmüşüz, ecelden bâkümüz yoktur.

Temiz ruhumuz bedenın gösterişinden azade olduğu için ölmeden önce ölmüşüz, ecelden korkumuz yoktur.

Şâir kendini âşık olarak görmekte. “Ölmeden önce ölünüz.” Hadis-i şerifi gereğince nefsinin arzularından arınmasını ruhunun temiz olmasına bağlamıştır. Tasavvufi terminolojide ölmeden önce ölmek, yani nefsin dünyevi arzularını teskin edebilmek Allah âşıklarınca yapılabilecek zorlu bir fiil olarak işlenir. Bu yüzden tasavvuf ehli kişiler nefsi öldürmeyi en büyük görev addetmişlerdir.⁷⁴ Ölmeden önce ölen kimsenin ecelden korkusu olmaz, bilakis o, ölümü bir vuslat olarak görür. Dünyanın gösterişine karşı sade bir hayata sahip olan âşıkların hiçbir korkusu yoktur.

Âlâyiş ve sâde kelimeleri arasında tezat bulunur: “Âlâyiş” kelimesi gösteriş, şaşaa anlamlarına geldiğinden “sâde”nin tam zıddı bir konumda yer alır. “Pâk” ve “bâk” kelimeleri arasında mütekarip cinas mevcuttur. “Rûh”, “ten”, “ölmek”, “ecel”, “bâk” arasında ölümle alakalı kelimeler olmaları yönünden tenasüp vardır.

2. Beyit

Bilmemek derdin revâ-mıdur dil-i pür-yaranun
Sana hod şerh eyleyüpdür sîne-i sad-çâkümüz

revâ: yakışır, uygun, yerinde.

pür-yara: yara dolu, yaralı.

hod: kendi.

şerh: 1. açma, genişletme. 2. açıklama.

sîne: 1. göğüs. 2. yürek, kalp.

sad-çâk: yüz parça.

Sîne-i sad-çâkümüz sana hod şerh eyleyüpdür, dil-i pür-yaranun derdin bilmemek revâ mıdur?

⁷⁴ Kaplan Üstüner; *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, s.220.

Yüz parçaya ayrılmış göğsümüz sana sürekli açıklıyorken yara dolu gönlün derdini bilmemek olur mu?

Sevgilinin vasıflarından biri de hekim gibi şifa dağıtmasıdır. Âşığın çektiği aşk acıları yüzünden parçalanmış bedeni sevgilinin gözü önüne serilir. Şâire göre o can hekiminin âşığın dertlerini bilmemesi veya görmemesi mümkün değildir.

Şerh kelimesinin açıklama anlamının yanı sıra tıbbî terim olarak yarma, açma anlamı da vardır. Beyitte her iki manaya uygun düşecek bir kullanım mevcuttur. Bu manalar doğrultusunda hem gönlün yaraları söyleyerek açıklamasını hem de bu yaraların yarılarak oluşma şeklini ifade edecek biçimde kullanıldığı görülecektir. Şâir yakın anlamda derdi söylemek, açıklamak manasını kullanıyorken uzak manada aslında gönlün parçalara ayrılması manasını işaret ederek tevriye sanatına başvurmuş olur.

3. Beyit

İstedüğün cân-mıdur yoluna ölsün dostum
Öldürürsen de reh-i ‘ışkunda yokdur bâkümüz

reh-i ‘ışk: aşk yolu.

bâk: korku, havf.

Dostum! İstedüğün cân-mıdur yoluna ölsün, öldürürsen de reh-i ‘ışkunda bâkümüz yokdur.

A dostum! İsteddiğin can ise senin yoluna ölsün; aşkının yolunda öldürürsen de korkumuz yoktur.

İlk beyitteki benzer bir mana burada da karşımıza çıkar. Can vermekten korkmayan bir âşık tasviri yapılmaktadır. Sevgilinin yolunda can vermek âşık için kolay bir iştir. Yeter ki sevgili memnun olsun, yeter ki o, ilgisini âşığa versin. Âşık böyle bir ölümden korkmaz aksine onu arzular. Divan şiiri geleneğinde elindeki tek nakdi canı olan âşık binlerce canı olsa sevgili yolunda hepsini feda etmeye hazırdır.⁷⁵ “Cân”, “ölmek”, “ışk” “bâk” kelimeleri arasında gönül ile alaka bulunması münasebetiyle tenasüp mevcuttur.

⁷⁵ Pala, a.g.e., s.83.

4. Beyit

Rûbeh-i gerdûn şikârimuz yerine bağlanur
Terkiye asmaz anı ammâ bizüm fitrâkümüz

rûbeh: tilki.

gerdûn: 1. dönücü, dönen. 2. felek, dünya, sema.

şikâr: 1. av. 2. avlama. 3. avlanan hayvan. 4. ganimet, düşmandan ele geçirilen mal. 5. ender bulunan şey.

terki: eyerin arka bölümü.

fitrâk: atın terkisi, terki kayışı, eğerin arkasındaki tasma, at eğerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlar.

Rûbeh-i gerdûn şikârimuz yerine bağlanur, ammâ anı bizüm fitrâkümüz terkiye asmaz.

Tilkiye benzeyen felek, avımızın yerine bağlanır; ancak bizim fitrakimiz onu terkiye bile asmaz.

Dünya sufiler için gönül bağlanacak bir yer değildir. Aksine tasavvuf ehli kimseler ona hiç kıymet vermezler, ondan kaçarlar. Beyit avcılık terimleri üstüne bina edilmiştir. Avlanan hayvanlar avdan dönüşte terkiye asılarak getirilir. Felek teşbih-i belîğ vasıtasıyla bir tilkiye benzetildiğinden onu terkiye asmamaları normaldir. Çünkü ona bir av kıymeti biçmezler. Tilki kurnazlığı, sinsiliği ile meşhur bir hayvandır ve bu yüzden yalancıdır. Şâir dünyayı da vasıfları itibarıyla bir tilki gibi telakki ederek bir benzetme kurmuştur. Zaten eski şâirler dünyayı hilede Şeytan’a bile rahmet okutan acuzeye benzetmişlerdir.⁷⁶ İnsanların gönlünü kendine bağlayabilmek için türlü şekillerde (makam, servet, vb.) onlara oyunlar eder. Gönül ehli olan kişiler bu durumun farkındadır ve o yüzden dünyadan uzak dururlar. “Terki”, “şikâr”, “bağlanmak”, “fitrak” kelimeleri avcılık kavramları olduğundan tenasüp oluşturmuştur.

5. Beyit

Sûfîyüz lâkin berîyüz hırka-i sâlûsdan
Ey Vusûlî kandan olsun tâcumuz misvâkümüz

berî: salim, kurtulmuş; temiz.

sâlûs: teslis.

⁷⁶ Onay, a.g.e., s.146.

Ey Vusûlî! Sûfiyüz lâkin hırka-i sâlûsdan berîyüz, misvâkümüz tâcumuz kandan olsun?

Ey Vusuli! Sofiyiz ancak ikiyüzlülük hırkasından da uzağız, bizim sarığımız misvakımız nereden olsun?

Daha önce de belirtildiği gibi, sofi kelimesi gönül ehli, halim selim kişiler için kullanıldığı gibi ikiyüzlü, sadece zahire bakan, kaba sofular için de kullanılmıştır. Şâir beyitte kendinin de sofi olduğunu ama diğerleri gibi ikiyüzlü olmadığını söyleyerek bahsettiğimiz durumu dile getirir. Dinde ikiyüzlülük riya anlamına geldiğinden ve riya da en büyük günah sayılan şirkin bir türü olduğundan âşıklar ikiyüzlüleri daima şiirlerinde taşlarlar.

İkiyüzlülük teşbih-i belîğ vasıtasıyla hırkaya edilmiştir. Çünkü hırkanın bir ön yüzü bir de arka yüzü vardır ve şâirin bahsettiği kişiler ne olduğu belli olmayan, hangi yüzünün asıl olduğu anlaşılamayan kişilerdir. Onlar hırkayı ikiyüzlülük kumaşından giyerler. Şâir sormaktadır: Bizim sarığımız ve misvakımız nereden olsun? “Sûfî”, “berî”, “hırka”, “misvâk” kelimeleri arasında sufilerle ve sufilikle ilgili olmaları sebebiyle tenasüp bulunur.

2.6.

74. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Nuklümüz gevher bizüm la‘l ü zer olsa câmumuz
Gelmeye hergiz kinâra serv-i sîm-endâmumuz
- 2- Âh kim göstermedi bize cemâlün mihrini
Tâli‘-i bed-ahter-ile baht-ı nâ-fercâmumuz
- 3- Hûrveş bir âfîtâb-ı hüsn ser-gerdânyuz
Rûşen olsa gün gibi tan-mı cihânda nâmumuz
- 4- Hak murâduma beni ergürmesün dünyâda ger
Var-ısa nâ-kâmlıktan özge ey dil kâmumuz
- 5- Ey Vusûlî câm-ı Cem nûş etmez istiğnâ eder
Meclis-i gamda en ednâ dürd-i mey-âşâmumuz

1. Beyit

Nuklümüz gevher bizüm la'l ü zer olsa câmumuz
Gelmeye hergiz kinâra serv-i sîm-endâmumuz

nukl: meze, çerez.

gevher: 1. elmas, cevher. 2. inci. 3. değerli taş. 4. bir şeyin aslı, esası.

zer: 1. altın. 2. akçe, para.

hergiz: asla, katiyen, hiçbir vakit, hiçbir suretle.

sîm-endâm: gümüş tenli.

Bizüm nuklümüz gevher, câmumuz la'l ü zer olsa serv-i sîm-endâmumuz
hergiz kinâra gelmeye.

Bizim mezemiz inci, kadehimiz de la'l ve altından olsa da gümüş tenli servi
asla kucağa gelmez.

Beyitte şâirin bahtsızlığı vurgulanmaktadır. Öyle ki maddi kıymeti yüksek bir
süs eşyası olan inci, içki masasındaki mezelere; değerli bir taş olan la'l ve en
kıymetli madenlerin başında gelen altın da kadehe benzetildiği halde servinin
gelmeyeceğinden şikâyet edilmektedir. Bu iki şekilde ele alınabilir. İlki, şâirin
yüksek kıymetli eşyalara sahip olduğu hâlde sakinin yanına gelmediği, onun
maddiyata önem vermediği, ikincisi ise, bu kadar değerli şeylere sahip olsa bile
sakinin iltifatından mahrum olduğudur.

Beyitte kullanılan kavramlara uygun olarak “serv-i sîm-endâm” ifadesi ile
şâir açık istiareye başvurarak sâkîyi gümüş bedenli bir servi olarak ele almıştır.
“Gevher”, “zer”, “la'l”, “sîm” kelimeleri arasında değerli madenler olmaları
hasebiyle tenasüp bulunur. Şâir “m” harfini yoğun kullanarak aliterasyon yapmıştır.

2. Beyit

Âh kim göstermedi bize cemâlün mihrini
Tâli'-i bed-ahter-ile baht-ı nâ-fercâmumuz

cemâl: yüz güzelliği.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

tali': baht, kader, talih, kısmet.

bed-ahter: yıldız, talihi kötü olan kimse.

baht: talih, kader, kısmet.

nâ-fercâm: sonu çıkmaz, boş, faydasız (şey, iş).

Âh kim tâlî‘-i bed-ahter-ile baht-ı nâ-fercâmumuz bize cemâlün mihrini göstermedi.

Kötü talihli yıldız ile uğursuz bahtımız ne yazık ki, güzelliğinin güneşini bize göstermedi.

Burçlar eski devirde de şimdilerde olduğu gibi ilgi görürdü. Öyle ki bu işle uğraşanlar için müstakil bir ilm alanı olarak kendini kabul ettirmiştir.

*“İlm-i nücum ile ilgilenenlere göre her insan bir yıldızın tesirindedir. Bu yıldız o kişinin doğduğu zamanda güneşin, içinde bulunduğu burçtadır. Yıldızlar insanların duygu, ahlâk, huy ve sıhhatleri üzerinde etkili olurlar. Her biri ayrı özellik arzederler. İnsanlar da burçlarına göre iyi-kötü, cimri-cömert, şanslı-şanssız, esmer-sarışın vs. olurlar.”*⁷⁷

Şâir kötü talihinden ve bahtının kapalığundan yakınmakta. Sevgilinin yüzünü görememesini yıldızının kötülüğüne bağlıyor. “Cemâlün mihrini” ifadesiyle sevgilinin güzel yüzünü güneşe benzeten şâir bu yüzü parlaklığı sebebiyle övmektedir. “Mihr” kelimesi “muhabbet, sevgi” anlamına da gelmesine rağmen beyitte burçlarla ve dolayısıyla gök cisimleri ile bir tenasüp oluşturacak şekilde “güneş” anlamının daha ziyade belirgin olduğu söylenebilir.

3. Beyit

Hûrveş bir âfitâb-ı hüsn ser-gerdânyuz
Rûşen olsa gün gibi tan-mı cihânda nâmumuz

hûrveş: güneş gibi.

âfitâb: 1. Güneş. 2. Güneşin ışığı. 3. s. güzel kadın. 4. güzel yüz. 5. şarap.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

ser-gerdân: 1. başı dönen, sersem, şaşkın. 2. perişan.

rûşen: 1. aydın parlak. 2. belli, meydanda.

Hûrveş bir âfitâb-ı hüsn ser-gerdânyuz, nâmumuz cihânda gün gibi rûşen olsa tan-mı?

Güneş gibi bir güzellik güneşinin etrafında dönmekteyiz, adımız dünyada apaçık ortada olsa buna şaşılır mı?

⁷⁷ Pala, a.g.e., s.76.

Güneş şiirlerde işlenişinişe göre hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır ve eski inanışa göre dünyanın etrafında dönmektedir.⁷⁸ Şâir kendi dönüşünü güneşe benzeterek aynı onun gibi dönüyoruz demiştir. Güneşin dönüyor olması burada asıl anlatılmak istenen durum olsa da şâirin kelimeyi incelikle yerleştirmesi sebebiyle “güneş gibi olma” vasfı sevgili için de kullanılabilir. Bu manaya göre sevgili güneş gibi parlar ve her yeri aydınlatırken âşık da etrafında döner ve bu durumda âşığın da aşıkâr olması tabiidir. Güneş her yeri aydınlatır. Ruşen olmak hem güneşin özelliği hem de güneş ışığının değdiği yerlerin aydınlanması ile alakalıdır. Şâir her iki mısırda da bazı kelimeleri iki manaya gelecek şekilde dizerek güzel bir söz oyunu yapmıştır. “Hûrveş”, “âfitâb”, “gerdân”, “cihân”, “rûşen” kelimeleri kozmoloji ve güneş ile alakaları olduğundan tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Hak murâduma beni ergürmesün dünyâda ger
Var-ısa nâ-kâmlıktan özge ey dil kâmumuz

nâ-kâm: 1. maksadına erişememiş. 2. yoksun kalmış, nasipsiz.

kâm: 1. meram, arzu istek. 2. lezzet, zevk.

Ey dil! Ger dünyâda nâ-kâmlıktan özge kâmumuz var-ısa Hak beni murâduma ergürmesün.

Ey gönül! Bizim arzumıza ulaşmamaktan başka bir isteğimiz varsa Allah isteğimize ulaştırmasın.

İnsan arzusuna ulaşamadıkça o arzu kuvvetlenir ve sabredilmesi daha zor bir hâl alır. Tasavvufi terbiye altına girenler arzularını terbiye etmek için çile adı verilen bir süreçten geçerlerdi. Böylece kişinin imtihanının derecesi de yükselirdi. Çileye girmeye “soyunmak” dendiği de olurdu çünkü çileye giren kişi dünyadan, toplumdan, gösteriştan, güzel ebiselerden soyunur ve bu zor sınavı tamamladığında derviş adını alırdı.⁷⁹ Şâir için arzusuna ulaşmamak onun asıl arzusu hâline gelmiştir.

⁷⁸ Pala, a.g.e., s.176.

⁷⁹ Pala, a.g.e., s.102-103.

Dünyalık bir şeye arzu duymak onu daha da aşağı seviyeye düşüreceği için şâir bundan korkmakta ve bunun aksi yönünde dua etmektedir.

Gönlü teşhis ederek nida yoluyla ona seslenilmektedir. “Kâm” ile “nâ-kâm” arasında tezat vardır. “Murâd”, “kâm”, “ergürmek”, “dil” kelimeleri arasında arzu ve gönülle alakalı olmaları yönüyle tenasüp bulunur.

5. Beyit

Ey Vusûlî câm-ı Cem nûş etmez istiğnâ eder
Meclis-i gamda en ednâ dürd-i mey-âşâmumuz

nûş: 1. tatlı; bal. 2. içki, iştet.

ednâ: 1. pek aşağı, en bayağı, çok alçak. 2. az, pek az.

dürd: tortu, çöküntü.

mey-âşâm: mey, şarap içen.

Ey Vusûlî! Meclis-i gamda en ednâ dürd-i mey-âşâmumuz câm-ı Cem nûş etmez, istiğnâ eder.

Ey Vusuli! Gam meclisinde bizim en aşağı şarap tortusu içenimiz, Cem’in kadehini içmez, nazlanır.

Divan şiirinde Cem’in şarabın mucidi olduğuna inanılır. Bu yönüyle birçok şâir, şiirlerinde kendisine atıfta bulunmuştur. Bulundukları şarap meclislerinde onu da anmayı unutmazlar.

“Cem, bir gün bir kuşun boğazına bir yılanın sarılmış olduğunu görmüş, bir okla yılanı öldürmüştü. Kuş uçup gitmiş, fakat bir müddet sonra aynı kuş ayağında bir tohum tanesiyle Cemşîd’in yanına gelmiş ve tohumu bırakarak gitmiş. Tohumu ekmişler, bir müddet sonra büyümüş ve üzüm asması oluşmuş. Bu üzümleri toplamışlar ve suyunu sıkıp bir köşeye bırakmışlar. Bir müddet sonra Cem, ‘Getirin şu üzüm suyunu da bir bakalım.’ demiş; getirmişler, tadı Cem’e acı gelince bırakmış. Tabii üzüm suları orada bekleye bekleye şarap hâline dönüşmüş. Sarayda sürekli baş ağrısından şikâyet eden bir cariye varmış. Bir gün ağrıdan canına tak diyen cariye bu zehirli suyu içerek ölmeye karar vermiş ve içmiş. Tabii içer içmez de uykuya dalmış. Uyandığında ne başı ağrıyormuş ne de üzerinde bir ağırlık görmüş. Aksine şen, mutlu ve huzurluymuş. Durumu Cem’e iletmışler ve böylece şarap bulunmuş olmuş.”⁸⁰

Birçok şâir şiirlerinde kendi içtiği şarabın Cem’in icat ettiği şaraba nazaran daha kaliteli olduğunu söyler. Beyitte de aynı durum görülmektedir. Vusûlî kendi

⁸⁰ AKMB, a.g.e., C.I, s.534-535.

şarap meclisini ve bu meclisteki şarabı övmektedir. Öyle ki burada şarabın en kötü yerini, tortusunu içenler bile Cem'in meşhur şarabı karşısında nazlanır, onu içmek istemezler. "Câm-ı cem nûş etmez" ifadesinde iç dış ilişkisine bağlı mecaz-ı mürsel vardır. Kastedilen Cem'in kadehinin içindeki şaraptır. "Câm-ı Cem", "meclis", "dürd", "mey-âşâm" kelimeleri şarapla ilgili bir tenasüp yapmıştır.

2.7.

75. Gazel

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

- 1- Ser-i dağ-ı dilümden âh etmezsem duhân gitmez
Yel olmayınca taşlar başı üstinden tuman gitmez
- 2- Gözüm yaşına ebr öykündüğü'çün ra'dvâr âhum
Yüzine silleler basdı karası çok zamân gitmez
- 3- Sen ey kaşı kemân ok gibi gitdün gelmedün ammâ
Geçer her demde hâtırdan hadeng-i cân-sitân gitmez
- 4- Müjen tîrine teslîm etmedin ben cânımı gitmem
Cihânda er olan zîrâ komadın bir nişân gitmez
- 5- Cihânun şadlığından degüldür gussası eksük
Vusûlî bu gülistânun bahârından hazân gitmez

1. Beyit

Ser-i dağ-ı dilümden âh etmezsem duhân gitmez
Yel olmayınca taşlar başı üstinden tuman gitmez

ser-i dağ-ı dil: gönül yarasının başı.

duhân: 1. tütün. 2. duman.

Ser-i dağ-ı dilümden âh etmezsem duhân gitmez, yel olmayınca taşlar başı üstinden tuman gitmez.

Yel olmayınca dağların başından sis gitmediği gibi ben inlemezsem gönüldeki yaramın başından duman gitmez.

Şâir kendi ile tabiat arasında ilişki kurmuştur. Dağlardaki duman aslında sistir ve evet, rüzgâr esmezse olduğu yerde kalır. Sis genellikle olumsuz, belirsiz durumları ifade etmek için günümüzde dahi kullanılan bir imgedir.

Gönlün dumanlı olması iki sebebe bağlanabilir. Birincisi âşığın çok dertli olmasıdır. Bu yüzden her şey olumsuz görünmekte, gönlünde hiçbir şey berrak değildir. İkisincisi ise bu dumanların âşığın gönlündeki aşk ateşinden gelmesidir. Her iki durumda da bu dumanların dağılması için âşığın inlemesi gerekmektedir. Kendi inlemesinin sebebini gönlündeki yaranın başından duman gitmesi yani acısının biraz hafiflemesi durumunu hüsnitalil ile anlatmaktadır.

2. Beyit

Gözüm yaşına ebr öykündüğü'çün ra'dvâr âhum
Yüzine silleler basdı karası çok zamân gitmez

ebr: bulut.

öykünmek: birine benzemeye çalışmak, özenmek.

ra'dvâr: gök gürlemesi gibi.

sille: tokat, şamar.

Ebr gözüm yaşına öykündüğü'çün ra'dvâr âhum yüzine silleler basdı, karası çok zamân gitmez.

Bulut, gözyaşlarıma özendiği için şimşek gibi ahım onun yüzüne tokat attı, morartısı çok zaman geçmez.

İlk beyitte olduğu gibi burada da tabiat unsurları beyitin ana hatları olarak dikkati çekmektedir. Bulut teşhis edilerek bir insan gibi ele alınmıştır ve o, âşığın gözyaşlarına öykünüp yağmur yağdırmak istemektedir. Şâir âhını şimşeğe benzetir. Bulutun yağmurdan önceki karanlığı, morartısı atılan tokata bağlanarak hüsn-i talil yapılmıştır. Şimşegin çakmasının nedeni bulutun yâre özenmesidir. Şimşek tokata benzetilmiştir.

3. Beyit

Sen ey kaşı kemân ok gibi gıtdün gelmedün ammâ
Geçer her demde hâtırdan hadeng-i cân-sitân gitmez

hadeng: 1. kayın ağacı. 2. kayın ağacından yapılmış ok.

cân-sitân: ruh alıcı, can çıkarıcı, insana bela olan, güzel.

Ey kaşı kemân! Sen ok gibi gıtdün gelmedün ammâ hadeng-i cân-sitân her demde hâtırdan geçer, gitmez.

Ey yay kaşlı! Sen ok gibi gittin, gelmedin; ancak can alıcı ok her zaman gönülden geçer, gitmez.

Sevgili kaşlarının güzelliği ile övülmektedir. Sevgili gitmiş ama gelmemiştir. Bedenen âşığın yanında olmayan sevgilinin fikri ise onun yanından hiç ayrılmaz. İlk mısradaki “ok gibi” gittiği söylenen sevgili ile ikinci mısradaki “can alıcı ok” arasında da ilgi bulunur. İlkinde sevgilinin kendisi olan bu ok ikincisinde onun akılda kalan hatıralarıdır. “Sen ok gibi gitdin” ifadesinde teşbih-i mufassal varken can alıcı okun her dem gönülden geçmesi mecazi bir ifadedir. “Hadeng-i cân-sitân” tamlaması ile şâir madde ile manayı aynı ifadede birleştirmiştir. Ok normalde can alıcı özeliğe sahip iken bunu artıran sevgilinin akılda kalan hatıraları olmasıdır ve aslında o oklar sevgilinin hatıralarını ifade etmek için kullanılmıştır. Yani oka can alıcılık özelliği katan da yine sevgilidir.

4. Beyit

Müjen tîrine teslîm etmedin ben cânımı gitmem
Cihânda er olan zîrâ komadın bir nişân gitmez

müje: kirpik.

tîr: ok.

nişân: 1. iz, belirti. 2. işaret. 3. yara izi. 4. amaç, hedef, vurulması istenen nokta. 5.hatıra için dikilen taş.

Ben cânımı müjen tîrine teslîm etmedin gitmem, zîrâ cihânda er olan bir nişân komadın gitmez.

Kirpiklerinin okuna canımı vermeden gitmem; zira dünyada er olan bir iz/nişân bırakmadan gitmez.

Eskiden savaşlarda en çok kullanılan savaş aletlerinden biri oktur. Kirpikleri oka benzeyen sevgilinin yayı da -şeklinden dolayı- kaşıdır. Şiirde ok ile ölmek ile kastedilen, sevgilinin bakışlarına mazhar olmaktır. Şâir sevgilinin kendisine bir kere bakmadan ölmesinin dünyada bir iz bırakmadan ölmek anlamına geleceğini söyler ve ona göre er olana bu yakışmaz. Onun bakışlarıyla ölebilirse âşığın adı anıldığı vakit “o sevgilinin kirpik oklarıyla öldü” denecekir. Öldükten sonra hayırla hatırlanmak her insanın isteklerinden biridir. Bu, âşık için hayırla yâd edilmek demektir.

5. Beyit

Cihânun şâdlığından degüldür gussası eksük
Vusûlî bu gülistânun bahârından hazân gitmez

şâd: sevinçli.

gussa: keder, kaygı tasa.

hazân: sonbahar, güz.

Vusûlî! Cihânun gussası şâdlığından eksük degüldür, bu gülistânun bahârından hazân gitmez.

A Vusuli! Dünyada sevinç olduğu kadar üzüntü de vardır; bu gül bahçesinin baharından güz gitmez.

Dünyada sevinç olduğu kadar keder de vardır bunlar bir bütünün iki yarısı gibidir. Gül bahçesi sevinç yeridir ama oradan hazan hiç gitmez. Şâirin gönlünün biraz kırık olduğu anlaşılabilir. Kendi kendine tecrit yoluyla seslenerek bu dünyanın hali böyle, üzülmeye dediği anlaşılabilir. Birçok şâir şiirlerinde benzer ifadelere yer vermiştir. Fuzûlî'nin

“Rûzgârım hoş geçerdi âh kim devrân dönüp
Oldu ahvâlîm harâb u rûzgârım kalmadı”⁸¹ (G. 278/5)

beytinde de benzer bir ifade görülmektedir. O da zamanın iyiliğinden, hoşluğundan bahsederken bir anda her şey tersine dönmüştür ve o güzel hâller ortadan kaybolmuştur. Beyitte “şâdluk” ve “gussa” kelimeleri arasında tezat vardır. Ayrıca bu iki kelime “bahâr” ve “hazân” kelimeleriyle anlamca birbirine karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. Bunlara ek olarak “gülistân” ile “cihân” arasındaki anlam ilgisi ve benzeşim sebebiyle bu altı kelime bir mürettep leff ü neşr oluşturmuştur.

2.8.

76. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1- Yüri ey bülbül ötme kimseye bâğ-ı fenâ kalmaz
Gülün benzi bozılır çeşm-i nergis-de baka kalmaz

2- Eger meydân-ı sohbetden götürse ayağı sâkî
Bulanur ehl-i bezmün gönli meclisde safâ kalmaz

⁸¹ Fuzûlî, *Dîvân*, Haz: Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s.148.

- 3- Görince hasret-i mâh-ı ruhunla encüm-i eşküm
Şeb-i gamda ‘aceb ay âfitâbum kim tana kalmaz
- 4- Ten-i zâr u za‘îfün üstine bâr-ı gamun ur kim
Yükün altında cânâ umaram ol mübtelâ kalmaz
- 5- Erişür menzil-i maksûda tîr-i âh-ıla bir gün
Yabanda ey Vusûlî gam yeme peyk-i du‘â kalmaz

1. Beyit

Yüri ey bülbül ötme kimseye bâğ-ı fenâ kalmaz
Gülün benzi bozılır çeşm-i nergis de baka kalmaz

bâğ: 1. büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya.

fenâ: 1. yok olma, yokluk, geçip gitme. 2. s. kötü, iyi olmayan, uygunsuz.

Ey bülbül! Yüri, ötme, bâğ-ı fenâ kimseye kalmaz; gülün benzi bozılır, çeşm-i nergis de baka kalmaz.

Ey bülbül! Yürü, ötme, fena bahçesi kimseye kalmaz; gülün benzi sararır, nergisin gözü de bakıp durmaz.

Dünyadaki bütün güzellikler geçicidir. Şâir beyitte bahçe terimleri kullanarak bu düşüncüyü işlemiştir. Fenanın “yok olma”, “geçip gitme” gibi anlamları vardır ve Divan şiirinde daha ziyade maddi varlık ve hayat çerçevesinde kullanılır.⁸² Böylelikle şâir bir gül bahçesine benzettiği dünyanın geçiciliğine vurgu yapar. Tazeliğiyle meşhur olan gülün bile benzi solar, âşıklara büyük tesiri dokunan nergis sürekli o güzel bakışıyla bakamaz, zamanı gelince o da diğer geçici şeyler gibi bütün güzelliğini kaybedip gidecektir.

Şâir bülbülü teşhis ederek bir insan gibi ona nida eder. “Bülbül”, “gül”, bâğ”, “nergis” kelimeleri arasında bahçe ile ilgili olmalarıyla yönüyle tenasüp mevcuttur. İkinci mısraın son ifadesi “baka kalmaz” şeklindedir. Söylenişi ve yazılışıyla “bekâ” kelimesini hatırlatan “baka kalmaz” ifadesi de beytin geçicilik üstüne kurulu olduğu düşünüldüğünde dikkate şayan bir durum ihtiva eder.

⁸² Pala, a.g.e., s.150.

2. Beyit

Eger meydân-ı sohbetden götürse ayağı sâkî
Bulanur ehl-i bezmün gönli meclisde safâ kalmaz

sohbet: görüşüp konuşma, arkadaşlık.

ayağ: kadeh, piyale.

ehl-i bezm: içkili, eğlenceli meclis ehli.

Sâkî eger ayağı meydân-ı sohbetden götürse ehl-i bezmün gönli bulanur, meclisde safâ kalmaz.

Saki sohbet meydanından ayağını çekerse meclistekilere üzüntü çöker, orada eğlence kalmaz.

Beyit bir işret meclisi ile alakalıdır. Şâir “sâkî” kelimesini iki farklı anlama gelebilecek şekilde kullanmıştır. Birinci manada meclisten giden saki iken diğer manada ise kadehtir. Her iki durumda da mecliste eğlence kalmıyor ve eğlencenin devamı için hem sakinin hem de kadehin mecliste bulunması gerekir. Ama akla daha önce gelen anlam kadehin gitmesidir. Çünkü “götürse” kelimesiyle “kendi ayağını götürse” anlamına kıyasla “kadehi götürse” anlamı daha baskın görünmektedir. “Ayağ” kelimesinde tevriye vardır: Hem kadehi götürmek hem de ayak çekmek anlamında kullanılmış. Sohbet teşbih-i belîğ vasıtasıyla meydana benzetilir. “Sâkî”, “ayağ”, “ehl-i bezm”, “meclis”, “safâ” kelimeleri arasında, içki içilen yerle alakaları olmaları bakımından tenasüp bulunmaktadır.

3. Beyit

Görince hasret-i mâh-ı ruhunla encüm-i eşküm
Şeb-i gamda ‘aceb ay âfitâbum kim tana kalmaz

hasret: ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan bir nmete üzülüp yanma, iç çekme, inleme; üzüntü, iç sıkıntısı, keder, zahmet; eseflenme, göreceği gelme, özleyiş.

mâh: ay.

ruh: yanak, yüz, çehre.

encüm: yıldızlar.

eşk: gözyaşı.

şeb: gece.

âfitâb: 1. Güneş. 2. Güneşin ışığı. 3. s. güzel kadın. 4. güzel yüz. 5. şarap.

tan: şafak vakti.

Ay âfitâbum! Şeb-i gamda hasret-i mâh-ı ruhunla encüm-i eşküm görince
‘aceb kim tana kalmaz?

Ey yüzü güneşe benzeyen sevgilim! Gam gecesinde ay gibi yanağının
hasretiyle yıldız gibi gözyaşımı görünce kim sabaha kalmaz ki?

Gökyüzü terimleri vasıtasıyla şâir hem sevgiliyi hem de kendi gözyaşlarını
övmekte. Sevgilinin yüzünün parlaklığı ve görüldüğü vakit âşıkların gönlünü mecazi
olarak aydınlatması gibi hususiyetler kullanılarak güneşle aralarında bir benzeşim
kurulmuştur. Âşığın gözyaşları da yıldız gibi duruyor ve onu görenler yıldızların
kaybolduğu şafak vaktine kadar seyrediyorlar. Şâir gözyaşlarını şekil ve renk
yönüyle teşbih-i belîğ sanatını kullanarak yıldızlara benzetmiş ama bununla
yetinmeyip sabaha değin seyredilecek kadar güzel yıldızlar olarak tasvir etmiştir.

“Gam gecesi” tabiri ile teşbih-i belîğ yapılarak gamın geceye benzetildiği
beyitte aynı söz sanatı “mâh-ı ruhun” ifadesinde de vardır: Yanak parlaklığı yönüyle
aya benzetilmiştir. “Âfitâb”, “şeb”, “mâh”, “encüm”, “tan” kelimeleri gün ve
gökyüzü ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Ten-i zâr u za‘îfün üstine bâr-ı gamun ur kim
Yükün altında cânâ umaram ol mübtelâ kalmaz

zâr: yanık yanık, hazin hazin, ağlaya ağlaya.

za‘îf: 1. zayıf, güçsüz, kuvvetsiz, takatsiz. 2. gevşek. 3. tembel.

bâr: 1. Tanrı, Allah. 2. yük. 3. defa, kere.

mübtelâ: 1. düşkün (fena şeylere). 2. tutkun, tutulmuş.

Cânâ! Ten-i zâr u za‘îfün üstine bâr-ı gamun ur kim yükün altında umaram ol
mübtelâ kalmaz.

Ey sevgili! İnleyen zayıf bedenın üzerine gam yükünü yükle; o müptela,
yükün altında kalmaz umarım.

Âşıklar tasvir edilirken fizikî hususiyetleri zayıf, cılız, çökmüş olarak işlenir.
Buradaki “ol mübtelâ” denerek işaret edilen âşık da ağlayıp inlemekten bitap düşüp

iyice zayıflamış biridir. Hâlihazırda zayıf bedenli biri olan âşığın üstüne sevgili gam yükünü de yükler. Bu ifadede gam teşbih-i belîğ aracılığıyla yüke benzetilir. Gam yükü âşık için ağır bir yükür ve böyle zayıf düşmesine sebep olan şeylerden biridir. Âşık bunun farkında olsa da sevgiliden gam yükünü kendisine yüklemesini istemekte. Çünkü ondan gelen gam âşık için aynı zamanda bir mükâfattır.

Şâir aslında kendisinden bahsetse de başkasından bahsediyor gibi görünerek “mübtelâ” kelimesini kullanır. Ona acıtmaktadır bir bakıma. Bu yüzden “umarım o yükün altında kalmaz” diyerek temennide bulunur. “Ten”, “za’îf”, “bâr”, “yük” kelimeleri arasında düşkünlük ve yükle alakalı olmaları sebebiyle tenasüp vardır.

5. Beyit

Erişür menzil-i maksûda tîr-i âh-ıla bir gün
Yabanda ey Vusûlî gam yeme peyk-i du‘â kalmaz

menzil: 1. yollardaki konak yeri. 2. ev. 3. bir günlük yol, konak. 4. mesafe.

maksûd: kasdonulan, istenilen şey, istek.

tîr: ok.

peyk: haber ve mektup getirip götüreren.

Ey Vusûlî! Gam yeme, peyk-i du‘â yabanda kalmaz tîr-i âh-ıla bir gün menzil-i maksûda erişür.

Ey Vusuli! Üzülme, dua haberci yabanda kalmaz, er geç ah okuyla menziline varır.

“Gam yememek” ifadesi hâlen kullandığımız bir deyimdir ve üzülmemeyi telkin etmek anlamında gerek kendimiz gerekse başkaları hakkında kullanılabilir. Şâir de tecrit yoluyla kendine seslenerek üzülmemesi gerektiğini söyler ve sabırlı olmasını ister. Çünkü dua yabanda yani bilinmeyen yerlerde kalmaz, er geç kabul olacaktır. “*Dua Müslümanın ihtiyaç ve anahtarıdır. Sıkıntıda kalanlar ile dert ve ihtiyaç sahiplerinin kurtuluş makamıdır. Divân şiirinde âşık daimî bir dua hâlinedir. Bazen sevgiliye kavuşmak, bazen de ızdırabının artması için dua eder.*”⁸³

Âh teşbih-i belîğ aracılığıyla etkileyici olması yönünden bir oka, dua da yine teşbih-i belîğ vasıtasıyla mutlaka menziline ulaşması yönünden bir peyke yani günümüz tabiriyle postacıya benzetilmiştir. Âh etmek şiirimizde sıkça kullanılan bir

⁸³ Pala, a.g.e., s.124.

ifadedir. Gönülden âh edildiğinde arzulayanın yahut âh edenin yararına olacak bir şeyin gerçekleşeceğine inanılır. Şâirin vurguladığı nokta budur ve bu yüzden duasının mutlaka kabul olunacağını düşünür. Yine dikkate şayan bir nokta beyitte işlenen “erişme, yerine varma, ulaşma” kavramı ile şâirin mahlasının da anlamca yakın anlamlı (kavuşma) olmasıdır ve bu da anlatımın gücünü artırmaktadır.

2.9.

77. Gazel

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün

- 1- Yüzümüzi basup gelmez bizi lutf-ıla kul etmez
Vefâ etmekligi var-ısa ol ‘uşşâka yol etmez
- 2- Mizâc alışdı ey sûfî zülâl-i la‘l-i dil-berle
Şarâb-ı Kevseri aslâ benüm gönüm kabûl etmez
- 3- N’ola ey kaşı ya sırr-ı derûnum bilse peykânun
Anun gibi dil-i mecrûha bir kesî duhûl etmez
- 4- Kayurma ey gönül gam yeme hicrândan elem çekme
Hayâl-i vasl-ı dildârun seni bir dem melûl etmez
- 5- Murâdum zülfinün zencîrine dîvâne olmakdur
Vusûlî gayri tedbîri benüm ‘aklun kabûl etmez

1. Beyit

Yüzümüzi basup gelmez bizi lutf-ıla kul etmez
Vefâ etmekligi var-ısa ol ‘uşşâka yol etmez

‘uşşâk: âşıklar.

vefâ: 1. sözünde durma, sözünü yerine getirme. 2. dostluğu devam ettirme. 3. yetişme, yetme. 4. ödeme.

Yüzümüzi basup gelmez, bizi lutf-ıla kul etmez; vefâ etmekligi varısa ol ‘uşşâka yol etmez.

Baş üstünde yerimiz yok, bizi iyilikle kulluğa kabul etmez, vefa etmekligi olsa da bunu âşıklar için âdet edinmez.

Beyitte işlenen tema sevgilinin vefasızlığıdır. Âşık, sevgilinin kendine karşı kayıtsız olduğunu söylerken başkalarına olan yakınlığından üzüntüyle

bahsetmektedir. Ağyâra, rakibe vefa eden sevgili âşığa etmez, başkalarını köleliğe kabul ederken âşığı etmez. Sevgili zalimdir, bu yüzden âşığın isteğini görmezden gelir. Genel anlamda “âşığa iltifat etmeyen sevgili” tasviri yapılan beyitte “lutf”, “kul”, “vefâ” kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır.

2. Beyit

Mizâc alışdı ey sûfî zülâl-i la’l-i dilberle
Şarâb-ı Kevseri aslâ benüm gönlüm kabûl etmez

mizâc: 1. bir şeyle karıştırılmış olan başka şey. 2. huy. 3. sıhhat.

zülâl: saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su.

dilber: gönlü alıp götüren, güzel.

Ey sûfî! Mizâc zülâl-i la’l-i dil-berle alışdı, şarâb-ı Kevseri benüm gönlüm aslâ kabûl etmez.

Ey sofi! Mizaç sevgilinin dudağının saf suyuna alıştı, benim gönlüm asla Kevser şarabını kabul etmez.

La’l, *renginin lebe benzemesi alâkasıyla dudak yerine de kullanılmıştır*.⁸⁴ Beyitte de “dilber” kelimesiyle terkip yapılan la’l, doğrudan sevgilinin dudağı yerine kullanılmıştır. “Zülâl-i la’l-i dilber” ifadesi âb-ı hayata bir işarettir denebilir. Çünkü şâir Kevser şarabı yerine sevgilinin dudağını istemekte.

Diğer yandan, kastedilen âb-ı hayat olmasa bile sevgilinin dudağı yine de âşıklara göre Kevser şarabından daha lezzetlidir. Şâir bunun sebebini mizacın alışmasına bağlamıştır. Kaba sofulara sataşma bu beyitte de göze çarpıyor. Şâir artık sevgilisinin dudağına alıştığından Kevser’i bile arzu etmiyor. Bu ifadede mübalağa vardır çünkü Kevser, cennette olduğuna inanılan bir ırmak veya suya verilen isimdir ve bir Müslüman’ın ahirete dair arzularının başlarında Kevser’den içmek gelir. “Ey sûfî” ifadesinde nida vardır.

3. Beyit

N’ola ey kaşı ya sırr-ı derûnum bilse peykânun
Anun gibi dil-i mecrûha bir kesî duhûl etmez

⁸⁴ Onay, a.g.e., s.277.

sırr: 1. gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey. 2. Allah'ın akıl ermeyen hikmeti.

derûn: 1. iç, içeri, dâhil. 2. gönül, kalp, yürek.

peykân: 1. temren, başak, okun ucundaki sivri demir. 2. sevgilinin kirpiği.

mecrûh: yaralı.

kesî: 1. bir kimse. 2. insanlık, mertlik.

duhûl: içeri girme, içine girme.

Ey kaşı ya! Peykânun sırr-ı derûnum bilse n'ola, dil-i mecrûha anun gibi bir kesî duhûl etmez.

Ey yay kaşlı! Senin temrenin benim gönül sırrımı bilse şaşılmaz, yaralı gönle onun gibi bir başkası giremez.

Kirpik, şekil itibariyle hemen her şâir tarafından oka, kılıca, hançere ve benzeri diğer kesici ve delici aletlere benzetilegelmiştir. Öyle ki *sevgili yay kaşları ile kirpik oklarını âşığın sinesine atar.*⁸⁵ Şâir istifham yoluyla sevgiliye, “oka benzeyen kirpiklerin benim gönlüme girse şaşılır mı?” diye sormakta, hatta ondan bir an önce kendisine bakmasını istemektedir. Sevgili nazar ettiği anda yaya benzeyen kaşlar yardımıyla atılacak olan kirpik okları âşığın gönlüne saplanacaktır. Gönle okların girmesi “gönül sırrını bilme” olarak yorumlanmaktadır. Aslında ok gönle değil gerçek anlamdaki yüreğe saplanır. Ama şâir bu durumu daha şâirane bir ifadeyle söylemiştir.

Şâir, gönlünde sevgiliden başka kimseye yer olmadığını dile getirmekten de geri kalmaz. “Dil-i mecrûha anun gibi bir kesî duhûl etmez” diyerek sevgiliye olan sadakatini belirtir. “Ey kaşı yâ”, nida ya bir örnektir. Askerlik ve savaşla ilgili terimler olan “peykân”, “yâ”, “mecruh” kelimeleri arasında tenasüp bulunur.

4. Beyit

Kayurma ey gönül gam yeme hicrândan elem çekme
Hayâl-i vasl-ı dildârun seni bir dem melûl etmez

elem: ağrı, acı, sızı, sancı; keder, dert, maddî ve manevî ıstırap.

hayâl: 1. insanın kafasında tasarlayıp canlandığı şey. 2. kuruntu. 3. karagöz oyunu. 4. gölgeli görünen şey.

⁸⁵ Kurnaz, a.g.e., s.160.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

dildâr: birinin gönlünü almış, sevgili.

melûl: 1. melalli, usanmış, bıkmış, bezmiş. 2. mahzun.

Ey gönül! Kayurma, gam yeme, hicrândan elem çekme; hayâl-i vasl-ı dildârun seni bir dem melûl etmez.

Ey gönül! Endişlenme, ayrılıktan dolayı üzülmeye, dert çekme; sevgiliye kavuşma hayali seni bir an bile üzmez.

Gönlü bir insan gibi düşünerek teşhis eden şâir, “ayrılıktan üzülmeye” diyerek sevgiliye kavuşma hayalini her daim zihninde canlı tutmayı tavsiye eder. “O hayal seni bir an bile üzmez.” demektedir. Klasik Türk şiir geleneğinde karşılaşabileceğimiz çoğu beyitte sevgiliden ayrılık olsa bile vuslat hayalinin her daim devam ettiğine dair ifadeler görmek mümkündür. Âşık sevgiliden ne görürse görsün ona kavuşma hayalinden vazgeçmez. Beyitte bu durumu “gam yeme” ifadesiyle dile getirilmektedir.

5. Beyit

Murâdum zülfinün zencîrine dîvâne olmakdur
Vusûlî gayri tedbîri benüm ‘aklüm kabûl etmez

dîvâne: deli, akli başında olmayan; budala.

Vusûlî! Murâdum zülfinün zencîrine dîvâne olmakdur, gayri tedbîri benüm ‘aklüm kabûl etmez.

Ey Vusuli! İsteğim saçının zincirine deli olmaktır, başka bir tedbiri benim aklım kabul etmez.

Tecrit yoluyla kendine seslenen şâir yapacak tek şeyin sevgilinin saçlarına dolanmak olduğunu söylemiştir. Saça işaret etmek için kullanılan “zencîr” ifadesi şekle yönelik bir benzetmedir. Çünkü zincire benzeyen saç örgülü veya halka halka, uzun saç olur ve ayrıca delilerin zincire vurulduğu da unutulmamalıdır.⁸⁶

Âşıkların sevgilinin saçında asıl olması tasavvuru Klasik Türk şiir geeneğinde çokça kullanılmıştır. Beyitte bu durum anlatılmaktadır. Âşık o kadar umutsuz kalmıştır ki artık sevgilinin zincire benzeyen saçına asılmaktan başka yapacak bir

⁸⁶ Kurnaz, a.g.e., s.143-144.

şeyi yoktur. “Zencîr” ve “dîvâne” kelimeleri, eskiden delilerin zincire vurulması yönünden tenasüp oluşturmuştur.

2.10.

78. Gazel

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün

- 1- Olup kahrına râzî lutfuna dil ilticâ etmez
Berîdür havf-ı hicrândan visâlünü recâ etmez
- 2- Halâs olmaz belâlardan safâ-yı kalbe erişmez
‘Alâyıkdan geçüp her kim-ki terk-i mâ-sivâ etmez
- 3- Cefâ şeklini mir’ât-ı ruh-ı dildâr göstermez
Vefâyı ol sanem ‘uşşâka gerçi sûretâ etmez
- 4- Neden çekdün deyü rez duhterini adumuz çekme
Bulınur mı anı mey-hvârelerde zâhidâ etmez
- 5- Cefâ vü nâz u istiğnâyı eksük eyleme andan
Vusûlîye yalnız cevrun ey hûnî vefâ etmez

1. Beyit

Olup kahrına râzî lutfuna dil ilticâ etmez
Berîdür havf-ı hicrândan visâlünü recâ etmez

râzî: 1. rıza gösteren, kabul eden, boyun eğen.

ilticâ: sığınma, barınma.

berî: salim, kurtulmuş; temiz.

havf: korkma, korku.

hicrân: 1. ayrılık. 2. unutulmaz acı, keder, iç acısı.

visâl: 1. ulaşma, bitişme. 2. sevgiliye kavuşma.

Dil kahrına râzî olup lutfuna ilticâ etmez, havf-ı hicrândan berîdür, visâlünü recâ etmez.

Gönül kahrına razı olup lütfuna sığınmaz; ayrılık korkusundan uzaktır, kavuşmayı da ummaz.

Sevgiliye tam bir teslimiyet hali anlatılmaktadır: âşık, ayrılmaktan korkmadığı gibi kavuşmayı da beklemes. Ondan gelecek kahr ile lûtf arasında âşık için çok fark yoktur çünkü gelen ondan olduğu için neyin geldiği önemli değildir. Âşık bu gözle bakar sevgiliye.

Diğer yandan, bu beyite tasavvufî bir mana yüklenebilir. Allah âşığı dervişler teslimiyetleriyle bilinirler ve şâir beyitte kendini bu dervişler gibi tasavvur etmektedir. Devîler başlarına gelen her şeyin Allah'tan geldiğine inandıkları için her şeye hoşgörüyle bakarlar. Âşıkların, ayrılıktan korkmamalarının sebebi aslında hep sevgiliyle birlikte olmalarını düşünmeleridir denebilir. Böylece fizikî bir ayrılık olsa dahi gönülde birliktelik mevcuttur.

2. Beyit

Halâs olmaz belâlardan safâ-yı kalbe erişmez
'Alâyıkdan geçüp her kim-ki terk-i mâ-sivâ etmez

halâs: kurtulma, kurtuluş.

safâ: 1. saflık, berraklık. 2. gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk, eğlence.

kalb: 1. yürek. 2. yürek hastalığı. 3. gönül. 4.**mec.** her şeyin ortası, ehemmiyetli, alıcı noktası.

'alâyık: 1. alakalar, ilgiler. 2. **tas.** insanı meşgul eden, Hakk'a erişmekten alıkoyan ilişkiler, bağlar.

mâsivâ: 1. bir şeyden başka olan şeylerin hepsi; Allah'tan maada bütün varlıklar. 2. dünya ile ilgili olan şeyler.

Her kim-ki 'alâyıkdan geçüp terk-i mâ-sivâ etmez, belâlardan halâs olmaz, safâ-yı kalbe erişmez.

Engelleri geçip masivayı terk etmeyen kişi belalardan kurtulup huzurlu bir kalbe ulaşamaz.

Huzuru, rahatı arayan birinin dünyalık isteklerden elini eteğini çekmesi gerektiği anlatılmaktadır. Şâir, nefsin arzu ve heveslerinin sonunun gelmeyeceğini bilen biri olarak konuşur. Nitekim huzurlu bir kalbe sahip olmak masivadan geçtikten sonra mümkündür.

“Birşeyden başka olan şeylerin hepsi ‘Mâsivallah’ kelimesinin kısaltılmışı olarark ‘Allah’tan gayrı sayılan şeyler’ anlamında kullanılır. Mâsivâdan geçmek, kendini Allah’a

vermeştir. Sûfîlere göre gönülde Tanı'dan başka bir şey bulunmaz. Gönülünde başka bir sevgi olan kişi mâsivâdan kurtulmuş sayılmaz. Dervîşliğin aslı ise mâsivâyı terk etmeştir.”⁸⁷

Beyitte bahsedilen “belâ” kavramının tasavvufî manadaki “*Hakkın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesi*”⁸⁸ anlamında kullanıldığı düşünülebilir. Böyle olursa kalbin bir an önce belalardan geçip sükûna ermesi için masivâdan geçmek gerekir. “Belâ”nın bir diğer manası da gam, kederdir ve gönülünde dünya sevgisi olanın üstünden bela eksik olmayacağı için nefsi bir an önce tasfiye etmek için uğraşılmalıdır. “Safâ”, “kalb”, “’alâyık”, “mâsivâ” kelimelerinde gönül ve tasavvufu alakalı olmaları sebebiyle tenasüp vardır.

3. Beyit

Cefâ şeklini mir’ât-ı ruh-ı dildâr göstermez
Vefâyı ol sanem ‘uşşâka gerçi sûretâ etmez

mir’at: 1. ayna. 2. meşhur bir çeşit lâle.

ruh: yanak, yüz, çehre.

dildâr: birinin gönlünü almış, sevgili.

sanem: 1. put. 2. güzel kimse.

’uşşâk: âşıklar.

sûretâ: görünüşte.

Gerçi ol sanem vefâyı ‘uşşâka sûretâ etmez, mir’ât-ı ruh-ı dildâr cefâ şeklini göstermez.

Gerçi o put gibi güzel sevgili görünüşte âşıklara vefa etmez ama sevgilinin yanağının aynası işkence edasını göstermez.

Sevgili genel hususiyetleri bakımından acı ve ızdırap vericidir, cevır oku atarak cana kasdeder, zulüm ve eziyette sınırları zorlar, âşığın fîganlarını duymazdan gelir, sebepsiz yere cefa eder.⁸⁹ Oysa beyitte bahsedilen sevgili biraz daha merhametlidir: Yine âşıklara vefa göstermez ama işkence de etmez. Normalde vefa etmemesi işkence etmesi anlamına gelebileceği için şâir vefa etmediği gibi cefa etmez diyerek bu durumu özellikle vurgulamıştır.

⁸⁷ Pala, a.g.e., s.298.

⁸⁸ Uludağ, a.g.e., s.71.

⁸⁹ Pala, a.g.e., s.402.

Beyit “şekil, görüntü” kavramı üstüne bina edilmiştir. Nitekim sevgilinin vefa etmemesi onun yanağının aynasından cefa şeklinin yansımaması ile dile getirilir. Böylece sevgilinin yanağı parlaklık yönünden bir aynaya benzetilerek övülür. Sevgili yerine açık istiare vasıtasıyla “sanem” (put) denerek güzelliğinin saflığı öne çıkarılır ve böylece ayna ile olan anlam ilişkisi de daha açık hâle gelir. “Cefâ” ile “vefâ” kelimeleri arasında mütekarip cinas bulunur.

4. Beyit

Neden çekdün deyü rez duhterini adumuz çekme
Bulunur mı anı mey-hârelerde zâhidâ etmez

rez: asma, bağ kütüğü.

duhter: kız, kerime.

mey-hâre: şarap içen, içkici, ayyaş.

Zâhidâ! Rez duhterini neden çekdün deyü adumuz çekme, meyhârelerde anı etmez bulunur mı?

Ey zahit! Neden asmanın kızını kucakladın diye bizi kınama, şarap içenlerde bunu yapmayan var mı?

Şarap içme insanî benzetmeler üzerine inşa edilerek anlatılmıştır. Zahit, âşığı bir kızı kucakladığı gerekçesiyle kınamaktadır. Böyle bir harekette bulunmak şüphesiz şiirin yazıldığı devirlerde günümüzdekinden daha sert tepkilerle karşılaşılmasına sebep olurdu. Çünkü birinin kızını kucaklamak hem günah hem de ayıp bir davranıştır. Âşık ise şarap içenlerde bunu yapmayan biri mi var diyerek kendini savunur. Beyitte bir rind portresi çizilmektedir. Çünkü rindler dünya işlerini, iyi-kötüyü hoş görür, üzüntü ve neşe onun katında birdir ve dünya onun katında pul kadar değerli değildir.⁹⁰

Asmanın kızını kucaklamakla şarap içmek kastedilmektedir. İslam’a göre haram olan içki içmek bir başka haram ile benzeşim kurularak anlatılmış. Şâirin dediği gibi bu fiilde bulunan birçok insan olacak ki şarap içen herkes asmanın yani şarabın yapıldığı üzümün kızını kucaklar sayılır. “Çekmek”, “meyhâre”, “rez” kelimelerinde şarap ile alakalı olduklarından tenasüp mevcuttur.

⁹⁰ Pala, a.g.e., s.377.

5. Beyit

Cefâ vü nâz u istiğnâyı eksük eyleme andan
Vusûlîye yalnız cevrun ey hûnî vefâ etmez

cefâ: 1. eziyet, incitme. 2. **tas.** tarikat adamının kalbinin öğrendiklerinden perişan olması.

nâz: 1. kendini beğendirmek için takınılan yapmacık. 2. bir şeyi beğenmiyormuş gibi yapmak. 3. şımarıklık. 4. yalvarma, rica.

istiğnâ: 1. aza kanaat etme, tokgözlülük. 2. ihtiyaçsızlık. 3. nazlanma; ağır davranma. 4. çekinme.

hûnî: 1. kanlı, kan dökmeye meyilli. 2. s. kanlı, gaddar, zalim, katil.

Ey hûnî! Cefâ vü nâz u istiğnâyı andan eksük eyleme, Vusûlîye yalnız cevrun vefâ etmez.

Ey kan içici! Vusuli'den eziyet ve nazı eksik etme; ona yalnız zulmün kâfi gelmiyor.

Sevgilinin vasıflarından biri kan içici olmasıdır. Beyitte sevgiliye “hûnî” diye seslenilir. Bu ifade iki farklı manayı ihtiva edecek şekilde yorumlanabilir. İlk olarak şâirde sitemkâr bir hava sezildiğini söylemek mümkündür. Öyle ki sevgiliye zulmünün yeterli gelmediğini söyleyerek eziyet etmesini ve nazlanmasını ister. Yani kendi çektiği eziyetler artık had safhaya ulaşmasına rağmen segili bunun farkında değildir ve âşık bunun üstüne tariz yollu bir söylemle daha fazla eziyet ister. Bir diğer mana düşünülürse de âşık sevgili yolunda yeterince eziyet çekmediğini belirterek daha fazla cefa çekmek istediğini ifade eder, böylece âşıklık derecesi yükselecektir. Şâir kendinden, başka biriymiş gibi bahsetmiştir: Tecrit.

2.11.

79. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1- Biz ol 'âşıklaruz kim iki 'âlemde mekân tutmaz
Hümây-ı lâ-mekânuz yerde gökde âşiyân tutmaz

2- Cihânda gönlümüzi eleyen zencîr-i zülfündür
Ta'alluk bendi ile bizi kayd-ı hânümân tutmaz

3- Dilâ Mansûr-ı hayrân gibi ber-dâr olsa gam çekme
Şu kim ser-rişte-i esrârını dilde nihân tutmaz

4- Kimün kim dest-gîri ola ey dil sâkî-i vahdet
Anı keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı ergavân tutmaz

5- Meger zülfi dil-i dîvâneysi bend eyleye yohsa
Vusûlî anı zencîr-ile kayd-ı rîsmân tutmaz

1. Beyit

Biz ol ‘âşıklaruz kim iki ‘âlemde mekân tutmaz
Hümâ-yı lâ-mekânuz yerde gökde âşiyân tutmaz

hümâ: 1. devlet kuşu. 2. saadet, kutluluk.

lâ-mekân: mekânsız, yersiz, yere ihtiyacı olmayan; Allah.

âşiyân: 1. kuş yuvası. 2. mesken, ev.

Biz kim iki ‘âlemde mekân tutmaz ol ‘âşıklaruz, yerde gökde âşiyân tutmaz
hümâ-yı lâ-mekânuz.

Biz her iki dünyada da yeri olmayan âşıklarız; yerde ve gökte de yuvası
olmayan yersiz yurtsuz hümayız.

Şâir kendiyle aynı görüşü, anlayışı paylaşanları âşıklar olarak tanımlar. Burada bahsedilenler şüphesiz ki gönül ehli olan kişilerdir. Bu durum beyte tasavvufi bir mahiyet kazandırır. Öyle ki bu dünyayı zaten boşvermiş olan dervişler aynı zamanda Cennet’ten geçmişlerdir ve Allah’ın nurunda yok olmayı yani fenafillah makamına ulaşmayı amaç edinirler. Çünkü sûfî gerçek olmayan varlığından geçmiş ve Allah’ın varlığı ile var olarak onu gönlünde duymuştur.⁹¹ İkinci mısraın dikkat çekici yeri “hümâ-yı lâ-mekân” ifadesidir.

Hüma kuşu ayakları olmayan, sadece yırtıcı kuşların kemikleriyle beslenen, dirisinin ele geçmediği söylenen bir kuş türüdür.⁹² Üzerinden uçtuğu kişiye mutluluk getireceğine ve gölgesinin üstüne düştüğü kişinin taç giyeceğine de inanılırdı.⁹³ Böylesine efsanevi bir kuşun edebiyatımızda ve hatta dünya edebiyatlarında da karşılık bulması tabiidir. Yunanlıların “Phoenix” adını verdikleri kuşun doğu edebiyatlarındaki ismidir.⁹⁴ “Hümâ-yı lâ-mekân” tabiri Allah’ı ifade etmek için de

⁹¹ Pala, a.g.e., s.151.

⁹² Pala, a.g.e., s.216.

⁹³ AKMB, a.g.e., C.III, s.318.

⁹⁴ a.g.e. s.319.

kullanılmıştır. Bu da bizi fenafillah makamını arzulayan bir grup âşık tasvirine ulaştırır.

Bir diğer yorum şu şekilde teşekkül edilebilir: Hümaya yüklenen hususiyetlerden biri de yedi kat göğün üzerinde, felekler ve burçlar arasında dolaşarak Allah'a ulaşmasıdır.⁹⁵ Bu nedenle şâirin dediği âşıkların hüma gibi göklerde dolaşarak Allah'a vasıl olması onları üstün bir dereceye erdştirir. Dolayısıyla şâir bu sebeple kendilerini birer hüma kuşuna benzetmiş olabilir.

2. Beyit

Cihânda gönlümüzi egleyen zencîr-i zülfündür
Ta'alluk bendi ile bizi kayd-ı hânümân tutmaz

zencîr: zincir.

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

ta'alluk: 1. asılı olma, asılma. 2. ilişkisi, ilgisi olma. 3. sevme. 4. ait olma. 5. tas. dünya ilgisi.

kayd: 1. ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı. 2. bağlama, bağ, bağlayacak şey; bağlanma. 3. bir kâğıda yazılı olan şeyin, hülâsasını, tarihini, numarasını deftere geçirme; böylece geçirilen hulâsa. 4. sınırlama, belirtme. 5. ehemmiyet verme. 6. yazma, yazılma. 7. endişe, gaile, telaş.

hânümân: ev bark, ocak.

Cihânda gönlümüzi egleyen zencîr-i zülfündür, bizi ta'alluk bendi ile kayd-ı hânümân tutmaz.

Dünyada gönlümüzü avutan senin saçının bağıdır, bizi ev bark kaygısı, dünyayı sevme bağı avutmaz.

Dünyadan ve dünyalıklardan vazgeçmiş bir âşık tasviri yapılıyor. Âşıkların gönlü sevgilinin zülfünde asılıdır ve o sevgili istediğince âşığı telef etme kudretine sahiptir. *Zülfün her bir kılında esir olması, tasavvufta âşığın hakiki sevgilinin kesret âlemindeki görünüşü olan zülfe bağlanması demektir.*⁹⁶ Allah'tan gayrı her şey kesrettir ve kişiyi ondan uzaklaştırır. Âşık, gönlü sevgilinin saçında asılı olduğu için

⁹⁵ a.g.e. s.318.

⁹⁶ Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.282.

kesretten henüz geçememiştir. Onu dünyaya bağlayan tek şeyin de sevgili olduğu âşikârdır.

“Cihân” ile “kayd-ı hânümân”, “zencîr-i zülf” ile “ta’alluk” kelimeleri arasında müşevveş leff ü neş vardır: “Cihân” bir süre yaşandıktan sonra göçüp gidilen bir yer olması yönüyle “hânümân”a karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır. “Zencîr-i zülf” ile “ta’alluk” arasında da şeklen bir benzerlik kurulabileceğinden şâir bu kelimeleri bir araya getirerek leff ü neş sanatından yararlanır. “Ta’alluk”, “zencîr”, “bend”, “kayd” kelimeleri bağ ile alakalı olmaları yönüyle, “gönül”, “eğlenmek”, “zülf” kelimeleri de gönül ile alakalı olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Dilâ Mansûr-ı hayrân gibi ber-dâr olsa gam çekme
Şu kim ser-rişte-i esrârını dilde nihân tutmaz

hayrân: 1. şaşmış, şaşa kalmış, şaşırmış. 2. çok tutkun. 3. afyon sarhoşu.

ber-dâr: 1. salbedilmiş, asılmış (insan). 2. yemişli.

ser-rişte: ipucu, tutamak.

esrâr: 1. gizlenilen ve bilinmeyen şeyler, aklın eremeyeceği işler. 2. Hint kenevirinden çıkarılan, uyuşturucu ve sarhoş edici tesirleri olan bir zehir.

nihân: 1. gizli, saklı. 2. bulunmayan, görünmeyen. 3. sır.

Dilâ! Şu kim ser-rişte-i esrârını dilde nihân tutmaz, Mansûr-ı hayrân gibi ber-dâr olsa gam çekme.

Ey gönül! Aşk sırlarının ipucunu gönülde gizlemeyen, kendinden geçmiş Mansur gibi asılsa da tasalanma.

Hallac-ı Mansur edebiyatımızda en çok bahsedilen tarihî kişilerden biridir. “Ene’l-Hakk” kelime anlamı “Ben Hakk’ım” demek olan bir sözdür ancak bunu söyleyen Mansur ilahlık iddiasında bulunmaz. Çünkü o, kendini Allah’ın bir parçası olarak görür.⁹⁷ Ayrıca tasavvuf sahasında çok sırlara vakıf olduğu, şathiyat derecesine varan aşırı batini söylemlerinden dolayı bazı çevreler tarafından tekfir edildiği ve sonunda idam edildiği zikredilegelmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Pala, a.g.e., s.139.

⁹⁸ AKMB, a.g.e., C.III, s.204.

“Edebiyatta darağacı ve Ene’l-Hakk münasebebiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir. ‘Mansûr’ kelimesi ‘yardım olunmuş, zafere ulaştırılmış’ anlamları yanında, musîkî terimi olarak da bir tür neye’e ad olmuştur. Şiirlerde ber-dâr edilmiş olarak anılır. Sevgilinin saçları darağacına benzetilince, Mansûr da aşk şehidi olup bu dar’a asılır.”⁹⁹

Böyle vasıflara sahip bir şahsiyetin şâirler arasında sıkça bahsinin geçmesi tabiidir. Nitekim beyitte de âşıklar Mansur’a benzetilmektedir. Gönülde aşk sırlarını tutamayan kişinin Mansur gibi darağacına asılması şâir için tasalanılacak bir durum değildir. Hatta beklentisi bu yöndeymiş gibi, gönlü teşhis ederek ona müsterih olmasını tavsiye eder.

4. Beyit

Kimün kim dest-gîri ola ey dil sâkî-i vahdet
Anı keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı ergavân tutmaz

dest-gîr: elinden tutan, yardımcı.

sâkî: 1. su veren, su dağıtan. 2. kadeh, içki sunan. 3. insan ruhuna Allah sevgisi, Allah nuru saçan kimse.

vahdet: 1. yalnızlık, teklik, birlik. 2. **tas.** Allah’ın bir oluşu.

keyfiyyet: 1. nitelik. 2. bir şeyin iyi veya kötü olması ciheti. 3. bir hadisenin geçişi. 4. madde, husus.

câm-ı şarâb: şarap kadehi.

ergavân: erguvan da denilen kırmızımtrak bir çiçek.

Ey dil! Sâkî-i vahdet kimün kim dest-gîri ola, anı keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı ergavân tutmaz.

Ey gönül! Vahdet sakisi kimin elinden tutarsa onu erguvan renkli şarap kadehinin keyfiyeti tutmaz.

Vahdet, Allah’ın birliği demektir. Teşbih-i beliğ yoluyla yapılan saki benzetmesinden kasıt mürşit, yani şeyhtir. O, taliplere rehberlik ederek onları irşat etme ehliyet ve liyakatine sahip olan insan-ı kâmindir.¹⁰⁰ Vahdet sakisinin elinden tutmak demek, onun tedrisi altına girmek ve bu zorlu yolda bütün güçlüklerle katlanmak demektir. Eğer bir kişi böyle bir tasarrufta bulunup da kemâl yolunda

⁹⁹ Pala, a.g.e., s.186.

¹⁰⁰ Uludağ, a.g.e., s.334.

ilerleyebilirse bu dünyanın nimetlerinden biri olan şarap artık ona keyif vermez. Şâir bir bakıma gerçek aşkı bulanlara mecazi aşk keyif vermez demektir.

Gönül bir kişi gibi düşünülerek teşhis edilmiş ve nida yoluyla kendisine seslenilmiştir. “Keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı ergavân” ifadesinde iç, dış anlam ilişkisi sebebiyle aslında kadehin değil de şarabın keyfiyeti anlatılmaktadır. Kadehin erguvan renkli olmasının sebebi de yine şarabın kırmızı rengidir. “keyfiyyet”, “câm”, “şarâb”, “ergavân” kelimeleri şarap ile ilgili olmaları bakımından bir tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Meger zülfi dil-i dîvâneyi bend eyleye yohsa
Vusûlî anı zencîr-ile kayd-ı rîsmân tutmaz

dîvâne: deli, akli başında olmayan; budala.

kayd: 1. ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı. 2. bağlama, bağ, bağlayacak şey; bağlanma. 3. bir kâğıda yazılı olan şeyin, hülâsasını, tarihini, numarasını deftere geçirme; böylece geçirilen hulâsa. 4. sınırlama, belirtme. 5. ehemmiyet verme. 6. yazma, yazılma. 7. endişe, gaile, telaş.

rîsmân: ip; halat.

Vusûlî! Dil-i dîvâneyi meger zülfi bend eyleye yohsa anı zencîr-ile kayd-ı rîsmân tutmaz.

A Vusuli! Bu deli gönlü ancak saçı bağlayabilir; yoksa onu zincir ile ipten bağ tutmaz.

Tecrit yoluyla kendine seslenen şâir, sevgilinin saçını mübalağa ederek övmektedir. Çünkü o saç, ipten ve hatta zincirden daha sağlamdır ve koparmaya güç yetmez. Divan şiirinde sevgilinin zülfü yani saçı zincir ile birlikte anılır. Çünkü *âşığın çektiği gam ile sevgilinin saçı zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülüf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre âşığın bağlar, zindana atar veya asıp idam eder.*¹⁰¹

Sevgilinin saçında asılı olan gönüller de birçok şâir tarafından kullanılan imgelerden biridir. Şâir kendi gönlünün deli olduğunu söyler. Böylelikle delilerin

¹⁰¹ Pala, a.g.e., s.494.

zincire vurulması mazmunu ortaya çıkmış olur. Nitekim zincir kelimesinin zikredilmesi ile bahsedilen mana açıkça ortaya çıkmaktadır.

Önceki beyitlerde de geçtiği gibi, şâir tasavvufî mana atfedilebilecek olan bu beyitte zülû ile kesreti işaret eder. Çünkü tasavvufî terminolojide zülûf kesrettir.¹⁰² Burada bahsedilen konu gazelin ikinci beyti ile benzerdir. Dünyada gönlünü sevgilinin saçından başka tutabilecek başka bir şey olmadığı ifade eder, şâir. “Zülûf” ve “zencîr” ile “bend” ve “kayd” kelimeleri arasında zincir ve bağlamakla ilgili oldukları için mürettep leff ü neşr vardır.

3. HARFÜ 'S-SÎN

3.1.

80. Gazel

Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilû Fâ'ilün

- 1- Sînende yara açmağa etme dilâ heves
Çün yâra şerh eyle[ye]mez anı hîç kes
- 2- Dil uzadurdu gerçi ırakdan eşidürüz
Asılı kaldı gûş edicek nâlemi ceres
- 3- Üstinde dağ sanma olup güller-ile zeyn
Dil bülbüline sîne-i çâk oldı bir kafes
- 4- Ey cân tabîbi bî-kes ü bîmâr olanlara
Künc-i belâda mirvaha yeter per-i meges
- 5- Bezm-i vefâda el vere devlet Vusûliye
Sâkî ayağün öpmege bulursa dest-res

1. Beyit

Sînende yara açmağa etme dilâ heves
Çün yâra şerh eyle[ye]mez anı hîç kes

şerh: 1. açma, ayırma. 2. açıklama. 3. bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap. 4. açık anlatma.

kes: kimse, kişi.

Dilâ! Sînende yara açmağa heves etme çün yâra hîç kes anı şerh eyle[ye]mez.

¹⁰² Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.281.

Ey gönül! Göğsünde yara açmaya heves etme; zira onu hiç kimse yâre açıklayamaz.

Beyit sinede açılmış yaralar üzerine kurulmuştur. Şâir teşhis ettiği yani kişileştirdiği gönle nida yoluyla sesleniyor. Anlaşıyor ki gönül sinede bir yara açmaya teşebbüs etmiş, bunu gören şâir onu uyarıyor: Onu sevgiliye kimse açıklayamaz. Şerh kelimesinin “açıklama” anlamının yanı sıra tıbbî terim olarak “yarma, açma” anlamını da ihtiva ettiği önceki beyitlerde dile getirilmişti. Burada da benzer bir kullanım görülmekte. Öne çıkan mana, “açıklamak” anlamıdır ama “yara açmak” anlamına gelecek şekilde de kullanıldığından dolayı “şerh” kelimesinde tevriye vardır. Ayrıca “yara” ile “yâra” kelimeleri arasında da cinas mevcuttur. Şâirin medli olarak kullandığı “hîç” kelimesi hem beytin düzgün okunmasını sağlamakta hem de kelimenin gücünü artırmaktadır. Öyle ki kelime daha baskın bir hâle gelmiştir.

2. Beyit

Dil uzadurdu gerçi ırakdan eşidürüz
Asılı kaldı gûş edicek nâlemi ceres

gûş: 1. kulak. 2. işitme, dinleme.

nâle: inleme, inilti.

ceres: 1. çan. 2. hayvanın boynuna takılan çingirak. 3. zindan.

Dil uzadurdu gerçi ırakdan eşidürüz, ceres nâlemi gûş edicek asılı kaldı.

Zilin uzaktan dilini uzattığını duyarız; ancak inlememi duyunca asılı kaldı.

Âşık o kadar ağlayıp inlemektedir ki onun feryadını duyan zilden veya çandan ses çıkmaz olmuştur. Âşığın aşkının derecesinin yüksekliğini gösteren bu olayda üzerinde en çok durulan nokta zilin hususiyetleridir. Çeşitli amaçlarla muhtelif yerlerde ve büyüklüklerde olanları kullanılan zil veyahut çingirak genel olarak uyarı işlevi görürdü. Çok büyük kulelere takılanları olduğu gibi hayvanların boyunlarına takılacak kadar küçük olanları da mevcuttur.

Şâir bir nesne olan bu zili kişileştirerek ona bir insan özelliği yüklemiştir: Dil uzatma. Üstelik bunu iki manaya gelebilecek şekilde, sihr-i helal sanatıyla yapmıştır: “Uzaktan dil uzatırdı” veya “uzaktan iştiriz”. Üstüne üstlük bu çanın asılı kalmasının yani susmasının sebebi de âşığın inlemesini duymasıdır: Hüsn-i talil. Şâir

inlemesinin derecesini abartarak anlattığından dolayı bir de mübalağa yapmış olur. Ayrıca “dil uzatmak” ifadesiyle irsal-i mesel yapılmış olur. Zilin içinde yer alan ve ses çıkmasını sağlayan parçaya da dil dendiği unutulmamalıdır.

3. Beyit

Üstinde dağ sanma olup güller-ile zeyn
Dil bülbüline sîne-i çâk oldu bir kafes

zeyn: süs, bezek.

sîne: 1. göğüs. 2. yürek, kalp.

çâk: 1. yarık, yırtık. 2. yırtmaç. 3. sabahın aydınlığı.

Sîne-i çâk güller-ile zeyn olup dil bülbüline bir kafes oldu, üstinde dağ sanma.

Parçalanmış göğüs güllerle süslenip gönül bülbülüne kafes oldu, onun üstündekini yara sanma.

Beyitte âşığın sinesinin paramparça olduğu bir tablo tasvir edilmektedir. Öyle ki göğüste açılan yaralar sebebiyle âşık perişan bir hâldedir ama o yine de şikâyet etmez, aksine budurumdan memnundur. Çünkü o yaraları şeklen gül gibi tasavvur eder. Gönül bülbüle, göğüs de kafese benzetilmiş. Gerçekten de gönlün işaret ettiği kalp göğüste, göğüs kafesinin altında bulunur. Göğüs kafesi de adı üstünde şeklen bir kafese benzer. Bu durum gönlün bir kuşa benzetilegelmesine sebebiyet vermiştir.

Şâirin ifadesine göre gönül bülbülünün göğüs kafesine yerleşmesinin sebebi gönülde açılan gül şeklindeki yaralardır. Bülbül güllerin olacağı yerde duracağından göğüsteki yaralar güle teşbih edilmiş. Binaenaleyh şâir onu yara sanma diyerek anlatımın gücünü artırmaktadır.

4. Beyit

Ey cân tabîbi bî-kes ü bîmâr olanlara
Künc-i belâda mirvaha yeter per-i meges

bî-kes: kimsesiz.

bîmâr: hasta, sayrı.

künc: 1. köşe, bucak. 2. s. kambur.

belâ: azap, gam, keder, musibet, âfet, gayet zor iş, büyük gaile.

mirvaha: yelpaze.

per: 1. kanat. 2. yelek, kuş kanadının büyük tüyleri.

meges: sinek.

Ey cân tabîbi! Bî-kes ü bîmâr olanlara künc-i belâda mirvaha per-i meges yeter.

Ey can hekimi! Kimsesiz ve hasta olanlara bela köşesinde yelpaze olarak sineğin kanadı yeter.

Beyit yalnızlık ve âşığın acizliği, düşkünlüğü üstüne kuruludur. Sevgili, aşk hastalarını iyileştirici yönü hasebiyle bir can hekimi olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın bela köşesinde yatmasının sebebi de yine sevgilinin kendisidir. Çünkü sevgilinin güzelliği ile ilgili her şey bir beladır.¹⁰³ Böyle olunca sevgili adeta hem zehir hem panzehir konumuna yerleşir.

Büyük bir ağaç dalı olabileceği gibi tek elle kolaylıkla sallanacak kadar küçük yapılmış da olabilen yelpazeler muhtelif durumlarda kullanılmıştır. Genellikle insanların bunaltıcı sıcak havalarda biraz olsun nefes almasını sağlar. Âşık acziyet seviyesini anlatmak için bela köşesinde yatarken kendisine yelpaze olarak sinek kanadının yeteceğini mübalağalı olarak ifade etmiştir. “Künc-i belâ” kelimesinde teşbih-i belîğ vardır çünkü mücerret bir kavram bela bir köşeye benzetilmiştir.

5. Beyit

Bezm-i vefâda el vere devlet Vusûlîye
Sâkî ayağün öpmege bulursa dest-res

vefâ: 1. sözünde durma, sözünü yerine getirme. 2. dostluğu devam ettirme. 3. yetişme, yetme. 4. ödeme.

devlet: 1. bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki.

dest-res: elerme, kuvvet ve zenginlik.

Sâkî! Bezm-i vefâda ayağün öpmege dest-res bulursa Vusûlîye devlet el vere.

Ey saki! Vusuli vefa meclisinde ayağını öpmeye kuvvet bulursa onun talihi yaver gitsin.

¹⁰³ Pala, a.g.e., s.64.

Sevgili vefasız ve muhabbetsizdir. Rakip ile yâr, âşık ile düşman ve başkaları ile aşınadır. Sevgiden ve vefadan haberi yoktur; ancak gazap ve kin bilir.¹⁰⁴ Beyitte saki olarak geçen sevgili bu kadar acımasızken ayağını öpme kuvveti bulabilen birinin talihinin yaver gideceği düşüncesi öne çıkmaktadır. Sevgiliden değil iltifat görmek, onun ayağının bastığı toprağa âşığın yüzünü sürebilmesi bile çok büyük bir nimet iken ola ki onun ayağını öpmek şüphesiz âşığın kötü talihini tersine çevirecektir.

Beyitte ayak kelimesinin kullanılışı iki manaya gelebilecek şekildedir. İlk akla gelen mana olan gerçek anlamdaki ayak üstte açıklandı. Bir de “kadeh” anlamındaki ayak vardır ve bu açıdan bakıldığında beytin bütün manasını değiştirir. Eğer Vusûlî vefa meclisinde sakinin ayağını öpecekse, yani kadehinden içecekse bu onun bahtını açacak yani devlet ona el vermiş olacaktır. Görüldüğü üzere ayak kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Vefa kavramı teşbih-i belîğ vasıtasıyla meclise benzetilmiştir. El vermek deyiimi de hâlen kullanılan bir irsal-i mesel olarak beyitte açıkça görülür.

Ayrıca beyitte bir şeyhe intisap etme mazmunu vardır. Saki mürşit olarak düşünüldüğünde onun kadehinden içmek, mürşidin manevî terbiyesi altına girmek ve ilahi feyizlere gark olarak kemâlat yolunda mükâfatlara mazhar olmak demektir. Zaten el vermek deyiimi de tasavvufî terminolojide mürşide atfedilen kavramlardan biridir.

3.2.

81. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Dedüm ey dil ney gibi gel etme feryâda heves
N’eyleyeyin sözümi dutmadı bir dem bir nefes
- 2- Dilden etmezmiş benüm gibi figân u nâleyi
Dil ucu ile edermiş âh u figânı ceres
- 3- Yine kıymetlendürürsin hatt-ı sebz-i la‘lünü
Yohsa cân otı-mıdur bi-llâhi ey ‘Îsî-nefes
- 4- Hâsıl olmaz nesne bir tûl-i emeldür vâz gel
Zülf-i miskîninden ey dil rişte-i ümmîdi kes

¹⁰⁴ Sefercioğlu, a.g.e., s.131.

5- Hân-ı vaslunı dirîğ etme Vusûlî bendeden
Ni‘met-i efvûna sultânun ziyân etmez meges

1. Beyit

Dedüm ey dil ney gibi gel etme feryâda heves
N’eyleyeyin sözümü dutmadı bir dem bir nefes

feryâd: 1. yardım istemek için çıkarılan yüksek ses; bağışma, çağrışma. 2. sızlanma, şikâyet. 3. yaygara, gürültü.

dem: 1. nefes. 2. içki. 3. söz. 4. an, zaman. 5. gözyaşı.

Ey dil! Gel ney gibi feryâda heves etme dedüm, bir dem bir nefes sözümü dutmadı, n’eyleyeyin?

Ey gönöl! “Gel, ney gibi feryada heves etme” dedim; bir an bir soluk dahi sözümü tutmadı, ne yapayım?

Dil teşhis edilmiş ve tecrit yoluyla ona seslenilmiştir. Neyden insanı etkileyen nağmeler çıkması onun divan şiir geleneğinde çok ayrı bir yer etmesini sağlamıştır. Bu yüzden en çok zikredilen çalgı aletlerinden biri ney olmuştur.

“Bir rivayete göre Hz. Muhammed’den sırlar öğrenen Hz. Ali, bu sırlar altında ezilip kör bir kuyuya anlatma ihtiyacı duymuş; kör kuyu da bu sır ile coşup taşmış ve çevresinde kamışlar bitmiştir. Orada dolaşan bir çoban kamışlardan birini kesip kaval yapmış ve kavalı çalar çalmaz Ali’nin kuyuya söylediğı sırlar nağme, ezgi olarak dökülmüştür. Ney’in sırlar söyleyen bir saz olarak anılmasının sebebi budur. Âşık, devamlı âh ve feryâd ettiğı için ney’e benzetilir. O, şeker kamışı gibi dünya lezzetine bağlanmaz, ney gibi inler.”¹⁰⁵

Şâir gönlünden çıkan sesi ney sesine benzeterek ne kadar tesirli olduğunu vurgulamak ister. Gönlüne “feryat etme” demesine rağmen gönöl onu dinlemez ve aynı bir ney gibi feryadına devam eder. Bu feryat elbette sevgiliden başkası için değildir. Beyitte teşbih-i mufassal bulunur çünkü bir benzetemenin bütün unsurları görölmektedir: “Ey dil ney gibi gel etme feryâda heves”. Bir an bir soluk dahi ifadesi çok kısa bir an dahi olsa anlamındadır. “E” ve “i” asonans, “d” ve “y” alterasyon oluşturmuştur.

¹⁰⁵ AKMB, a.g.e., C.IV, s.514-515.

2. Beyit

Dilden etmezmiş benüm gibi figân u nâleyi
Dil ucı ile edermiş âh u figânı ceres

figân: ızdırap ile bağırıp çağırma, inleme.

nâle: inleme, inilti.

ceres: 1. çan. 2. hayvanın boynuna takılan çingirak. 3. zindan.

Ceres, figân u nâleyi benüm gibi dilden etmezmiş, âh u figânı dil ucı ile edermiş.

Çan, benim gibi gönülden değil; dilinin ucuyla feryat edermiş.

Şâir kendi iniltisini çan sesi ile karşılaştırmakta ve kendi çıkardığı sesi çan sesine üstün saymaktadır. Şâire göre çan sesi çok uzaklardan duyulsa dahi gönülden gelmeyen bir nağme olduğundan âşğın gönlünden gelen naleler kadar tesirli değildir. Bu ifadede mübalağa vardır çünkü bir insanın iniltisi çan sesi ile yarışabilecek düzeyde değildir. Önceki beyitlerden birini daha açıklarken benzer bir ifadeye tesadüf etmiştik. Orada da şâir kendini çan ile kıyaslıyor ve kendine daha üstte görmekteydi. Bu durum değişmeden devam etmekte.

Dil, hem gönül hem de konuşma organı olacak şekilde cinaslı kullanılmıştır. Öyle ki çanın sesini dil ucuyla söylediğini iddia ederken kendi iniltisinin dilden yani gönülden kopup geldiğini iddia etmiştir. Şâir burada bir gerçeği de dile getirir çünkü çanın sesinin çıkmasını sağlayan şey çanın içindeki boşlukta sallanan ve adına dil denen küçük bir metal parçadır. Çan bir insan gibi tasavvur edilerek teşhis edilmiştir.

3. Beyit

Yine kıymetlendirürsin hatt-ı sebz-i la'lüni
Yohsa cân otı-mıdur bi-llâhi ey 'Îsî-nefes

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

sebz: yeşil, yeşil renkli.

la'l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

'Îsî-nefes: İsa nefesli.

Ey 'Îsî-nefes! Hatt-ı sebz-i la'lüni yine kıymetlendirürsin billahi yohsa cân otı-mıdur?

Ey İsa nefesli! Dudağının taze ayva tüylerini yine kıymetlendirirsin; Allah aşkına yoksa can ilacı mıdır?

Beyitte en çok üstünde durulan nokta sevgilinin ayva tüyleri ve İsa nefesli olmasıdır. Hatt-ı sebz denmiş olmasının sebebi budur. O ayva tüyleri istifham yoluyla can otuna benzetilmiştir. Dudağın da can bağışlayıcı olma özelliği vurgulanmıştır. Bu durum akıllara hemen Hz. İsa'yı getirir. Çünkü sevgilinin dudağı can bağışlamasıyla Hz. İsa'ya benzer.¹⁰⁶ Sevgilinin dudağı âşık öylesine tesirlidir ki aynı Hz. İsa'nın mucize göstererek yaptığı gibi ölüyü bile canlandırır.

“Hattın sebz, sebze-zâr, çemen, ter, siyâh gibi unsurları içermesi, yeşillik durumunu belirtir. Yeşille çevrelenmiş bir kuyuyu andıran çene çukuru, bazen de yeşil otlarla sarmalanmış bir gülü andıran yanak hayali bu yüzden kullanılır. Âşık ayva tüyelerine karşı samimi bir sevgi duyar.”¹⁰⁷

Beyitte Hz. İsa'nın ölüleri canlandırması mazmunu vardır. “İsî-nefes” ifadesiyle doğrudan adı geçen peygamberin bu özelliği “kıymetlendirürsin” ve “can otu” ibareleriyle desteklenir. Çünkü kıymetlenmek yeniden can kazanmaktır. Yine ifadesinden de anlaşılıyor ki bu olay bir kere değil birkaç kere yaşanmıştır. “Kıymetlendirürsin” - İsî-nefes ile “hatt-ı sebz-i la'l”-“cân otı” ifadeleri bir müşevveş lef ü neşr oluşturmuştur.

4. Beyit

Hâsıl olmaz nesne bir tûl-i emeldür vâz gel
Zülf-i miskîninden ey dil rişte-i ümmîdi kes

hâsıl: husule gelen, peyda olan, olan, çıkan, üreyen, biten.

tûl: 1. uzunluk, boy. 2. zaman çokluğu, uzun müddet.

emel: ümit, umma, arzu, hırs, tamah.

zülf-i miskîn: miskli, misk kokulu saç.

rişte: 1. iplik, tire. 2. ilgi, bağ.

ümmîd: umut, umma.

Ey dil! Zülf-i miskîninden rişte-i ümmîdi kes, hâsıl olmaz nesne bir tûl-i emeldür, vâz gel.

¹⁰⁶ Pala, a.g.e., s.236.

¹⁰⁷ AKMB, a.g.e., C.III, s.253.

Ey gönül! Sevgilinin misk kokulu saçından umudu kes; zira bu sonucu olmayan bitmez tükenmez bir hırdır, vazgeç.

Bir önceki beyitte dudaklar anlatılmaktayken bu beyitte yârin zülfü anlatılmaktadır. Zülf koku yönüyle öne çıkmakta. Şâir kişileştirdiği gönlüne nida yoluyla sesleniyor. Sevgilinin bu güzel saçından ümidi kesmesini söylüyor. Tûl, çokluk, zaman bolluğu, uzun müddet demektir.¹⁰⁸ Yani şâir bu emelin, ümidin zamanda bir sonu yoktur demektedir. Aslında uzunluk sevgilinin saçının da bir hususiyetidir ve bu da gözden kaçmamalıdır. Âşığın gönlünün sevgilinin saçında asıl olduğu düşüncesine yine atıf vardır. Şâir gönle saç hayalini kes diyor. Kesmek kelimesi de saç ile ilgili olduğundan arada bir bağ kurulabilir.

Beyte tasavvufî cihetten de bakılabilir. Zülf kesret demektir. Kesretleyken de dünyalık şeylere karşı olan hırs bitmeyeceği için şâir gönlüne ümidini kesmesini telkin eder. “Tûl”, “zülf”, “miskin”, “kes” kelimeleri saçla ilgili olmaları bakımından bir tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Hân-ı vaslunı dirîğ etme Vusûlî bendeden
Ni‘met-i eفزûna sultânun ziyân etmez meges

hân: 1. yemek sofrası. 2. aşçı dükkânı. 3. yemek.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

dirîğ: 1. esirgeme. 2. eyvah, ah, aman, yazık. 3. men’etme, önleme.

bende: 1. kul, köle. 2. intisabeden, taraftar.

ni‘met: 1. iyilik, lütuf, ihsan, bahşış. 2. azık, yiyeceğe, içeceğe dair şeyler; ekmek.

efzûn: fazla, çok, yukarı, aşkın.

meges: sinek.

Sultânun! Hân-ı vaslunı Vusûlî bendeden dirîğ etme, ni‘met-i eفزûna meges ziyân etmez.

Sultanım! Kavuşma sofranı Vusuli kulundan esirgeme; bu kadar nimete sineğin zararı olmaz.

¹⁰⁸ Şemseddin Sami; *Kamus-ı Türkî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017, s.905.

Kavuşmanın azametli bir sofraya benzetildiği beyitte şâir kendini ancak bir sinek kadar görerek teşbih sanatına başvurmuştur. Sevgili sultandır ve büyük sofralarda binlerce kişiyi aynı anda doyurabilir. Kendini bir hayli değersiz sayan şâir de o sofranın nimetlerinden yararlanmak ister. Güzel yemeklerin olduğu büyük sofralara nasıl ki sinekler de gelirse âşık kenardan köşeden bile olsa o büyük sofradan nimetlenmek arzusundadır. Sineğin o büyük sofralara ziyan etmeyeceği gibi âşık da o sofranın nimetlerinden yararlansa hiçbir zararı olmayacaktır.

Tasavvufî yönden bakılırsa şâirin dua ettiği görülecektir. Sultanım diyerek seslendiği kişi Allah'tır ve öldükten sonra kavuşmayı yani Cemallullah ile müşerref olmayı arzuladığını ifade eder. Nitekim şâirin, Allah'ın nimetlerinin yanında bir kişi ancak sinek kadar yer kaplar diye düşündüğü varsayılabilir.

4. HARFÜ 'Ş-ŞÎN

4.1.

82. Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1- Sebzezâr-ı çarha [çıkıdı] yine seyrâna güneş
Başladı tâvus-ı kudsî gibi cevlâna güneş
- 2- Şa'sa'a sanma görinen ey meh ol zencîridür
'Ârizun mihrini gördi oldı dîvâne güneş
- 3- Tan-mıdur ger hûblar hüsnünden alsa pertevi
Nûr bağışlar bilürsin mâh-ı tâbâna güneş
- 4- Hâk-i pâyuna yüzin sürmekle ey mihr-i cemâl
Ergürüpdür başını eyvân-ı Keyvâna güneş
- 5- Ey Vusûlî tan-mı tağılsa gazâlân-ı nücûm
Bîşezâr-ı çarhdan çıkdukça şîrâne güneş

1. Beyit

Sebzezâr-ı çarha çıkıdı yine seyrâna güneş
Başladı tâvus-ı kudsî gibi cevlâna güneş

sebzezâr: 1. yeşillik, çayırılık, çimenlik. 2. sebze tarlası, bostan.

çarh: 1. çark tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka. 4. ok yayı.

seyrân: 1. gezinme. 2. bakıp seyretme.

tâvûs: tavus kuşu.

cevlân: dolaşma, dolanma, gezinme.

Güneş yine sebzezâr-ı çarha seyrâna çıktı, tâvus-ı kudsî gibi cevîlâna başladı.

Güneş, felek çayırına yine gezintiye çıktı da mukaddes tavus kuşu gibi dolanmaya başladı.

Güneş, haiz olduğu vasıfları sebebiyle şiirlerde çok farklı teşbihlerle anılagelmıştır. Genellikle güneş, sevgiliye yahut övülen kişiye benzetilirken beyitte –en azından görünen ilk mana itibariyle- bu durum tersi yöndedir. Tavus kuşu ile güneş arasında irtibat kuran şâir, güneşin doğup batana kadar gökyüzünde yaptığı hareketi tavus kuşunun bir çayırdaki dolaşmasına benzetmiştir. Bu benzetmede tavus kuşu “kudsî” kelimesiyle terkipli bir halde bulunur. Bunun sebebi tavus kuşunun cennetten olduğuna inanılmasıdır.¹⁰⁹ Ayrıca tavus kuşunun, Allah’ın dört büyük meleğinden biri olan Cebrail aleyhisselam için “tâvûs-ı sidre” ve güneş için de “tâvûs-ı âteş-per” ifadeleriyle kullanıldığı hatırlanacak olursa hem kudsiyeti hem de güneş ile olan ilgisi tebarüz edecektir.¹¹⁰

Sebzezâr kelimesi ile ilk olarak yeşillik veya yeşil ile ilgili manalar akla gelse de aynı kelime çimen, çayır gibi manaları da ihtiva eder. Ayrıca “gök” de dediğimiz kelimenin halk arasında hâlen yeşil yerine kullanılıyor oluşu da kelimenin diğer anlamını akla getirecek bir durumu ifade etmektedir. “Güneş”, “çarh” ve “cevlân” ile “sebzezâr”, “tâvûs” ve “cevlân” kelimeleri kendi aralarında tenasüp bulunur.

2. Beyit

Şa‘şa‘a sanma görinen ey meh ol zencîridür
‘Ârizun mihrini gördi oldı dîvâne güneş

şa‘şa‘a: 1. parlaklık, parlama. 2. gösteriş, yaldız.

‘ârız: 1. gelen. 2. tesadüfî vak’a. 3. dağ, bulut ve saire gibi görmeye mani olan her şey. 4. yanak.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

Ey meh! Görinen şa‘şa‘a sanma, güneş ‘ârızun mihrini gördi dîvâne oldı, ol zencîridür.

Ey ay gibi parlak sevgili! Görüneni parıltı sanma, o senin güneş gibi olan yanağını görüp de deliye dönen güneşin zinciridir.

¹⁰⁹ Pala, a.g.e., s.443.

¹¹⁰ Pala, a.g.e., s.443.

İnsanlar güneşe bakmaya çalıştıklarında ışınların gözlerine bir demet gibi göründüğünü fark edebilirler. Şâir bu parlak görüntüdeki ışın demetlerini ince bir şekilde işleyerek güneşi bir deli, ince hatlar şeklinde uzanan bu ışınları da o delinin zincirleri olarak tasavvur etmiştir. Eskiden delilere zicir vurulmuş. Bu da zincir ve deli kelimelerinin beyitlerde çoğu zaman birbirini çağrıştıracak şekilde kullanılmasının sebebini açıklamaktadır. Sevgilinin parlak yanağı, genellikle mübalağa ile anlatılır. Beyitte şâir bu yüzün parlaklığını anlatmak için sevgiliye doğrudan “meh” diyerek onu açık istiare yoluyla parlak aya benzetmiştir. Ayın da parlaklığını güneşten aldığı unutulmamalı ve bu şekilde mübalağanın derecesinin bir kat daha arttığı görülmelidir. Çünkü güneş, parlaklığını kendinden alan aya benzer biri yüzünden deliye dönmüş ve ışınlarını bir deli gibi etrafa saçmaya başlamıştır.

Şâir kendinden önceki yüzyılda yaşayan büyük şâir Ahmed Paşa’nın padişah Fatih Sultan Mehmed için yazdığı meşhur “güneş” redifli kasideden etkilenmişe benzemektedir. Öyle ki kullanılan ifadelerde ve seçilen kelimelerde bu durum açıkça görülür. Ahmed Paşa da güneş ışınlarının yayılması ile zincir arasında bir ilgi kurmuştur:

Gûyiyâ Nûşin-Revân- subhdur kim adl için
Lâciverdî kubbeye zencîr-i zer asar güneş¹¹¹ (K. 19/5)

“Güneş” ve “meh” doğrudan, “şa’şa’a”, “mihr”, “yanak” kelimeleri de güneşi veyahut parlaklığı çağrıştırma yönünden birbirleriyle ilgilidir. Mihr kelimesinin “güneş” anlamı olduğu gibi “aşk, muhabbet” anlamı da vardır ve güneş sevgilinin yanağının muhabbetini yani iltifatını gördüğü için çıldırmış da olabilir. Şâir yakın anlamlı kelimeleri kullanarak hem birinci hem de ikinci anlamları itibariyle güzel bir beyit inşa etmiştir diyebiliriz.

3. Beyit

Tan mıdur ger hûblar hüsnünden alsa pertevi
Nûr bağışlar bilürsin mâh-ı tâbâna güneş

hûb: güzel, hoş, iyi.

pertev: ışık, parlaklık, yalım.

mâh: ay.

tâbân: ışıklı, parlak.

¹¹¹ Ahmet Paşa, a.g.e., s.64.

Güneş mâh-ı tâbâna nûr bağışlar, bilürsin; ger hûblar pertevi hüsnünden alsa tan mıdur?

Güneş, parlak aya nur verir, bilirsin; bu yüzden güzellerin senin güzelliğinden ışıık almasına şaşılır mı?

Bir önceki beyitte bahsedilen durumu şâir bu beyitte kendisi de ifade etmektedir: Ayın parlaklığı güneşten gelir. Yukarıda güneş, aya benzeyen sevgiliyi görünce deliye dönmüş bir hâlde tasavvur edilmişti. Oysa şimdi sevgili doğrudan güneşe benzetilmiştir. Nasıl ki ay parlaklığını kendinden çok daha parlak olan güneşten alıyor ise sevgilinin yanındaki güzeller de güzelliklerini kendilerinden çok daha güzel olan sevgiliden, şâirin yârinden almaktadır. Şâir bu durumu istifham sanatı vasıtasıyla sorarak aslında bildiği bir şeyi ifade etmektedir. Yani sevgili çevresindeki diğer güzellerle kıyaslanamayacak kadar güzeldir şâir için. “Hûb”, “hüsn”, “mâh-ı tâbân”, “Pertev” kelimeleri arasında güzeller hakkında sıkça kullanılan kelimeler olması bakımından tenasüp bulunmaktadır.

4. Beyit

Hâk-i pâyuna yüzün sürmekle ey mihr-i cemâl
Ergürüpdür başını eyvân-ı Keyvâna güneş

hâk: toprak.

pây: ayak.

cemâl: yüz güzelliği.

eyvân: 1. büyük sofa, divanhane, salon. 2. kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer; köşk. 3. çardak.

Keyvân: Zuhâl (Satürn) gezegeni.

Ey mihr-i cemâl! Güneş hâk-i pâyuna yüzün sürmekle başını eyvân-ı Keyvâna ergürüpdür.

Ey güzellik güneşi! Güneş, senin ayağının toprağına yüzünü sürmekle başını Zuhâl’in çatısına erişirmiştir.

Sevgili güneşe benzetilmeye devam etmektedir. Bu kez “yüz güzelliği” anlamına gelen “cemâl” kelimesiyle terkibe sokularak “mihr-i cemâl” yani “güzellik güneşi” ifadesi işaret eder sevgiliyi. İnce bir hüsnü talil üzerine kurulan beyitte güneşin, sevgilinin bastığı toprağı yüz sürmesi, yani orayı ısıtmasıyla bugün adına Satürn dediğimiz gezegenin, Zuhâl’in, en yüksek noktasına eriştiği anlatılmakta ve

bu suretle sevgilinin bulunduğu yer övülmektedir. Öyle ki merteye yönünden kendinden çok aşağıda olan toprak sevgilinin basmasıyla çok büyük bir kıymet kazanır ki ışıkları oraya değdiği için bir anda güneşin kıymeti de artar.

Güneş yüzünü toprağa süren bir insan şeklinde düşünülerek teşhis edilmiştir. Gezegenin zirvesini anlatmak için kullanılan “eyvân-ı Keyvân”da da teşbih bulunur çünkü eyvân kelimesi bu dünyadaki yapılar için kullanılan bir terim iken beyitte gezegenin en üst noktası olarak ifade edilmiştir.

5. Beyit

Ey Vusûlî tan mı tağılsa gazâlân-ı nücûm
Bîşezâr-ı çarhdan çıkdukça şîrâne güneş

gazâl: 1. ceylan. 2. geyik, maral, âhû. 3. geyik yavrusu. 4. güzel göz.

nücûm: yıldızlar.

bîşezâr: ormanlık, meşelik; sazlık.

şîrâne: arslancasına, arslana yaraşır yolda.

Ey Vusûlî! Güneş bîşezâr-ı çarhdan şîrâne çıkdukça gazâlân-ı nücûm tağılsa tan mı?

Ey Vusuli! Güneş, felek ormanından aslan gibi çıktığında yıldız ceylanlarının dağılmasına şaşılır mı?

Güneş ufukta kaybolduktan sonra parıldamaya başlayan yıldızlar, güneşin tekrar kendini göstermeye başladığı fecir vaktine kadar gökyüzünde ışımaya devam ederler. Şâir her gün gerçekleşen bu tabiat olayını hayvanlar arasındaki ilişkiye benzeterek anlatmaktadır. Nasıl ki aslan ormanın içinden ortaya çıktığında ceylanlar hemen kaçıp gözden kayboluyorsa güneş bir ormana benzeyen gökyüzünde kendini gösterdiğinde de yıldızlar ortadan kaybolmaktadır.

Elbette şâirin amacı sadece bu tabiat döngüsünü anlatmak değildir. Gazelin önceki beyitlerinde güneşe benzetilen sevgili bu beyitte de açık bir iz verilmeden övülüyor. Öyle ki, ihtişamıyla aslana, parlaklığıyla güneşe benzeyen sevgili kendini gösterdiğinde ortada kimse kalmamakta hepsi bir yana kaçışmaktadır. Tabii bu kaçışmanın sebebi sevgilinin aslan gibi korkunç oluşu değil, kimsenin onun karşısına çıkacak cesareti olmamasıdır. Diğer yandan güneş ile benzerliği düşünülürse şöyle bir anlam çıkar karşımıza: Sevgili bir meclise geldiğinde “ben güzelim” diyen kimse

bu iddiasını sürdüremez olur çünkü onun güzelliği herkesin güzelliğini bastırır. “Bişezâr-ı çarh” ve “gazâlân-ı nücûm” terkipleriyle teşbih-i belîğ sanatı icra edilmiştir: Felek bir ormana, yıldızlar da ceylanlara benzetilir. “Şîrâne”, “bişezâr”, “gazâlân” kelimeleri orman yaşamı ile ilgileri bakımından tenasüp oluşturmuştur.

4.2

83. Gazel

Mef‘ûlû Fâ‘ilâtü Mefâ‘ilü Fâ‘ilün

- 1- Künc-i belâda hastayam el-ân gel yetiş
Ey cân tabîbi kıl bana dermân gel yetiş
- 2- Mülk-i dile erişdi belâ ceyşi hey dirîğ
Sultânum olmadın dahı vîrân gel yetiş
- 3- Ey Yûsuf-ı vilâyet-i Mısr-ı melâhatüm
‘Âlem olup-durur bana zindân gel yetiş
- 4- Sen serv sâye sala deyü bir gün üstüme
Oldum yolunda hâk-ile yeksân gel yetiş
- 5- Cevrün eder Vusûlî[yi] bir gün helâk âh
Arada olmasun yine bir kan gel yetiş

1. Beyit

Künc-i belâda hastayam el-ân gel yetiş
Ey cân tabîbi kıl bana dermân gel yetiş

künc: 1. köşe, bucak. 2. s. kambur.

belâ: azap, gam, keder, musibet, âfet, gayet zor iş, büyük gaile.

el-ân: şimdi, şimdiki hâlde; henüz, hâlâ, daha, bu âna kadar, şu anda.

Ey cân tabîbi! El-ân künc-i belâda hastayam, bana dermân kıl, gel yetiş.

Ey can hekimi! Şimdi bela köşesinde hastayım; bana derman ol, gel, yetiş!

Beytin ilk anlamına bakılacak olursa şöyle bir manzara karşımıza çıkar: “Can tabîbi” ifadesi ile sevgili kastedilmektedir. Şâir, bir can hekimine benzettiği yârinin yanına gelmesini arzu ediyor. Çünkü sevgili öyle bir hekimdir ki, tıp alanında yüksek ihtisas yapmış meşhur hekimler dahi gelse hasta âşığa onun kadar tesir edemez, onu iyileştiremezler. Bela:

“Hakk’ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap

çektirmesi. Kulun Hakk'a yakınlığı, ondan gelen eza ve cezalara samimi bir şekilde katlanması nispetinde olur.”¹¹²

Allah aşkıyla yanmakta olan âşık, bu aşktan öyle bitap düşmüştür ki artık ölmeyi ister. Bu yüzden bana derman ol, canımı al diyerek yalvarıp yakarmaktadır. Dervişler Allah âşıkları olarak telakki edildiğinden “can tabibi” ifadesiyle de Allah kastediliyor diyebiliriz. Tabîb, belâ, dermân, hasta kelimeleri arasında tenasüp bulunur.

2. Beyit

Mülk-i dile erişdi belâ ceyşi hey dirîğ
Sultânım olmadın dahı vîrân gel yetiş

mülk: 1. ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mal. 2. bir devletin ülkesi. 3. vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan (toprak veya akar, yapı).

dil: gönül, yürek, kalp.

ceyş: 1. asr, ordu. 2. ses, seda.

dirîğ: 1. esirgeme. 2. eyvah, ah, aman, yazık. 3. men’etme, önleme.

vîrân: 1. yıkık, yıkılmış. 2. kederli, üzgün.

Sultânım, belâ ceyşi mülk-i dile erişdi; hey dirîğ, vîrân dahı olmadın gel yetiş.

Sultanım, bela askeri gönül yurduna ulaştı, yazık; viran olmadan gel, yetiş!

Bir önceki beyitte üzerinde durulan “belâ” mefhumu burada da devam etmekte. Belânın askere, gönlün yurda teşbih-i belîğ yoluyla benzetilerek aktarıldığı beyitte, çekilen eziyetler üzerinde durulmaktadır. Şâir “gönül” kavramını askerlikle ilgili kelimeler ile birlikte kullanmış ve manayı bu eksene yerleştirmiştir. Mücerret bir kavram olan “belâ” ile müşahhas “ceyş” bir araya getirilerek terkip yapılmış ve bu suretle gönlün viran olmadan, yıkılmadan yetişilmesi gerektiği anlatılmıştır. Askerler nasıl ki bir kaleye yahut bir beldeye cenge gittiklerinde orayı yakıp yıkarlar, şâirin gönlü de aynı bu vaziyette yıkılmak için beklemektedir. Seslenilen kişinin onu kurtacağı ümidini yitirmemiştir şâir: “Sultanım” dediği sevgiliden medet ister. “Mülk”, “erişdi”, “ceyş”, “dirîğ”, “sultan”, “vîrân” kelimeleri askerlikle ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

¹¹² Uludağ, a.g.e., s.71.

3. Beyit

Ey Yûsuf-ı vilâyet-i Mısır-ı melâhatüm
‘Âlem olup-durur bana zindân gel yetiş

vilâyet: 1. bir şeyi kudretle elde etme. 2. birine kefil olma. 3. dostluk, muhabbet. 4. il.

Mısır: 1. Mısır şehri. 2. Kahire şehri.

melâhat: güzellik, yüz güzelliği.

Ey Yûsuf-ı vilâyet-i Mısır-ı melâhatüm! ‘Âlem bana zindân olup-durur, gel yetiş.

Ey benim güzellik Mısır’ındaki Yusuf’um! Dünya bana zindan olmuştur, gel, yetiş!

Hız. Yusuf, klasik şiirimizde en çok zikredilen şahısların başlarında gelir. Hız. Yusuf’a ait vasıflardan birkaçını şâir bu beyitte kullanmıştır. İlk mısırda okunan “Yûsuf-ı vilâyet-i Mısır-ı melâhat” ifadesi Hız. Yusuf’un güzelliği ile sevgilinin güzelliği arasında bir ilgi kurma çabasının mahsulüdür.

“Harikulâde güzelliği ile çoğu zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili, Yûsuf-ı sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kıyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, güzel rüyâ tabir etmesi, Yakûb’dan ayrış oluşu, köle iken Mısır’a sultan oluşu vs. kıssalar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur.”¹¹³

Sevgili yerine “güzellik Yusuf’u” ifadesini kullanan şâirin âlemi bir zindan olarak tanımlaması da Hız. Yusuf’un zindana düşmesine telmihtir. “Yûsuf”, “vilâyet-i Mısır”, “melâhat”, “zindan” kelimeleri Hız. Yusuf kıssası ile ilgili olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Sen serv sâye sala deyü bir gün üstüme
Oldum yolunda hâk ile yeksân gel yetiş

sâye: 1. gölge. 2. koruma, sahip çıkma. 3. yardım.

hâk: toprak.

yeksân: 1. düz. 2. bir, beraber. 3. her zaman, bir düziye.

¹¹³ Pala, a.g.e., s.484.

Sen serv bir gün üstüme sâye sala deyü yolunda hâk ile yeksân oldum, gel yetiş.

Sen servi, bir gün bana gölge olsun diye yolunda yerle bir oldum; gel, yetiş!

Servi ağacına klasik Türk edebiyatında birçok vasıf yüklenir ve bunların başında da “yürümek, salınmak” gelmektedir. Hafif bir rüzgârda dahi sallanan bir ağaç olması yönüyle servi, salına salına, endamlı bir vaziyette yürüyen sevgililere benzetilir. Beyitte sevgilinin bir gün üstüne gölge salsın yani üstünden geçsin diye toprak olmuş âşığın onu beklediği anlatılmaktadır. Evvelki beyitlerde de sık sık karşılaştığımız gibi, sevgilinin cevri, cefası bile âşık için bir mükâfat sayılır. Bu yüzden sevgili üstüne basıp geçsin diye toprağa karışmıştır ve onun bir an önce üstüne basarak geçmesini arzulamaktadır.

Servin sevgili yerine kullanılması bir açık istiare ortaya çıkarmıştır. “Saye salmak” serviye has bir özellik olduğu gibi bir insanın gölgesi de yürüdüğü yolun üzerine düşer ve bu bakımdan insana benzetilen servinin gölge salması bir kapalı istiare oluşturur. Toprak, serv, gölge kelimeleri arasında tenasüp mevcuttur.

5. Beyit

Cevrün eder Vusûlîyi bir gün helâk âh
Arada olmasun yine bir kan gel yetiş

cevr: 1. haksızlık, eza, cefa, eziyet, gadir, zulüm; sitem. 2. **tas.** tarîkat adamının ruhan ilerlemesine mânî olan şey.

helâk: 1. mahvolma, ölme. 2. harcanma. 3. çok yorulma.

Cevrün Vusûlîyi bir gün helâk eder, âh, arada yine bir kan olmasun, gel yetiş.

Ey sevgili! Eziyetlerin Vusuli’yi bir gün helak edecek, yazık; yine arada kan dökülmesin, gel, yetiş!

Evvelki beyitlerde de sıkça karşılaştığımız “cevr” kavramı beyitin temel dayanak noktasını teşkil etmekte. Âşığın tahammül eşiğinin bu kadar yüksek olduğu malum iken bu kadar ayrılığın yani eziyetin yettiğini, artık sevgilinin gelmesini istediğini söyleyen şâir dayanma gücünün kalmadığını bu şekilde ifade etmektedir.

“Divan edebiyatının en belirgin özelliklerinden birisi sevgilinin, âşığına bitmez tükenmez cevirlere bulunmasıdır. Bu durum, âşığın kaderi olduğu kadar

sevgilisinin onu hatırlamasıdır. Cevrin asıl sebebi ayrılıktır. Âşık bu eziyetten çok az şikâyetle bulunur. Çünkü cevirden şikâyet sevgiliye sadakatsizliktir.”¹¹⁴

4.3.

84. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

- 1- Sandum evvel ‘âlem-i ‘ışkun safâsı var imiş
Bilmedüm âhir ki bin dürlü belâsı var imiş
- 2- Kandadur fî ‘l-cümle verse câm-ı la‘linden haber
Bâde derler sâkiyâ bir kan olası var imiş
- 3- Tîr-i gamzen yine bir dil-hastan etmişdür helâk
Karaya girmiş kaşun benzer ki yâsı var imiş
- 4- Küfr-i zülfün ey sanem î mân idügin bilmemek
Gâfil idüm dîn-i ‘ışk içre hatâsı var imiş
- 5- Ey Vusûlî bilmedüm bir yâra verdüm gönlümü
Bencileyin nece yüz bin mübtelâsı var imiş

01. Beyit

Sandum evvel ‘âlem-i ‘ışkun safâsı var imiş
Bilmedüm âhir ki bin dürlü belâsı var imiş

‘âlem: dünya, cihan.

‘ışk: aşk.

safâ: 1. saflık, berraklık. 2. gönül şenliği, kedersizlik, neşe, zevk, eğlence.

âhir: nihâyet, son olarak.

Evvel ‘âlem-i ‘ışkun safâsı var imiş sandum, âhir bin dürlü belâsı var imiş ki bilmedüm.

Önce aşk âleminin huzuru varmış sandım; ancak sonunda bin türlü belasının olduğunu bilemedim.

Belâ, divan edebiyatı şâirlerinin, üstünde çokça durduğu kavramlardan biridir. Tek bir anlama gelmez, muhtelif manaları ihtiva eder. Beyit âşıklığın ne müşkül bir hâl olduğu fikri üzerine bina edilmiştir.

¹¹⁴ Pala, a.g.e., s.90.

“Allah’ın insanları denemek için verdiği maddî ve manevî sıkıntı, dert, külfet. Belâ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de ‘eskimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı’ manalarında kullanılmıştır. Mutasavvıflar belâyı bir ikaz ve tenbih vasıtası olarak görürler. Dîvan şiirinde ise âşık, belâlara düşer olmuş olarak karşımıza çıkar. Çünkü sevgili her şeyiyle bir bleâ kaynağıdır.”¹¹⁵

Âşıklığı önceden çok keyifli, neşeli bir hal sanan şâir, âşık olunca bin türlü dertle karşılaştığından bu âlemin hiç de görüldüğü gibi olmadığını farkına varmıştır. “Evvel” ve “âhir” ile “safâ” ve “belâ” kelimeleri arasında tezat vardır. “Bin dürlü belâsı var imiş” ifadesinde mübalağa mevcuttur.

2. Beyit

Kandadır fî ’l-cümle verse câm-ı la’linden haber
Bâde derler sâkiyâ bir kan olası var imiş

fî’l-cümle: nihayette, sonunda.

câm: sırça, cam; bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi.

la’l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

bâde: 1. şarap, içki. 2. **mec.** Allah sevgisi.

Sâkiyâ! Bâde derler bir kan olası var imiş, kandadır; fî ’l-cümle câm-ı la’linden haber verse.

Ey saki! “Bade” dedikleri bir kan olası varmış, nerededir? Hep kadehe benzeyen dudağından haber verse ya!

Kırmızı rengin ağır bastığı beyitte sakiye nida ederek seslenen şâir “bade” diye daha önce duymadığı biri veyahut bir şeyin yerini sormaktadır. Bu ifadede şâir istifham sanatından yararlanmıştır. Bâdeyi “kan olası” şeklinde ifade ederken aslında şarabı kast ederek onun rengine değinmektedir. Daha sonra sakinin dudağından dem vurur ve böylece sakinin dudağı ile o kırmızı renkli şarabı karşılaştırarak sakinin dudağından daha üstün vasıflı olarak bahseder. Dudağın şarap ve kadehe benzetilmesi rengi münasebetiyledir. Dîvan edebiyatında dudak daima kırmızı renkli olduğu için rengi söylenerek içinde şarap bulunan kadeh anlatılır.¹¹⁶ Bu durumda

¹¹⁵ AKMB, a.g.e., C.I, s.396.

¹¹⁶ AKMB, a.g.e., C.I, s.504.

rengi ve parlaklığı yönünden la'l taşına benzetilen dudak aynı zamanda bir kadeh olarak tasavvur edilmiştir.

“Kandadur” ile “kan” ifadeleri arasında da cinas bulunur. Ayrıca “bâde” bir kişi gibi düşünülerek teşhis edilmiş, “câm”, “bâde”, “la'l”, “sâkî”, “kan” kelimeleri şarap ve kırmızı renkle alakalı olma yönleriyle tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Tîr-i gamzen yine bir dil-hastan etmişdür helâk
Karaya girmiş kaşun benzer ki yâsı var imiş

tîr: ok.

gamze: 1. süzgün bakış. 2. çene veya yanak çukurluğu.

dil-hasta: gönlü hasta, hasta gönüllü.

helâk: 1. mahvolma, ölme. 2. harcanma. 3. çok yorulma.

Tîr-i gamzen yine bir dil-hastan helâk etmişdür, kaşun karaya girmiş, benzer ki yâsı var imiş.

Senin gamzenin oku yine gönül hastasını helak etmiştir; kaşın karalar giymiş, herhâlde bir yası var.

Sevgilinin yay'a benzeyen kaşları, oka benzeyen kirpiklerini çekip âşığı gönlünden vurmuştur. “Dil-hasta” terkibi ile âşıklar kastedilmektedir. Sevgilinin kaşlarını yay'a benzetmek Divan şiirinin bir geleneğidir. Kaş ve yay arasında kurulan şekil ilgisi kirpik ve ok arasında da mevcuttur. Kaşın siyah renkli olması hüsn-i talil yoluyla yastan dolayı karaya girmeye yani karalara bürünmeye bağlanmıştır. Burada öldürdüğü âşık için yasa girmiş bir sevgili veyahut onun kaşından söz edilebilecek olsa dahi bu, beytin genel manası itibariyle çok da kuvvetli bir ihtimal olmayacaktır. “Yâsı var imiş” ifadesinde tevriye mevcuttur çünkü “yâ” harfiyle kaş arasında şekil benzerliği vardır ve bu harfin söylenişini akla getirecek şekilde iki anlamda kullanmıştır şâir. Gamze yani yan bakış teşbih-i belîğ aracılığıyla oka benzetilir.

4. Beyit

Küfr-i zülfün ey sanem îmân idügin bilmemek
Gâfil idüm dîn-i 'ışk içre hatâsı var imiş

küfr: 1. Allah'a ve dine ait şeylere inanmama, Cenab-ı Hakk'a ortak koşma. 2. dinsizlik, imansızlık. 3. İslam dinine uymayan inanışlarda bulunma. 4. nankörlük. 5. sövüp sayma, fena, kaba söz söyleme. 6. örtme ve gizleme.

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

gâfil: gaflette bulunan, ihmal eden, ilerisini iyi düşünmeyen, dikkatsiz, ihtiyatsız, dalgın, tembel.

ışk: aşk.

Ey sanem! Küfr-i zülfün îmân idüğün bilmemek dîn-i ‘ışk içre hatâsı var imiş, gâfil idüm.

Ey put! Saçının karalığının iman olduğunu bilmemenin aşk dini içinde hatası varmış; ben gaflette bulundum.

Şâir, sevgiliye açık istiare vasıtasıyla “sanem” yani put diye seslenmiştir. Put, İslamiyet öncesi cahiliye döneminde tapınılan sözde ilahlara verilen isimdir. Dinî kavramlar üstüne inşa edilen beyitte bu, bütünlüğü sağlama ve beyti anlamlandırma noktasında önem ihtiva eder. Nitekim aşkı teşbih-i belîğ aracılığıyla dine benzeten şâir, imanın sevgilinin saçlarında olduğunu geç fark ettiğini ifade etmiştir.

Zülfün tasavvufî anlamları arasında *kâinata yansıyan İlâhî güzelliklerin kesret halinde görünmesi; Hakk’ın sıfatlarının mazharı olan âlem; zât-ı Ahadiyet’in sıfatı, Hakk’ın cemâl ve celâl sıfatlarının tecellileri; küfür; sıfatlar; Hakk’ın zatının, sıfatı olan eşya içinde kaybolması, zatının idrakinin imkânsız olması* gibi farklı anlamlar mevcuttur.¹¹⁷ Bu manalar ışığında söylenebilir ki, âşık hakikati sevgilinin saçlarında keşfetmiştir ve bu âşığın kesrette olduğunu göstermektedir. Sevgilinin saçının küfürle olan ilişkisi bu manalar ile sınırlı değildir. Bir anlamı da karanlık olan küfür kelimesinin sevgilinin saçının rengi ile alakalı oluşu da anlamı güçlendiren unsurlardan biri haline gelir. “Küfr” ve “hatâ” ile “îmân” ve “dîn” kelimeleri arasında müşevveş leff ü neşr vardır. Birçok kez tekrarlanan “m” harfi aliterasyon, “i” harfi de asonans oluştururken “küfr”, “sanem”, “îmân”, “dîn”, “gâfil” kelimeleri dinî terimler olması hasebiye tenasüp oluşturmuştur.

5. Beyit

Ey Vusûlî bilmedüm bir yâra verdüm gönlümü
Bencileyin nece yüz bin mübtelâsı var imiş

mübtelâ: 1. düşkün (fena şeylere). 2. tutkun, tutulmuş.

¹¹⁷ Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.281.

Ey Vusûlî! Gönlümi bir yâra verdüm, bencileyin nece yüz bin mübtelâsı var imiş, bilmedüm.

Ey Vusuli! Benim gibi binlerce tutkunu olan bir yâre gönül vermişim; bilemedim.

Kendi kendine tecrit yoluyla seslenen şâir yaptığı pişmanlığı dile getirmektedir. Bu pişmanlık âşık olmaktır. Âşık olduğu sevgili de klasik Türk şiirinde hemen hemen her şâirde karşılaşıldığı gibi âşığı çok olan bir sevgilidir. O sevgilinin etkileyici güzelliği karşısında aciz kalan âşık, durumdan habersiz, gönlünü o güzele kaptırır. Daha sonra farkına varır ki binlerce âşığı olan birine tutulmuştur. Bu yüzden pişmanlık duymaktadır.

4.4.

85. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1- Geçüp şeb-dîz-i âhum tevsen-i çarhı utandurmuş
Şafak sanman görinen ana ol kanlar kaşandurmuş
- 2- Miyânına sarılmış nakd-i vasla dest-res bulmuş
Eşitdüm kim rakîb ol hâce-i hüsnî tolандurmuş
- 3- Firâk-ı la'lün-ile za'fdan cânım çıka yazmış
Hele bir pâre gelmiş hancerün anı tayandurmuş
- 4- Surâhî dediler kanlar kusarmış gece meclisde
Var-ısa dürd-i mey sâkî anun gönlin bulandurmuş
- 5- Sular sepmiş Vusûlî cânuma peykânı cânânun
Dil-i sûzâna tîğ-ı âteşinin tâ ki yandurmuş

1. Beyit

Geçüp şeb-dîz-i âhum tevsen-i çarhı utandurmuş
Şafak sanman görinen ana ol kanlar kaşandurmuş

şeb-dîz: 1. karayağız at. 2. Hüsrev Pervîz'in meşhur atının adı.

tevsen: başı sert at.

çarh: 1. çark tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka. 4. ok yayı.

kaşandurmak: hayvanı durdurup işetmek.

Şeb-dîz-i âhum tevsen-i çarhı geçüp utandurmuş, görinen şafak sanman, ol ana kanlar kaşandurmuş.

Ahımın hızlı atı, feleğin dikbaşı atını geçerek onu utandırmış; görüneni şafağın kızılığı sanmayın, o ona kan içetmiş.

Şâirler edebî istidatlarını göstermek için çeşitli ifadeler kullanmışlardır. Hemen hemen her şâir âh etme durumunu işlemiş ve bunu en güzel biçimde dile getirme gayretini taşımıştır. Beyitte bu duruma misal teşkil eden bir ifade göze çarpar. Şâirin âhı o denli kuvvetlidir ki hızlı bir ata benzer. Şiirin yazıldığı devirde hızlı bir atın yüksek kıymeti haiz bir varlık olduğu düşünülürse şâirin bu manayı neden kullandığı anlaşılabilir. Kendi âhının atını feleğin atından daha üst bir mevkiye koyan şâir, bir tabiat manzarasını hüsn-i talil sanatıyla güzel bir biçimde dile getirmiştir: Şafak vaktinin kızılığı feleğin atının kanlı idrarı yüzünden bu renktedir. Böylelikle renk ilişkisi kurularak şafağın kızılığı atın idrarına benzetilmiştir. “Kaşandurmak” kelimesi çok da alışıldık ve şâirâne bir kelime değildir ama şâirin beyti atçılık terimleriyle anlatması sebebiyle mânası uygun bir hâle bürünmüş olur.

Bir gündeğümü manzarası tasvir ederken at ve atçılıkla ilgili terimleri kullanarak tenasüp yapan şâir feleği de ata benzetmiştir. Üstelik bu at, dikbaşı bir attır. Şâir atın dikbaşı olduğunu söyleyerek feleğin insanı zorlayıcı yönünü de dile getirmiş olur.

2. Beyit

Miyânına sarılmış nakd-i vasla dest-res bulmuş
Eşitdüm kim rakîb ol hvâce-i hüsnî tolandurmuş

miyân: 1. orta. 2. meyan, ara, aralık. 3. bel, kemer yeri. 4. şarkı ve bestelerin üçüncü mısraı.

nakd: 1. akçe, maden para. 2. para olarak bulunan servet. 3. peşin para.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

dest-res: elerme, kuvvet ve zenginlik.

hâce: 1. hoca, efendi, ağa, çelebi, sahip, muallim, müderris. 2. tüccar.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

Eşitdüm kim rakîb ol hâce-i hüsnî tolandurmuş, miyânına sarılmış, nakd-i vasla dest-res bulmuş.

Rakibin o güzellik tüccarını dolandırdığını duydum; beline sarılmış, kavuşma akçesine ulaşmış.

Şâir, sevgilinin kandırıldığını söylemektedir. Dolandırmanın akla ilk gelen manası kandırmaktır. Rakip hile ile güzellik tüccarı olarak nitelediği sevgiliyi kandırır ve ona sarılır. Dolandırmanın bir diğ r manası ise kuşaklarla ilgili olarak kullanılabilecek olan “etrafından sarma”dır. “Tolandurmak” kelimesini kullanan şâir, rakibin sevgiliyi dolandırdığını söylerken bir yandan da kuşağın özelliğini tarif etmektedir. Çünkü dolandırmak ile sarılmak arasında ilgi vardır. Rakip sevgiliye sarıldığında onun belini kavrar.

Eskiden insanlar paralarını kuşaklarının altına saklardı. Bu kuşaklar da belinin etrafında dolanmış vaziyette olurdu. Yaşlı kimselerin hâlen aynı yöntemi kullandığına şahit olunabilir. Beyit bu durum bilinmeden tam anlaşılamayacak bir mahiyettedir. Kavuşmayı teşbih-i belîğ ile akçeye yani paraya benzeten şâir, bu soyut kavramı belde maddî olarak saklanan bir somut madde ile özdeşleştirir. “H ce”nin daha ziyade makam, mevki, üstünlük belirten ilk anlamı bilinse de beyit ile tenasüp oluşturması bakımından şâirin “tüccar” anlamını kullanması akla ve edebî geleneğ  daha uygundur.

3. Beyit

Firâk-ı la‘l n-ile za‘fdan cânum çıka yazmış
Hele bir pâre gelmiş hancer n anı tayandurmış

firâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzün, keder, sıkıntı.

za‘f: 1. zayıflık, kuvvetsizlik, arıklık. 2. meyil, gönül akışı, bir şeye karşı duyulan aşırı istek.

pâre: 1. parça. 2. sayı, bölük. 3. para.

Firâk-ı la‘l n-ile za‘fdan cânum çıka yazmış, hancer n hele bir pâre gelmiş, anı tayandurmış.

Senin la‘l renkli dudağından ayrı kalmanın verdiğı zayıflıktan canım az kalsın çıkacaktı; hele hançerin gelerek onu bir parça tutmuştur.

Sevgilinin dudağının rengi kırmızıdır ve la‘l taşının rengi ile ilgisi bulunmaktadır. Beyitte “firâk-ı la‘l n” denirken bu durumla karşılaşırız. Âşık

sevgilinin dudağının ayrılığı ile o kadar zayıflamıştır ki “canı çıkayazmış”, ölmekten son anda kurtulmuştur.

Sevgilinin kirpiği yaralayıcı olması yönünden hançere benzetilir.¹¹⁸ Dudağın ayrılığı âşığın canını alacakken hançeri yani kirpikleri canın çıkmasını önlemiştir. Normalde âşığın ölmesine sebebiyet verebilecek olan hançer, ayrılığa nispetle âşığı hayatta tutan bir vazife üstlenmiş olur. Çünkü sevgilinin âşığın yakınlarında olup ona eziyet etmesi uzakta olup görünmemesinden daha yeğdir ve âşık da her daim ikincisini tercih edecektir.

4. Beyit

Surâhî dediler kanlar kusarmış gece meclisde
Var-ısa dürd-i mey sâkî anun gönlin bulandurmuş

dürd: tortu, çöküntü.

mey: şarap.

Sâkî! Surâhî gece meclisde kanlar kusarmış dediler, dürd-i mey var-ısa anun gönlin bulandurmuş.

A saki! Sürâhinin gece mecliste kanlar kustuğunu söylediler, şarabın tortusu onun gönlünü bulandırmış olsa gerek.

Sürâhiden kadehe şarap doldurulması tasvir edilmektedir. Sürâhi bir insan gibi ele alınarak teşhis edilmiştir. Sürâhiden akan kırmızı renkli şarabın sürâhiden çıkan kanlı kusmuk olduğu düşüncesine göre bunun sebebi sürâhinin gönlünün bulanmasıdır. İnsanın midesi bulandığında midesinde olanları yani yediği içtiği şeyleri kusar. Ama gönlü bulanırsa o zamanın inancına göre gönülde kan olduğundan kan kusulması gerekir. Bu yüzden şarap mide ile değil daha çok gönülle ilgili bir durumu ifade etmiş oluyor. “Surâhî” ve “dürd-i mey”, “kusmak” ve “bulanmak” ile “meclis” ve “sâkî” kelimeleri meyhane ve şarapla ilgili olmaları yönüyle bir müşevveş leff ü neşr oluşturmuştur. “Surâhî”, “meclis”, “dürd-i mey”, sâkî” şarap ve şarap meclisi ile alakalı olmaları yönüyle bir tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Sular sepmiş Vusûlî cânuma peykânı cânânun
Dil-i sûzâna tîğ-ı âteşînin tâ ki yandurmuş

¹¹⁸ Kurnaz, a.g.e., s.159.

peykân: 1. temren, başak, okun ucundaki sivri demir. 2. sevgilinin kirpiği.

sûzân: 1. yakan, yakıcı. 2. yanan, yanıcı.

tîğ: kılıç.

âteşîn: 1. ateşten. 2. ateşli, canlı.

Vusûlî! Dil-i sûzâna tîğ-ı âteşînin tâ ki yandurmuş, cânânun peykânı cânuma sular sepmiş.

A Vusuli! Sevgilimin ateşten kılıcı yanık gönlü tekrar yakarken temreni canıma su serpmiş.

Gönül genellikle ateş ile ilişkilendirilir ve âşık gönlünün yandığından çeşitli şekillerde bahseder. Bu gönül yangınına iyi gelecek, onun harını düşürecek şey sevgilinin bakışlarında gizlidir. Çünkü âşığın yanan gönlüne sevgilinin kılıcı ve oklarından gelen sular iyi gelir. Âşığın, sevgilinin oklarını arzulamasının sebebi, silahın çeliğinde bulunan sudur.¹¹⁹ Burada demire su verilerek çeliğe dönüştürülmesi hadisesinden yola çıkılır ve çeşitli terkipler ve benzetmeler kurulur.¹²⁰

Sevgilinin kılıcı ateşli bir yapıya sahipken oklarında bulunan su söndürücüdür. Anâsır-ı Erbâ'nın ikisinden bahsedilen beyitte sevgilinin hem yakıcı hem de acı dindirici mahiyette olan hususiyeti ele alınmıştır. Âşığın hâlihazırda yanmış olan gönlünü tekrar yakan kılıcın karşısında ucu çelikten olan okun gönle su serpen yapısı sevgilinin hem zehir hem de panzehir gibi bir hüviyete bürünmesini sağlamıştır. “Cân”, “cânân”, “dil” kelimeleri gönül; “su”, “peykân”, “tîğ” kelimeleri de savaş aletleri ile alakalı olmaları itibariyle tenasüp oluşturmuştur.

4.5.

86. Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1- Yüzün ağ alnun açuk ey kaşı ya şemşîrveş
Râstî meydân-ı hüsnün yügrügisin tîrveş

2- Avlayımaz sen gözi âhûyî ey çâpük-süvâr
Kendüsin asdurmaya fîtrâküne nahcîrveş

3- Serv Tûbâ kaddünün şeydâsı olduğın görüp
Bağlamışdur ayağın âb-ı revân zencîrveş

¹¹⁹ AKMB, a.g.e., C.I, s.1.

¹²⁰ Pala, a.g.e., s.1.

4- Her kaçan ey kaşı ya alsan kemânun kabzana
Gözlerüm engüşt-i tîründe kalur zihgîrveş

5- Rûy-ı zerdün sür Vusûlî hâk-i pâ-yı dil-bere
İşün altun eylesün dersen eger iksîrveş

1. Beyit

Yüzün ağ alnun açuk ey kaşı yâ şemşîrveş
Râstî meydân-ı hüsnün yügrügisin tîrveş

şemşîrveş: kılıç gibi.

râstî: doğruluk, gerçeklik.

meydân: 1. geniş, açık, düz yer, alan. 2. yarışma veya karşılaşma yeri. 3. ortaklık. 4. âyin yeri (Bektaşî tekkelerinde).

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

yügrük: iyi yürüyen, iyi koşan.

tîrveş: ok gibi.

Ey kaşı ya! Şemşîrveş yüzün ağ, alnun açuk; râstî meydân-ı hüsnün tîrveş yügrügisin.

Ey yay kaşlı! Kılıç gibi yüzün ak alnın açıktır; doğrusu güzellik meydanının ok gibi hızlı gidenisin.

Sevgilinin güzellik unsurları, savaş aletlerine benzetilerek övülmektedir. Alışıldığı üzere kaşları şeklen yay'a, yüzü ve alnı parlaklığı itibariyle kılıca benzetilmiştir. Bir savaş meydanı gibi tasvir edilen bu çevre aslında güzellik meydanıdır. Çünkü o savaş aletleri gerçek değil, sevgiliye ait unsurlardır.

Okun sahip olması gereken en önemli vasıflarından biri hızlı gitmesidir. Şâir buna dayanarak sevgiliyi överken bir okun vasfını ona yüklemiş olur. Güzellik meydanının hızlı gideni, yani o meydandaki en güzel kişi sevgilidir demek istemektedir şâir. “Yâ”, “şemşîrveş”, “meydân”, “tîrveş” kelimeleri savaş ile alakalı olduğundan bir tenasüp oluşturmuştur. “Ey kaşı yâ” ifadesinde nida sanatından yararlanılmıştır.

2. Beyit

Avlayımaz sen gözi âhûyî ey çâpük-süvâr
Kendüsin asdurmayan fîtrâküne nahcîrveş

çâpük-süvâr: iy at süren, ata iyi binen.

fitrâk: atın terkisi, terki kayışı, eğerin arkasındaki tasma, at eğerinin arkasında bulunan ve eşya bağlamaya yarayan kayışlar.

nahcîrveş: av gibi.

Ey çâpük-süvâr! Kendüsin fitrâküne nahcîrveş asdurmayan, sen gözi âhûyı avlayamaz.

Ey iyi ata binen! Kendisini av gibi senin atının terkisine astırmayan sen ceylan gözlüyü avlayamaz.

Avcılık terimleri üstüne bina edilmiş olan beyitte sevgili, ata iyi binen bir sürücüye benzetilmektedir. Şâir sevgiliye seslenirken aslında ona yâr olmanın yolunu da açıklar. Çünkü sevgiliye av olmayan biri onu avlayamaz yani onun gönlünü kazanamaz. Âşıkların en büyük arzusu sevgilinin gönlünü kazanabilmek olduğuna göre bunun da bir bedeli olmalıdır. Bu bedel sevgiliye av olmaktan geçer. Sevgiliye av olmayı eskiden avdan dönüşte avlanan hayvanların atın terkisine asıldığı şekilde ele alan şâir aynı zamanda sevgiliyi bir ceylan gözlü olarak niteler. Ceylan da avlanan hayvanlardan biridir ve şâir güzel gözlü bu hayvan ile sevgili arasında irtibat kurmuştur. “Avlamak”, “Çâpük-süvâr”, “fitrâk”, “nahcîr-veş”, “asdurmak”, “âhû” kelimeleri avcılıkla ilgili bir tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Serv Tûbâ kaddünün şeydâsı olduğın görüp
Bağlamışdur ayağın âb-ı revân zencîrveş

kadd: boy.

şeydâ: aşktan aklını kaybetmiş, divane, düşkün, şaşkın.

âb-ı revân: 1. akarsu. 2. mec. hayat.

zencîrveş: zincir gibi.

Âb-ı revân, serv Tûbâ kaddünün şeydâsı olduğın görüp ayağın zencîrveş bağlamışdur.

Akarsu, servinin senin Tuba boyunun delisi olduğunu görünce zincir gibi ayağını bağladı.

“Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır. Her çiğnenmesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan

meyveleri vardır. Bir rivayete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşmüş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlarmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tevbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin 'Birisi beni andı' demesi bundan dolayı imiş. Divân şiiirinde Tûbâ ağacı, gölgesi ve boyu nedeniyle anılır. Sevgilinin noyu Tûbâ'ya benzer."¹²¹

Tûbâ, klâsik şiirimizde en çok işlenen ağaçlardan biridir. Servi sevgilinin Tuba'ya benzeyen boynunun delisi olmuştur. Bu yüzden akarsu servinin ayağını bağlayarak onun yanından gitmemektedir. Servi, suyu çok seven bir ağaçtır ve sulak arazilerde büyümesi tabiidir. Şâir bu durumu hüsn-i talil sanatıyla anlatarak suyun servinin yakınında oluşunu sevgiliye bağlamıştır. Suyu bir insan özelliği yükleyerek onu kişileştiren şâir, servi ağacına da aynı şekilde insanî bir hususiyet olan deli olma vasfını yükler.

Beyitte delilerin zincire vurulması mazmunu vardır. Bir deliye benzetilen servi ağacı akarsu vasıtasıyla zincire vurulmuş yani ayağı bağlanmıştır. Eskiden delilerin zincire vurulduğu hatırlanacak olursa mazmun kendini belli eder.

4. Beyit

Her kaçan ey kaşı ya alsan kemânun kabzana
Gözlerüm engüşt-i tîründe kalur zihgîrveş

kemân: 1. yay. 2. kavis. 3. keman.

engüşt: parmak.

tîr: ok.

zihgîrveş: zihgir gibi.

Ey kaşı ya! Her kaçan kemânun kabzana alsan gözlerüm zihgîrveş engüşt-i tîründe kalur.

Ey yay kaşlı! Her ne zaman yayını avcuna alsan gözlerim zihgir gibi ok parmağında kalır.

Sevgiliye seslenen şâir, onun kaşlarının şeklini bir yay'a benzetmiştir. Atış yapacak olan bir kemankeş nasıl ki yayını ele alırsa sevgili de hedefi vurmada önce

¹²¹ Pala, a.g.e., s.459.

yayını eline alır yani bakmaya hazırlanır. Çünkü baktığı zaman kaşlarından kirpik okları fırlayıp âşığın gönlüne isabet edecektir.

Zihgir, kemankeşlerin veya ok atan herhangi bir kişinin ok atarken başparmağına taktığı yüzüğün adıdır. Amacı okun hedefini bulmasını kolaylaştırmaktır. Onun sayesinde kiriş titremez ve ok düz gider.¹²² Ok atıldıktan sonra parmakta kalır. Eliptik yapıda olan bu alet şeklen göze benzetilmiştir.

5. Beyit

Rûy-ı zerdün sür Vusûlî hâk-i pâ-y-ı dil-bere
İşün altun eylesün dersin eger iksîrveş

rûy: yüz, çehre.

zerd: 1. sarı. 2. solgun, soluk.

hâk: toprak.

pây: ayak.

dilber: gönlü alıp götüren, güzel.

iksîrveş: iksir gibi.

Vusûlî! Eger işün altun eylesün dersin hâk-i pâ-y-ı dil-bere iksîrveş rûy-ı zerdün sür.

A Vusuli! İksir gibi işini altın etmek/amacına ulaşmak istersen sararmış yüzünü sevgilinin ayak toprağına sür.

Çektiği aşk acılarından dolayı benzi solan âşık eğer yüzünü sevgilinin bastığı toprağına sürerse maksadına ulaşacak, şâirin ifadesiyle işi altın olacaktır. Soluk yüzü de bu iksirin tesiriyle altın gibi parlayacaktır. Şâir kendine tecrit yoluyla seslenerek uyması gereken, onu iyi edecek olan reçeteyi verir. Âşığın maksadı sevgiliye vasıl olmaktır. Bunun yolu da o güzelin ayağının bastığı toprağına onu sanki bir iksir gibi telakki ederek yüz sürmekten geçer. Zaten Divan şiiri anlayışında sevgilinin ayağının toprağı da bir kimya sayılmaktadır.¹²³

Beyitte kimya mazmunu bulunmaktadır. Beyitte üstünde durulan “iksîr” ve “altun” kelimeleri bize bunu işaret eder. “Çeşitli madenlerden altın elde etmenin ve bakır, gümüş vs. madenleri altına dönüştürmenin yollarını arayan bâtil bir bilimdir. Bu ilmin ana maddesi iksîrdir. İksîr eldeki terkîbin veya maddenin altın olmasını

¹²² Pala, a.g.e., s.421.

¹²³ Pala, a.g.e., s.276.

*sağlayan sıvıdır.*¹²⁴ Kimya ilmi ile nasıl ki değersiz bir madde altına dönüştürülüyor ise âşığın değersiz ve solgun olan yüzü de sevgilinin iksire benzeyen toprağına sürülmekle altın kadar değer kazanacaktır. “Zerd” ve “altun” ile “hâk” ve “iksîr” kelimeleri bir mürettep leff ü neşr oluşturur. Çünkü altın sarı renk bir madendir ve zerd ile renk yönünden ilgi kurulmuştur. Diğer yandan iksir yapımında toprak kullanıldığından bu kelimeler bir araya getirilerek leff ü neşr tamamlanmış olur.

5. HARFÜ 'S-SÂD

5.1.

87. Gazel

Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilâtün Fe‘ilün

- 1- Kıldı gönlümüzi ol zülf-i mu‘anber hâlis
Getürür kalbe safâ ger ola ‘anber hâlis
- 2- Hâlisu ’l-kalb yüz ursam n’ola seng-i rehüne
Zer mehekde bilinür olsa mukarrer hâlis
- 3- Kîmyâ-yı gamuna tan-mıdır olsak tâlib
Ne kadar kalb ise gönlümüzi eyler hâlis
- 4- Sırrumuz câm-ı Sikender gibi etmezdi ‘iyân
Olmasa sâf u mücellâ mey-i ahmer hâlis
- 5- Nâme-i gamda Vusûlî der-isen kimdür eger
Efkaru ’n-nâs gedâ bende-i kemter hâlis

1. Beyit

Kıldı gönlümüzi ol zülf-i mu‘anber hâlis
Getürür kalbe safâ ger ola ‘anber hâlis

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

mu‘anber: amberleşmiş, güzel kokan, güzel kokulu.

hâlis: hilesiz, katkısız.

‘anber: 1. ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül rengine bir madde. 2. güzel koku. 3. güzellerin saçı.

Ol zülf-i mu‘anber gönlümüzi hâlis kıldı, ger ‘anber hâlis ola kalbe safâ getürür.

O amberli saç gönlümüzü arıttı, amber halis olursa kalbe sefa getirir.

¹²⁴ Pala, a.g.e., s 276.

Genellikle güzel kokulu maddeler ile ilişkilendirilerek anlatılan sevgilinni saçı güzel kokusu yönüyle öne çıkar. Şâirin bu beyitte üstünde durduğu kelime “anber”dir ve beyitte sevgilinin saçı amber kokulu olarak ele alınmıştır.

*“Amber balığının bağırsaklarından çıkarılan veya dışkısı ile denize dökülen, alaca renkli güzel kokulu, yumuşak ve yapışkan bir madde... Dîvan edebiyatında rağbet gören bir teşbih unsuru olmuş, dinî-tasavvufî ve lâ-dinî eserlerde sevilenin nefesi, yüzündeki benleri, saçları, ayva tüyleri, kaşları ve ayağının tozu anbere benzetilmiştir. Sevgilinin saçı daima misk ya da anber kokar.”*¹²⁵

Bu hususiyetlere sahip bir maddenin sevgili ile özdeşleştirilmesi tabiidir. Âşığın gönlünü arıtan, saflaştıran, ona safa veren şey sevgilinin amber kokulu saçıdır. Bu yüzden şâir de amberin halis olması durumunda âşığın gönlünün safa bulacağını ifade etmiştir.

2. Beyit

Hâlisu'l-kalb yüz ursam n'ola seng-i rehüne
Zer mehekde bilinür olsa mukarrer hâlis

hâlisu'l-kalb: kalp temizliği, temiz kalp.

seng: taş.

reh: yol.

zer: 1. altın. 2. akçe, para.

mehek: mihenk taşı, âyar taşı.

mukarrer: 1. kararlaştırılmış. 2. şüphesiz. 3. anlatılmış, bildirilmiş.

Seng-i rehüne hâlisu'l-kalb yüz ursam n'ola, mukarrer zer hâlis olsa mehekde bilinür.

Temiz bir kalple yolunun taşına yüzümü sürsem ne olur? Zira altın saf olsa da değeri mihenkte bilinir.

Mihenk taşı, altının kıymetini ölçmeye yarayan koyu renkli bir taştır. Önceki gazelden bir beyitte de görüldüğü gibi şâir altın ile alakalı bir beyit tertip etmiştir. Kendisi sevgilinin katında değersiz olan âşık, onun yolundaki taşın yüzünü saf bir kalple sürerse değerinin anlaşılacağını iddia etmektedir. Bunu yaparken de saf altının değeri mihenkte belli olur diyerek iddiasını perçinler.

¹²⁵ AKMB, a.g.e., C.I, s.163.

Kendini över gibi görünen âşık aslında sevgiliyi övmektedir. Çünkü onun yolunun taşı âşık için bir mihenk taşı kıymetindedir. Âşığın değerini belirleyecek olan şey sevgilinin yolundaki taştır. “Zer”, “mehek”, “seng” kelimeleri taş ve altın ile alakalı olmalarıyla bir tenasüp oluşturmuştur.

3. Beyit

Kîmyâ-yı gamuna tâlib olsak tan-mıdur
Ne kadar kalb ise gönlümüzü eyler hâlis

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

tâlib: isteyen, istekli.

kalb: sahte.

Kîmyâ-yı gamuna tâlib olsak tan-mıdur, ne kadar kalb ise gönlümüzü hâlis eyler.

Gam kimyanı istesek şaşılır mı? Ne kadar sahte olsa da gönlümüzü temizler.

Kimya, eskiden günümüzdeki anlamında uzak bir manayı haizdi. “*Toprağı altın yapma, bakırdan, madenlerden elde etme işine verilen isim olarak kullanılmıştır.*”¹²⁶ Bu ilimden yardım isteyen âşığın amacı gönlünü temizlemektir. Önceki beyitlerle de mânâ yönünden ilgi kurulmuştur. Nitekim bu gazelin ikinci beytinde âşık kendini altın ile ilişkilendirmiştir. Burada da yine kimya ile gönlünü temizlemeye çalışan bir âşık tasviri yapılmaktadır.

Gam, teşbih-i belîğ vasıtasıyla kimyaya benzetilmiş. Gam âşığın gönlünü temizleyecek olan araç görevindedir. Çünkü âşık onu bir kimya gibi düşünmektedir. Sahte olduğunu bildiği hâlde istemesinin sebebi, gönlünü temizleyeceğine olan inancıdır.

4. Beyit

Sırrumuz câm-ı Sikender gibi etmezdi ‘iyân
Olmasa sâf u mücellâ mey-i ahmer hâlis

‘iyân: belli, açık, meydanda.

sâf: 1. temiz, hâlis, katkısız, karışık olmayan. 2. bön, kolay aldanabilen, kurnazlığa akli ermeyen.

mücellâ: cilalı, parlatılmış, parlak.

¹²⁶ AKMB, a.g.e., C.V, s.309.

mey-i ahmer: kırmızı şarap.

hâlis: saf, katıksız, hilesiz.

Sâf u mücellâ mey-i ahmer hâlis olmasa câm-ı Sikender gibi sırrumuz ‘iyân etmezdi.

Saf, parlak kırmızı şarap katıksız olmasaydı İskender’in kadehi gibi sırrımızı açığa vurmazdı.

İskender’in kadehi birçok hikâyede, efsanede ve şiirde kendine yer bulmuştur. Zaman zaman onun aynası ile birlikte anılagelmıştır. Bu ayna, *edebiyatta güneş, kadeh ve gönülle birlikte geçtiği gibi istiâre ve mecaz yoluyla bu unsurların yerine de kullanılır*.¹²⁷ Rivayete göre İskender, şekli hakkında ihtilaf bulunan yuvarlak veya düz, iki tarafı da gösteren bir ayna yaptırmıştır ve bu aynaya yalancılar baktığında görüntü vermez.¹²⁸ Genellikle ayna ile birlikte mecaz kurulan gönül kavramı da burada akla gelmelidir. Gönül bir aynaya benzer ve üstünde toz olursa iyi görüntü vermez. Bu durumda saflık ve parlaklık aynanın da bir hususiyetidir.

Belli ki sarhoşluk yüzünden ne dediğini bilmeden konuşan ve sırrını faş eden şâir, suçu şaraba atmaktadır. Üstelik bunu alkolün sarhoş ediciliğiyle değil şarabın aynaya benzerlik yönüyle yapmaktadır. Şarap teşbih-i mufassal vasıtasıyla İskender’in kadehine benzetilmiştir. Beyite bir ayna mazmunu kendini göstermektedir. Açıklamanın ilk kısmında belirtildiği üzere İskender’in kadehi ve aynası birbirinin yerine kullanılabilir. “‘iyân etmek” şeklinde geçen ifadeyle birlikte bir aynanın özellikleri olan “saf” ve “mücellâ” kelimeleri de ayna ile alakalıdır. “Sırrımız” ifadesinde de aynaya sürülen sırra işaret edildiği görülecektir ki bu bizi doğrudan bir ayna tasvirine götürür.

5. Beyit

Nâme-i gamda Vusûlî der-isen kimdür eger
Efkaru’n-nâs gedâ bende-i kemter hâlis

nâme: 1. mektup. 2. sevgiye ve aşka dair yazılmış mektup. 3. kitap, mecmua.

efkaru’n-nâs: inşaların en fakiri.

bende: 1. kul, köle. 2. intisabeden, taraftar.

¹²⁷ AKMB, a.g.e., C.I, s.289.

¹²⁸ Pala, a.g.e., s.48.

kemter: 1. daha aşağı, aşağıda bulunan, hakir, itibarsız. 2. eksik, noksan.

Nâme-i gamda eger Vusûlî kimdür der-isen efkaru 'n-nâs gedâ, hâlis bende-i kemter.

Gam mektubunda Vusuli'nin kim olduğunu sorarsan; "İnsanların en fakiri, müflis, âciz samimi bir köledir."

Sevgili, şâire bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Vusûlî kimdir diye sorar. Vusûlî de kendini değersiz bir insan ama samimi bir köle olarak tanımlar. Çünkü sevgili daima sultandır ve âşıkları onların kölesidir. Sevgilinin gönderdiği mektubu "nâme-i gam" olarak tanımlayan şâir bu mektubu teşbih-i belîğ ile gama benzetmektedir. Mektubun gam mektubu olmasının sebebi âşığın arzuladığı şeyler yerine keder verici şeylerin yazıyor oluşudur ama buna rağmen aşkında bir azalma olmamıştır. Nitekim kendini aciz bir köle olarak tanıtır sevgiliden merhamet diler. Çünkü köleler sahiplerinden benzer isteklerde bulunurlar.

6. HARFÜ 'D-DÂD

6.1.

88. Gazel

Mef'ûlû Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1- Yârun cemâlidür bana gülzârdan garaz
Bâğ-ı cihânda güldür olan hârdan garaz
- 2- Dil sendedür sen anı alup eyledün nihân
Ey şûh-ı bî-vefâ nedür inkârdan garaz
- 3- Turmaz çü 'ahd-i bûs-ı dehâna o gonca-leb
Yok yere bârî ney-ki bu ikrârdan garaz
- 4- Dünyâ gamından eyle halâs öldürüp anı
Ey hûnî anladunsa bu bîmârdan garaz
- 5- Hâba varur gözüm anı düşde görem deyü
Budur Vusûlî devlet-i bîdârdan garaz

1. Beyit

Yârun cemâlidür bana gülzârdan garaz
Bâğ-ı cihânda güldür olan hârdan garaz

gülzâr: gül bahçesi, gül tarlası.

garaz: 1. hedef, gaye, maksat, meyil, istek. 2. gizli düşmanlık, kin, kötü niyet.

bâğ: 1. büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya.

cihân: dünya, alem.

hâr: diken.

Bana gülzârdan garaz yârün cemâlidür, bâğ-ı cihânda hârdan garaz olan güldür.

Benim için gül bahçesinden maksat sevgilinin yüzüdür, dikenden maksat da dünya bahçesindeki güldür.

Sevgilinin yüzü ihtiva ettiği güzellik unsurları bakımından gül bahçesi gibi tasavvur edilmiştir. Bu güzellik unsurları da şâirin zihninde ayrı ayrı birer gül şeklinde tahayyül edilip nihayetinde bir gül bahçesi teşekkül edilmiş olur. Buna göre sevgilinin gözü, kaş, dudağı, ayva tüyleri, beni, zülfü, kirpikleri, gamzesi bir gül şeklinde cisim bulur. “Bâğ-ı cihân” ifadesinde dünya teşbih-i belîğ vasıtasıyla bahçeye benzetilir. Bu bahçede biten diken dahi âşık için bir gül gibi telakki edilir. Bu da sevgilinin yüceliğine yapılan bir vurgudur.

“Cemal” ve “gül” ile “gülzâr” ve “hâr” kelimeleri leff ü neşr oluşturmıştır. Sevgilinin yerine kullanılan “gül” ve sevgilinin güzelliği yerine söylenen “cemâl” kelimeleri bu sanatın ilk kısmını teşkil eder. Öte yandan gül bahçesinin olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak zikredilegelen “hâr” kelimesi de “gülzâr” ile anlam ilişkisine sahiptir ve böylece leff ü neşr tamamlanmış olur.

2. Beyit

Dil sendedür sen anı alup eyledün nihân
Ey şûh-ı bî-vefâ nedür inkârdan garaz

niân: 1. gizli, saklı. 2. bulunmayan, görünmeyen. 3. sır.

şûh: 1. hareketlerinde serbest. 2. neşeli, şen ve oynak kadın. 3. açık saçık, hayâsız kadın.

bî-vefâ: vefasız.

inkâr: 1. yaptığını saklama, gizleme; yapmadım deme. 2. reddetme, tanımama.

Ey şûh-ı bî-vefâ! Dil sendedir, sen anı alup nihân eyledün, inkârdan garaz nedür?

Ey vefasız sevgili! Gönül sendedir, sen onu alıp gizledin; inkâr etmekteki maksadın nedir?

Âşık gönlünü kaptırmış, sevgili ise bunu inkâr etmektedir. Aslında biraz da içten içe mutlu olarak dile getirilen sitem vardır denebilir. Çünkü âşık için sevgilinin cefası bile onunla ilgilendiğinden bir mükâfat sayılır. Sevgilinin vefasızlık yönüne eğilen şâirin asıl değinmek istediği nokta gönlünü kaptırmasıdır. “Şûh” kelimesi “bî-vefâ” ile terkip yapıldığından bu sevgilinin, vefasızlığının yanı sıra başkalarına şen şakrak, âşığa ise iltifa etmeyen biri olduğu anlaşılabilir. Şâir, âşık olarak gönlünü sevgiliye teslim etmiştir ve sevgilinin bunu inkâr etmesi sonucu bundan maksadının ne olduğunu sorar. Gönül mücerret bir kavram olması hasebiyle şâirin bahsettiği “nihân eylemek” tabiri de bir açıdan doğrudur denebilir çünkü ortada görünen bir şey mevcut değildir.

3. Beyit

Turmaz çü ‘ahd-i bûs-ı dehâna o gonca-leb
Yok yere bârî ney-ki bu ikrârdan garaz

‘ahd: 1. söz verme. 2. and, yemin. 3. devir, zaman, gün.

bûs: öpme, öpücük, öpüş.

dehân: ağız.

gonca-leb: dudakları gonca gibi olan, gonca dudaklı.

bârî: hiç olmazsa, bir kere; hasılı, hülâsa.

ikrâr: 1. saklamayıp söyleme. 2. dil ile söyleme, bildirme. 3. tasdik, kabul.

O gonca-leb ‘ahd-i bûs-ı dehâna turmaz çü bârî yok yere bu ikrârdan garaz ney-ki?

O gonca dudaklı, ağız öptürme sözünde durmadığı gibi hele, boşu boşuna bunu söylemekteki amacı nedir?

Gonca dudaklı sevgili âşığa dudağını öptüreceğine dair söz vermiş ama sözüne sadık kalmamıştır. Âşık da sevgilinin bunu boşu boşuna kendisine söylemesindeki gayeyi sorgular. Sevgili demek yerine “gonca-leb” ifadesini tercih eden şâir bu beyti dudak kavramları üzerine bina etmiştir. Çünkü dudak (leb, dehân)

ve öpme (bûs) kelimelerinin yanı sıra, şiir geleneğinde sürekli dudak ile birlikte anılan “gonca” kelimesine de yer vermiştir.

Gonca dudak gibi açılabilir bir yapıda olması ve renginin genelde kırmızı olarak tasavvur edilmesi sebebiyle dudağa benzetilir. Ayrıca bahsedilen sözün o dudaktan çıktığı da unutulmamalıdır. Divan şâirleri sevgilinin dudağını çoğu zaman yok denecek kadar küçük şekillerde mübalağalı bir şekilde ifade etmişlerdir. İkinci mısradaki geçen “yok” kelimesi de akla bu mânâyı getirir. “Bûs”, “dehân”, “goncaleb”, “ikrâr” kelimeleri dudak ile alakalı olmaları yönüyle bir tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Dünyâ gamından eyle halâs öldürüp anı
Ey hûnî anladunsa bu bîmârdan garaz

halâs: kurtulma, kurtuluş.

hûnî: 1. kanlı, kan dökmeye meyilli. 2. s. kanlı, gaddar, zalim, katil.

bîmâr: hasta, sayrı.

Ey hûnî! Bu bîmârdan garaz anladunsa anı öldürüp dünyâ gamından halâs eyle.

Ey kan içici! Bu hastalıktan neyin kastedildiğini anladınsa onu öldürüp de bu dünya tasasından kurtar.

Âşıklar gönlü hasta kimseler olarak anılırlar. Şâir, sevgiliye açık istiare vasıtasıyla “hûnî” yani kan içici şeklinde seslenmiş. Böylece gönül hastalığı kanla ilişkilendirilmiş olur ve âşık, sevgili uğrunda kanını akıtarak can vermeye razı bir tutum sergiler. Şâir tasadan kurtulmak ister çünkü artık bu acıya dayanamaz hâle gelmiştir. “Dünya gamı” olarak ifade ettiği şeylerden, bu gönül hastalığından kurtularak rahata ermek ister.

Beyitte sevgilinin iyileştirici olması yönüne de atıf vardır. İlk anlamda ona kan içici diye seslenerek hastalığını dindirmesini isteyen âşık aslında sevgilinin o hastalığı iyileştireceğinin de farkındadır. Bunu üstü kapalı bir biçimde ifade etmiştir. “Hûnî”, “bîmâr”, “öldürüp” kelimeleri hastalık ve ölümle alakalı olmaları yönünden tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Hâba varur gözüm anı düşde görem deyü
Budur Vusûlî devlet-i bîdârdan garaz

hâb: uyku, rüya.

devlet: 1. bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki.

bîdâr: uyanık, uyumayan, uykusuz.

Gözüm anı düşde görem deyü hâba varur. Vusûlî, devlet-i bîdârdan garaz budur!

Gözüm onu düşte göreyim diye uykuya dalıyor. Ey Vusuli, Asıl uyanık kalma saadeti budur!

Âşık, sevgiliyi düşte görmek için uyumak ister. Çünkü onu rüyada görmek büyük bir saadete mazhar olmak demektir. Böylelikle asıl uyankılığa uyku ile varır âşık. Uyanıklık ile anlatılmak istenen, gafletten arınmış, feraseti açılmış biri olmaktır. Uyanikken bulamadığı saadeti uykuda arayan şâir bir bakıma uyankılıkta uykuya, uykuda da uyanıklığa işaret eden bir yapı kurmuştur. Bu yüzden sevgiliyi düşte görmek istemesiyle aslında uyanıklığı arzular. Beyte diğer taraftan bakıldığında sevgiliyi ayıkken göremeyenler aslında uykudadur denmektedir. “Gözüm anı düşde görem deyü” ifadesinde görmek fiili göze yüklenmiştir. Oysaki insan rüyada gözüyle görmez. Anlaşılmaktadır ki göz, fizikî bir görme organı olarak değil görme fiiliyle birlikte ele alınan bir mefhum şeklinde işlenmiştir.

6.2.

89. Gazel

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün

- 1- Ey perî vaslundur ancak bana ‘âlemden garaz
Merhamet kıl âdemîlikdür çü âdemden garaz
- 2- Çünki ol bî-mihr bir gün lutf-ıla şâd eylemez
Ey gönül bilsem nedür bu çekdüğün gamdan garaz
- 3- Ayağundan seyl-i eşküm yine ırmağ eyledün
Aldun ey serv-i revânüm bilmezem nemden garaz
- 4- Nâr-ı hicrânun neçün yandurmaya ağıârını
Kâfiri yakmak-durur lâ-büd cehennemden garaz

5- Ağlamaz-ısan Vusûlî ile merdümlük edüp
Yâ nedür ey dîde-i gam-dîde hem-demden garaz

1. Beyit

Ey perî vaslundur ancak bana ‘âlemden garaz
Merhamet kıl âdemîlikdür çü âdemden garaz

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

âdemîlik: insanlık, adamlık.

Ey perî! Bana ‘âlemden garaz ancak vaslundur çü âdemden garaz
âdemîlikdür, merhamet kıl.

Ey peri (gibi olan sevgili)! Benim için dünyadan maksat sana kavuşmaktır;
zira insandan maksat da adamlıktır, merhamet et.

Beyitte hisleri aktarılan âşığa göre bu âlemden maksat sevgiliye kavuşmaktır.
Yani bu dünyanın âşık için kıymeti haiz tek bir vasfı vardır o da vuslattır. Başka
hiçbir şey onu ilgilendirmez, ona değerli de gelmez. Âşık sevgili için yaşarken,
sevgiliden merhamet beklemektedir. Âşığı hayatta tutan tek şey sevgiliden gelecek
merhamet ihtimalidir. Sevgilinin merhamet etmesi insana yakışır bir davranıştır ve
insandan da insanlık beklenir. “Bana merhamet et, çünkü insandan beklenen
insanlıktır.” diyerek sevgiliden istediği şeyin zaten yapması gereken davranış
olduğunu söyler. Âşık, sevgiliye nazaran kendi değersizliğinin farkındadır ve bunu
açıkça ifade etmiştir.

Şâir, sevgilinin adı yerine “perî” diyerek onun güzelliğini müşahhas olmayan
ve güzel olduğuna inanılan bir varlığa benzeterek aktarmıştır. Burada açık istiare
sanatından faydalanılmıştır. Ayrıca periyle birlikte kullanılan “ey” ifadesi de nida
sanatına misal teşkil eder. “Âdem” ve “âdemîlük” sözlerinde iştikak bulunur.

2. Beyit

Çünkü ol bî-mihr bir gün lutf-ıla şâd eylemez
Ey gönül bilsem nedür bu çekdüğün gamdan garaz

bî-mihr: sevgisiz, aşksız.

şâd: sevinçli.

Ey gönül! Bu gamdan çekdüğün garaz nedür bilsem, çünkü ol bî-mihr bir gün
lutf-ıla şâd eylemez.

Ey gönül! O merhametsiz bir gün bile iyilikle seni memnun etmezken bu çektiğin sıkıntıdan amacının ne olduğunu bir bilsem?

Şâir sitem yüklü bir ifadeyle kendi gönlüne seslenmektedir. Sevgiliden herhangi bir ilgi, alaka gelmedikçe âşığın melâli artmıştır. İçten içe bundan kıvanç duyan âşık, usanmış gibi görünmektedir: Ey gönül, vefasız sevgili bir gün bile sana merhamet etmezken senin bu gamdan beklentin ne? Çünkü âşıklar sevgili kendilerine iltifat etmese, bakmasa bile âşık aşkıdan bir şey kaybetmez, aksine bu durum onun aşkının derecesini yükseltir. Çünkü âşık, *sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Buna rağmen sevgili en son olarak onu hatırlar. Herkese iyi davrandığı hâlde âşığı daima ihmal eder. Bu iki taraflı bir tutkudur. Yüz vermedikçe âşığın aşkı artar.*¹²⁹

Şâir, gönlüne tecrit ve teşhis yoluyla seslenmektedir. Sevgisiz, merhametsiz olmak karşı tarafta gam duygusunu ortaya çıkaracaktır.

3. Beyit

Ayağundan seyl-i eşküm yine ırmağ eyledün
Aldun ey serv-i revânüm bilmezem nemden garaz

seyl: sel.

eşk: gözyaşı.

serv-i revân: yürüyen servi.

Ey serv-i revânüm! Seyl-i eşküm ayağundan yine ırmağ eyledün, nemden garaz aldun bilmezem.

Ey servi boylu sevgili! Gözyaşı selimi ayağından yine ırmak gibi akıttın, neyimden kötü niyet sezdin, bilmiyorum?

Âşık o kadar gözyaşı dökmüştür ki bu yaşlar sevgilinin ayağının altından bir sel gibi akıp gitmiştir. Şâir tabiat unsurlarından yararlanarak aşkının ve çektiği dertlerin fazlalığını mübalağa sanatına başvurarak anlatmıştır. Gözyaşlarını ırmağa sevgilisini de o ırmağın yanından aktığı servi ağaçlarına benzetmiştir. Akıp giden, ırmak değil, âşığın gözyaşlarıdır. Sevgiliye nida ve açık istiare yoluyla “ey serv-i revânüm” diye seslenen şâirin amacı sevgilinin boyunun uzunluğunu ve onun salına salına yürüyüşünü vurgulama arzusudur.

¹²⁹ Pala, a.g.e., s.37.

“İrmağ eyledün” ifadesinde onu yanına yaklaştırmadın, ırmak gibi akıttın anlamı da vardır ve böylece sevgilinin, âşığın gözyaşlarını kendi yanına yaklaştırmadığı manası çıkar. Beyitte ayrıca bir leff ü neşr göze çarpmaktadır. “İrmağ” kelimesi, sulak alanları seven “servi” ile alaka oluştururken seyl kelimesi ile revân kelimesi de manayı tamamlayacak şekilde kullanılmıştır çünkü sel revan olur, yani akıp gitmesidir. “Serv-i revân”, “seyl”, “ırmağ” kelimeleri servi ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

4. Beyit

Nâr-ı hicrânun neçün yandurmaya ağyârını
Kâfiri yakmak-durur lâ-büd cehennemden garaz

nâr: 1. ateş, od. 2. cehennem. 3. yakıcı şey.

hicrân: 1. ayrılık. 2. unutulmaz acı, keder, iç acısı.

ağyâr: gayrılar, başkalar, yabancılar.

lâ-büd: lazım, gerekli, gerek.

Nâr-ı hicrânun ağyârını neçün yandurmaya, lâ-büd cehennemden garaz kâfiri yakmak-durur.

Senin ayrılık ateşin rakiplerini niçin yakmaz? Hâlbuki cehennemin kastı kâfiri yakmaktır.

Âşık için ağyar, rakip daima kâfirdir. Beyitte sevgili diğer âşıklardan yani rakiplerden ayrı kalınca onların başına hiçbir şey gelmemesi sorgulanmaktadır. Ateşe benzetilen ayrılığın acısı âşığı yakarken rakiplerine hiçbir şey yapmaz. Bunun üstüne âşık rakiplerin nasıl olup da helak olmadıklarını sorar.

Teşbih-i belîğ aracılığıyla ateşe benzetilen hicran kelimesinin bu anlamı âşığın tecrübesine dayanmaktadır. Çünkü o, sevgiliden ayrılığın bir ateş olduğunu fark etmiştir. “Nâr-ı hicrân” ve “cehennem” ile “ağyâr” ve “kâfir” kelimeleri müşevveş leff ü neşr oluşturmuştur. Şâir “Nâr-ı hicrânun ağyârını neçün yandurmaya” ifadesiyle aslında cevap beklemediği bir soru sorduğu için istifham sanatına başvurmuş olur. Aslında o da bilir ki ayrılığın ateşi mecazî bir kavramdır ve insanı bir ateşin yahut cehennemin yaktığı gibi yakmaz. “Nâr”, “yandırma”, “yakmak”, “kâfir” ve “cehennem” kelimeleri cehennem ile ilgili tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Ağlamaz-ısan Vusûlî ile merdümlük edüp
Yâ nedür ey dîde-i gam-dîde hem-demden garaz

merdümlük: insanlık.

dîde: göz.

gam-dîde: gam görmüş, kederli, tasalı.

hem-dem: sıkı fıkı, canciğer arkadaş.

Ey dîde-i gam-dîde! Vusûlî ile merdümlük edüp ağlamazısan yâ hem-demden garaz nedür?

Ey gamlı göz! İnsanlık edip Vusuli ile ağlamazsan dost olmaktan maksat ya ne ola ki?

Önceki beyitlerde gözyaşı miktarını abartarak anlatan şâir, beyti burada da göze niçin ağlamadığını sorarak öncekilerin aksine bir mana üstüne kurmuştur. Âşık kendiyle birlikte ağlaayacak bir dost aramaktadır. Şâir, gözleri gerçek bir insanmış gibi düşünerek teşhis etmiştir: Önce ona seslenir sonra dostluğunu sorgular. Kendine en yakın kişi olarak da gözünü görür. O ise dostunu yarıda bırakmış, ağlamamaktadır. Bu durum üstüne şâir göze dostluğun maksadını sorar. Vusûlî gözü dost bildiği halde göz onunla ağlamamaktadır. Bu yüzden soruyor: Dost birlikte ağlamıyorsa bu nasıl dosttur?

“Dîde”, “gam-dîde”, “ağlamak” kelimeleri göz ile alakalı olmaları bakımından tenasüp oluşturmuştur. Merdüm kelimesinin bir anlamı da gözbebeği demektir. Bu durumda “dîde” kelimesi ile “merdüm” arasında bir iham-ı tenasüp ortaya çıkmış olur.

7. HARFÜ 'T-TÂ

7.1.

90. Gazel

Mef'ûlü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün

- 1- Âyîne-i ruhundan olup âşikâr hat
Mîr'ât-ı cânı kıldı yine pür-gubâr hat
- 2- Devrinde verd-i 'ârızunun bulmayınca yüz
Çizdi benefşe gibi nigârâ kenâr hat
- 3- Nakkâş gibi kıl kalem ile eder senün
Levh-i kitâb-ı hüsnüni nakş ü nigâr hat

4- Zülfün gibi olur mı-ki tomâr-ı ‘anberîn
Hattun misâli var-mı ‘aceb müşg-bâr hat

5- Hatt-ı lebin Vusûlî tırâş eyledükçe yâr
Yâkût hâtem üzre sanasın kazar hat

1. Beyit

Âyîne-i ruhundan olup âşikâr hat
Mir’ât-ı cânı kıldı yine pür-gubâr hat

âyîne: ayna.

ruh: yanak, yüz, çehre.

âşikâr: belli, açık, meydanda.

mir’at: 1. ayna. 2. meşhur bir çeşit lâle.

cân: 1. can, ruh. 2. hayat, yaşayış. 3. gönül.

pür-gubâr: 1. çok tozlu, toz içinde. 2. **mec.** incinmiş, çok kırılmış.

Hat, âyîne-i ruhundan âşikâr olup mir’ât-ı cânı yine pür-gubâr kıldı.

Hat, yanağının aynasından belirince yine can aynasını toz içinde bıraktı.

Beyitte ayva tüylerinin yeni yeni belirmeye başladığı bir tasavvur yapılmaktadır. Şeklen toza benzetilen ayva tüyleri, bir aynayı toz içinde bırakmış şekilde anlatılmaktadır. Ayna, tozlu olduğunda göstermediği gibi aynaya benzeyen yanağın üstüne çıkan ayva tüyleri de yanağın parıltısını engeller. “Mir’ât-ı cân” ifadesinde can, “âyîne-i ruh” ifadesinde de ruh yani yanak, teşbih-i belîğ vasıtasıyla bir aynaya benzetilmiştir.

Beyte tasavvufî yönden bakmak da mümkündür. Nitekim ayva tüyleri yanak üstünde biterek yanağın parıltısını kesmiştir. *Hat, vahdet üzerindeki kesreti temsil eder. Yüz ve dudak ise vahdet, gayb ve fenâfillahtır... Vahdete giden yol ise, kesretten geçmektedir. Kesret olmadan vahdet bilinmediği gibi, kesrete düşüp ondan kurtulmadan da vahdete erişilmez.*¹³⁰ Şâirin can aynası toz içinde kaldı derken işaret ettiği durum kesrettir. Yani vahdete erişme yolunda geçilmesi gereken engelleri ayva tüyleri simgeler. “Hat”, “âyîne”, “âşikâr”, “mir’ât”, “pür-gubâr” kelimeleri ayna ile alakalı olmaları itibarıyla tenasüp oluşturmuştur. “Âyîne-i ruh” ve “mir’ât-ı cân” terkipleri aynanın insanî hususiyetler olan yanağa ve cana benzetilmeleriyle alakalı

¹³⁰ Kaplan Üstüner; *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s.280.

iken “âşikâr” ve “gubâr” kelimeleri de aynanın görüntüsü ile ilgili olmaları yönüyle mürettep leff ü neşr oluşturur.

2. Beyit

Devrinde verd-i ‘ârızunun bulmayınca yüz
Çizdi benefşe gibi nigârâ kenâr hat

verd: gül.

‘ârız: 1. gelen. 2. tesadüfî vak’a. 3. dağ, bulut ve saire gibi görmeye mani olan her şey. 4. yanak.

benefşe: menekşe.

nigâr: 1. resim. 2. (resim gibi güzel) sevgili. 3. resmedilmiş, resmi yapılmış. 4. put.

hat: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

Nigârâ! Hat verd-i ‘ârızunun devrinde yüz bulmayınca benefşe gibi kenâr çizdi.

Ey sevgili! Hat, senin yanağının gülü döneminde yüz bulamayınca menekşe gibi yan çizdi.

Sevgiliye “nigârâ” şeklinde nida ile seslenen şâir, bu kelimeyi beytin bütünlüğünü tamamlayacak bir unsur olarak hususiyetle kullanmıştır. Çünkü nigâr kelimesinin ilk anlamı resimdir. Beyitte üstünde durulan “hat” kavramı da ayva tüyleri anlamında olduğu gibi yazmak ve çizmekle ilgili olduğundan bu resim mazmunu tamamlanır.

Sevgilinin yüzü, güzellik unsurlarının bulunduğu yer olarak tasavvur edilir. Yanağın kırmızılık yönünden güle benzetildiği beyitte hattın, kişileştirme yapılarak, yüz bulamadığı ifade edilir. “Yüz bulmak” bir deyim olduğundan irsal-i mesel sanatı ortaya çıkmış olur. Bu beyitte de olduğu gibi menekşe *divan edebiyatında çok çeşitli açılardan ele alınır. Rengi, kokusu ve şeklinden dolayı saç, ayvatüyleri, ben, sinek, gece, Attâr, mecnun, âşık, dilâver, kalender, abdâl, mürid, kadeh, çanak vb. gibi unsurlarla benzerlik içinde ifade edilir.*¹³¹ Yanağının gülü ifadesinde şâir teşbih-i

¹³¹ AKMB, a.g.e., C.I, s.403.

beliğ sanatına başvurmuştur. “Çizdi” kelimesiyle “hat” arasında iham-ı tenasüp bulunur çünkü hat kelimesinin diğer bir anlamı da çizgidir.

3. Beyit

Nakkâş gibi kıl kalem ile eder senün
Levh-i kitâb-ı hüsnüni nakş ü nigâr hat

nakkâş: 1. yağlı boya ile duvar nakışları yapan usta, süsleme sanatkârı. 2. nakış işleyen, nakış yapan kimse.

levh: yassı, düz üzerine resim, yazı gibi şeyler yazılabilen nesne.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

nakş ü nigâr: resimle süsleme.

Hat, nakkâş gibi kıl kalem ile senün levh-i kitâb-ı hüsnüni nakş ü nigâr eder.

Hat, nakkaş gibi kıl kalemle senin güzellik kitabının levhasını süsler.

Nakkaş, resim yapan ve yağlı boya ile duvar süsleyen ressam ve minyatüristlere verilen isimdir.¹³² Nakkaşların resim yaparken kullandıkları kıldan kalemle şekil yönünden benzer olan hattın yani ayva tüylerinin kendisi bir nakkaş gibi düşünülmüştür ve böylece teşhis sanatına başvurulmuş olur. Şâir, sevgilinin yüzünü güzellik kitabının levhası veyahut sayfası şeklinde tabir etmiştir. Bu güzel yüzün üstünde çıkan ayva tüylerini bir yazıyla süsleme sanatı şeklinde ifade ederken iham-ı tenasüp yapmış olur. Ayva tüyü ile çizgi demek olan hat kelimesinin yazılışı farklı, okunuşu aynıdır.

Eskiden kitapların süslenmesinde hat ve tezhip sanatları kullanılırdı. Bu işlemler esnasında da işin ustaları ince çizgileri çizebilmek için küçük fırçalar ve kıl kalemleri tercih ederlerdi. İnce bir işçilik isteyen bu iş beyitte de şâirin bahsettiği üzere hat tarafından özene bezene yapılmaktadır. “Hat”, “kitâb”, “nakş”, “nigâr”, “nakkâş”, “kıl kalem” kelimeleri hat ve tezhip sanatlarıyla ilgili tenasüp oluşturmuştur. Ayrıca “nakş” ile “nakkâş” arasında da istikak bulunur, çünkü “nakkâş” kelimesi “nakş” kelimesinden türetilmiştir.

4. Beyit

Zülfün gibi olur mı ki tomâr-ı ‘anberîn
Hattun misâli var-mı ‘aceb müşg-bâr hat

¹³² Pala, a.g.e., s.348.

zülf: 1. yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. sevgilinin saçı.

tomâr: dürülerek boru biçimi verilmişderi, kâğıt.

‘anberîn: amber kokulu.

misâl: 1. örnek. 2. masal. 3. rüya, düş. 4. s. benzer, andırır.

müşg-bâr: misk yağdıran.

Zülfün gibi tomâr-ı ‘anberîn olur mı ki, ‘aceb attun misâli müşg-bâr hat var mı?

Amber tomarı senin saçın gibi olur mu; senin hattın gibi misk yağdıran hat var mı acaba?

Daha önceki beyitlerde karşımıza çıkan ‘anber kelimesi burada da sevgilinin saçını kokusu yönünden övme maksadı ile kullanılmaktadır. Güzel bir koku maddesi olan amber ile yârinin zülfünün kokusunu karşılaştıran şâir, sevgilinin saçını ambere üstün tutar. Bunu yaparken de “‘anber tomarı” ifadesini kullanır ki mübalağanın gücünü artırabilsin.

Güzel kokan tek şey sevgilinin saçı değildir. Ayva tüyleri yani “hatt”ı da misk kokuludur. Hatta o ayva tüylerini nitemelek için şâirin kullandığı kelime “müşg-bâr” yani “misk yağdıran”dır. Misk yağdıran ifadesi hattın sürekli ve çok güzel kokmasını ifade eder. Beyitte dikkate şayan bir diğer nokta ise kullanılan kelimelerdeki siyah rengin ağırlığıdır. Zülf, ‘anber, müşg ve hat kelimelerinin ortak yanları siyah renkli olmaları veya Divan şiiri geleneğinde öyle tasavvur edilmeleridir.

5. Beyit

Hatt-ı lebin Vusûlî tırâş eyledükçe yâr
Yâkût hâtem üzre sanasın kazar hat

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

leb: dudak.

hâtem: 1. mühür, üstü mühürlü yüzük. 2. en son.

Vusûlî! Yâr hatt-ı lebin tırâş eyledükçe yâkût hâtem üzre hat kazar sanasın.

A Vusuli! Sevgili dudağının üzerindeki ayva tüylerini tırâş ettikçe yakut yüzük üzerine hat nakşeder, sanırsın.

Beyitte ayva tüylerini tıraş eden sevgilinin tasviri yapılmaktadır. Şâir, sevgilinin dudağını yakuta, tıraş etmeyi de yakut üstüne hat kazıma, yazı yazma işine benzetir. Hatem genellikle sevgilinin dudağı yerine kullanılır. Bu yüzük aslında inci, yakut veya la'lden yapılmış olarak gösterilir.¹³³ Dudağın rengi kırmızıdır ve yakut taşı ile bu yönü ortaktır. Gazelin çoğu beytinde olduğu gibi hat yine hem ayva tüyleri hem de çizgi veya çizme anlamına gelecek şekilde kullanılmış. Dudak ile birlikte düşünüldüğünde ayva tüyleri anlamını haiz iken yakut hatem ile ilgili manası ise çizgi anlamına geldiğinden iham-ı tenasüp ortaya çıkar.

7.2.

91. Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

- 1- Katlûme tezvîr hüccetler düzüp ey yâr hat
Etdi telbîs-ile cânumdan beni bîzâr hat
- 2- Hatt-ı la'lünden 'aceb-midür dehânun olsa fâş
Gizlû sırrı eyleyicidür begüm izhâr hat
- 3- Her ne denlû başını kessen yine bulur hayât
Âb-ı hayât içdi la'lünden meger ey yâr hat
- 4- Hıfz içün ağyârdan dâyim cemâli güllerin
Gülşen-i hüsnine çekdi gûyiyâ dîvâr hat
- 5- Ey Vusûlî hüsnine erişmesün deyü güzend
Safha-i ruhsârı üzre nüshalar yazar hat

1. Beyit

Katlûme tezvîr hüccetler düzüp ey yâr hat
Etdi telbîs-ile cânumdan beni bîzâr hat

tezvîr: 1. yalan, dolan. 2. ara bozmak ve bilhassa fenalık maksadıyla yapılan kovuculuk.

hüccet: 1. senet, vesika, delil. 2. seçkin âlimlere verilen unvan.

telbîs: 1. ayıbını kusurunu örterek bir şeyi sahtelendirme. 2. suret-i haktan görünerek hile edip aldatma. 3. hile, oyun.

bîzâr: rahatsız, bıkmış, usanmış, küskün.

¹³³ Pala, a.g.e., s.198.

Ey yâr! Hat, katlûme tezvîr hüccetler düzüp telbîs-ile beni cânımdan bîzâr etdi.

Ey sevgili! Hat, benim katlime uydurma deliller düzüp hile ile beni canımdan usandırdı.

Eski şer'îye mahkemelerinden çıkan i'lâma, resmi yazılara hüccet denirdi.¹³⁴ Bu beyitte bahsolunan hüccet, âşığın katlinin emrinin verildiği bir yazı olması münasebetiyle onun canını tehlikeye sokmuş durumdadır. Âşık bunun için sevgiliden aman dilemektedir. Çünkü sevgili sultandır ve onun bir emri ile canı kurtulabilir.

Hattın, daha önce bazı beyitlerde de karşımıza çıktığı gibi, teşhis edildiği göze çarparken emir ve fermanla alakalı olan anlamı da akıllara gelmelidir. O, aynı bir insan gibi yalana ve hileye başvurup âşığı canından bezdirmiştir. Hücceti düzenleyen hat olduğu gibi o hüccete yazılan şeyler de hattır. Padişah fermanlarına “hatt-ı humâyûn” dendiği hatırlanacak olursa hatt hem fâil hem mefûl bir hüviyete bürünür. “Katl”, “hüccet”, “hat”, “cân” kelimeleri arasında tenasüp bulunmaktadır.

2. Beyit

Hatt-ı la'lünden 'aceb-midür dehânun olsa fâş
Gizlû sırrı eyleyicidür begüm izhâr hat

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

la'l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

dehân: ağız.

fâş: meydana çıkma, duyulma, açığa vurma, dile verme.

izhâr: gösterme, açığa çıkarma.

Begüm! Hatt-ı la'lünden dehânun fâş olsa 'aceb-midür, hat gizlû sırrı izhâr eyleyicidür.

Beyim, dudağındaki tüylerinden ağzının sırrı anlaşılırsa buna şaşılır mı? Zira hat gizli sırrı açığa çıkarıcıdır.

Hattın yazı anlamına da gelmesi sebebiyle ayva tüyleri ile arasında hem şekil hem de mana yönünden ilgi bulunmaktadır. Dudağın çevresinde çıkan bu tüyler birer

¹³⁴ Onay, a.g.e., s.180.

tılsım gibi de düşünülür.¹³⁵ Böyle olunca dudağın sırlarının hat yüzünden anlaşılması şâirin de ifade ettiği gibi şaşırtıcı değildir. Zira o hat hem, yazı anlamıyla düşünüldüğünde, sırrın yazılmış şeklidir hem de bir tılsımdır ve açıktadır.

Dudak şekil yönüyle âb-ı hayâtın mağarasına benzetilmiştir. *Ağzın içi ve gerisi de karanlıktır. Tükrük dolayısıyla ıslaktır. Bu münasebetle ağız ve Âb-ı Hayat benzerlik içinde ele alınır.*¹³⁶ Dudağın çevresinde biten ayva tüyleri hayat suyunun kenarında biten otlar gibi tasavvur edilmiştir. Bu da şâir tarafından, gizli sırrı açığa çıkaran bir vasıfta olduğunun vurgulanmasına sebep olur. Sevgilinin dudağı yerine, onun kırmızılığını ve etkileyciliğini öne çıkarmak için “hatt-ı la’l” ifadesi kullanılmıştır. “‘Aceb-midür” ifadesinde istifham vardır çünkü aslında şâir bu soruya bir yanıt beklemez.

3. Beyit

Her ne denlü başını kessen yine bulur hayât
Âb-ı hayât içdi la‘lünden meger ey yâr hat

âb-ı hayât: 1. içene ebedî hayat bağışlayan efsanevî su. **2. mec.** çok tatlı ve hafif su.

Ey yâr! Meger hat la‘lünden âb-ı hayât içdi, her ne denlü başını kessen yine hayât bulur.

Ey sevgili! Hat, dudağından dirilik suyu içtiğinden olsa gerek her ne şekilde başını kessen yine hayat buluyor.

Şâir, sevgilinin dudağını âb-ı hayata yani sonsuz hayat bahşeden suya benzeterak övmektedir. Bunu yaparken de dudağın kırmızılık yönünü vurgulamak için dudak yerine “la’l” kelimesini kullanmıştır. Sevgilinin dudağı can bağışlayan bir yapıdadır. Öyle ki bu sudan içen ayva tüyleri bile bir ölümsüzlük kazanmışçasına, başı kesilmesine rağmen yeniden uzamaya devam etmektedir. Dudağın çevresinde bulunan ayva tüyleri, tıraş edilse bile insanın tabiatı gereği belli bir hızda uzamaya devam eder ve sonunda yine önceki hâlini alır. Şâir hattın tekrar uzamasını sevgilinin dudağından âb-ı hayat içmeye bağlamıştır. Böylelikle tabii bir durum hüsnü talil sanatı ile anlatılmış olur. Hattın âb-ı hayat içmesi ve başının kesilip öldürülmesi

¹³⁵ AKMB, a.g.e., C.III, s.254.

¹³⁶ Kurnaz, a.g.e., s.177.

durumunda dahi uzamaya devam etmesi kişileştirilerek anlatılmıştır. Başı kesilmek ve âb-ı hayat içmek insanî hususiyetlerdir ve hattın normalde böyle bir fiilde bulunabilmesi mümkün değildir.

4. Beyit

Hıfz için ağyârdan dâyim cemâli güllerin
Gülşen-i hüsnine çekdi gûyiyâ dîvâr hat

hıfz: 1. saklama. 2. ezberleme.

ağyâr: gayrılar, başkalar, yabancılar.

cemâl: yüz güzelliği.

gülşen: gül bahçesi.

hüsn: 1. güzel, iyi. 2. güzellik, iyilik.

dîvâr: duvar.

Hat, cemâli güllerin ağyârdan dâyim hıfz için gülşen-i hüsnine gûyiyâ dîvâr çekdi.

Hat, yüz güzelliğinin güllerini rakiplerden sürekli korumak için sanki güzellik güllüğüne duvar çekti.

Bir önceki beyitle paralel şekilde, sevgilinin güzel yüzünde çıkan ayva tüylerinin bir özelliği hüsnü talil sanatına başvurularak anlatılmaktadır. Bu tüyler sık çıkar ve biraz uzarsa bir hat halinde görünür. Şâir bu görüntüyü bir gül bahçesine çekilen duvara benzetmiştir. Sevgilinin yüzündeki güzellik unsurları da güle benzetilmiştir. Nasıl ki güzel ve önem atfedilen yerleri korumak için duvar örülürse sevgilinin güzel yüzündeki unsurları yabancıardan korumak için de ayva tüyleri vasıtasıyla bir duvar örülmüştür. Ayrıca okunuşu “ayva tüyü” anlamına gelen hat kelimesinin bir diğer benzer okunuşlu kelime olan ve “sınır” anlamını haiz “hatt” kelimesi ile dîvâr ihâm-ı tenasüp oluşturur.

“Gülşen-i hüsn” terkibi teşbih-i belîğ sanatına misal olurken “hıfz”, “ağyâr”, “gülşen”, “dîvâr” kelimeleri tenasüp oluşturmuştur. “Gülşen” ve “gül” arasında da isticak bulunur çünkü “gülşen” kelimesi “gül”den türetilmiştir.

5. Beyit

Ey Vusûlî hüsnine erişmesün deyü gezend
Safha-i ruhsârı üzre nüshalar yazar hat

gezend: 1. zarar. 2. bela.

safha: 1. bir şeyin düz yüzü. 2. bir cismin görülen tarafları. 3. yazılmış veya yazılabilir sahife.

ruhsâr: 1. yanak. 2. yüz, çehre.

nüşha: 1. yazılı, yazılmış şey, yazılı bir şeyden çıkarılan suret. 2. muska.

Ey Vusûlî! Hat, hüsnine gezend erişmesün deyü safha-i ruhsârı üzre nüşhalar yazar.

Ey Vusuli! Hat, güzelliğine bela gelmesin diye yanağının sayfasına muskalar yazar.

Şâirin tecrit yoluyla kendine seslendiği beyitte sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleri yazıya, yanak da sayfaya benzetilmiştir. Buna sebep olarak, nazar değmesinin önüne geçilmek istendiği söylenir. Çünkü bir sevgilinin güzelliğine gelecek bela ancak kem gözlü kişilerden degecek olan nazarda gizlidir. Nazarın önüne geçmek için nasıl ki kâğıda muska yazılıyor ve kişinin üstünde taşınıyorsa hat da sevgiliye nazar değmesin diye yanak sayfalarına bu muskalardan birini yazmıştır. Hat, işi yapan kişi olarak teşhis edilmiştir. Hattın çıkması sevgiliye nazar değmemesi isteğine bağlandığından şâir hüsnü talil sanatına başvurmuştur.

8. HARFÜ 'Z-ZÂ

8.1.

92. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

1- İgen dil-berler etmez rûy-ı zerd ü eşk-i terden haz
Meger kim var-ısa anlar ederler sîm ü zerden haz

2- Gam-ı hatt-ı gubârun yeyen aldı leblerün hazzın
Begüm hayrân olan artuk eder halvâ-yı terden haz

3- Lezîz olur visâlün mîvesi ey nahl-i sîm-endâm
Anun'çün her kim olursa eder sen sîm-berden haz

4- Bana çün girye etdördün birez sabr eyle öldürme
Begüm eyyâm-ı bârânda igen olmaz seferden haz

5- Baş açık bir miyân-beste kulun olmak diler şâhum
Murassa' tâc-ıla etmez Vusûlî zer kemerden haz

1. Beyit

İgen dil-berler etmez rûy-ı zerd ü eşk-i terden haz
Meger kim var-ısa anlar ederler sîm ü zerden haz

igen: çok, fazla.

rûy: yüz, çehre.

zerd: 1. sarı. 2. solgun, soluk.

eşk: gözyaşı.

ter: 1. yaş, ıslak, rutubetli. 2. taze.

sîm ü zer: altın ve gümüş.

Dilberler rûy-ı zerd ü eşk-i terden igen haz etmez, meger kim anlar varısa sîm ü zerden haz ederler.

Sevgililer sarı yüzden ve taze gözyaşından fazla hazzetmezler, meğer onlar yalnızca altın ve gümüşten hazzederlermiş.

Âşık, sevgilinin aşkıdan bitap düştüğü için sarı yüzlüdür. Âşığın ağlayıp inlemesi, kendini sevgili yolunda rezil rüsva etmesinin hiçbir maddî kıymeti olmadığından sevgililer bu durumdan hoşlanmazlar. Onlar bilakis altından ve gümüşten hazzederler. Beyitte ilk bakışta sevgililerin maddiyata daha çok önem verdikleri anlatılıyor görülmektedir. Oysa ikinci mısradaki bahsedilen altının rengi ve gümüş âşığın sahip olduğu hasletlerle doğrudan ilgilidir. Çünkü sarı renkli olan altın âşığın soluk yüzünün de rengi olduğu gibi, güzellerin hoşuna giden gümüş, âşığın döktüğü gözyaşlarının benzeridir.

Buradan iki mana çıkarılabilir. İlk olarak sevgililer gerçekten de altın, gümüşten hazzedip gözyaşı, solgun yüz, âşığın kendisi için acı çekmesi gibi durumlarla ilgilenmezler denebilir. İkinci manada ise âşığın aslında kendi yüzünü altına, gözyaşlarını da gümüşe benzeterek yine de sevgili benim gözyaşıma ve soluk benzime değer veriyor şeklinde bir anlam çıkarılabilir.

16. yüzyıl şâirlerinden Hayâlî Bey'in şu beyti, Vusûlî'nin anlattığı durumun bir benzerini tasvir etmektedir:

“Nakd-i câna bûse vermezler dilerler sîm ü zer

Şimdiki mahbublar gâyetle kurnaz oldular”¹³⁷ (G. 148/4)

¹³⁷ Hayâlî; *Divan*, Haz: Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınevi, Ankara 1992, s.140.

Vusûlî'nin beytinde “Rûy-ı zerd” renk bakımından “zer” yani altın ile benzerlik gösterir. Diğer yandan “eşk-i ter” renk ve parlak olma yönüyle “sîm”e, gümüşe benzer. Böylelikle müşevveş leff ü neşr yapılmış olur.

2. Beyit

Gam-ı hatt-ı gubârın yeyen aldı leblerün hazzın
Begüm hayrân olan artuk eder halvâ-yı terden haz

hatt-ı gubâr: eski yazıda bir yazı çeşidi.

halvâ-yı ter: taze helva.

Begüm! Gam-ı hatt-ı gubârın yeyen leblerün hazzın aldı, hayrân olan artuk halvâ-yı terden haz eder.

Beyim! Senin gubari hattının gamını çeken dudaklarının tadını aldı; hayran olan, taze helvadan çok hoşlanır.

Şâir, sevgilinin dudaklarını helvaya benzeterek övmektedir. Öyle ki onun tadını alanlar sanki bir helva yemişçesine haz duyarlar. Sevgilinin övülen bir diğer vasfı ayva tüylerinin etkileyiciliğidir. “Gubâr” ve “gam” kelimeleriyle terkibe giren bu kavram aslında bir esrar çekme manzarasını ortaya çıkarmıştır.

“Sevgilinin ayva tüyleri de gubâr olarak ele alınır. Buna yardımcı olan öğeler ise gubâr kelimesinin eskiden afyon mânâsında kullanılmasıdır. Ayva tüyleri bazen hatt diye anılır. Gubâr veya gubârî yazı bir hat karakteri olup küçücük yazılan yazılara tabir olunur.”¹³⁸

Eskiden afyon anlamına gelen “gubâr” kelimesinin hatt ile birlikte kullanılmasından ve bu uyuşturucunun toz şeklinde olmasından dolayı ayva tüyleri afyona, esrara benzetilmiştir. Nitekim beyitte de geçen “çekmek” ifadesi bunun bariz kanıtıdır. Sevgilinin dudaklarının sırrı bu esrarda gizlidir denmektedir.

3. Beyit

Lezîz olur visâlün mîvesi ey nahl-i sîm-endâm
Anun’çün her kim olursa eder sen sîm-berden haz

lezîz: lezzetli, tatlı, hoş a gider.

mîve: meyve.

¹³⁸ Pala, a.g.e., s.170.

nahl: 1. hurma ağacı. 2. gümüş veya mumdan yapılarak gelinlerin önünde götürülmesi ve sonra gelin odasına konulması, vaktiyle adet olan süs ağacı. 3. ince, uzun, narin vücutlu dilber.

sîm-endâm: gümüş bedenli.

sîm-ber: göğsü gümüş gibi olan.

Ey nahl-i sîm-endâm! Visâlün mîvesi lezîz olur, anun'çün her kim olursa sen sîm-berden haz eder.

Ey sırma boylu fidan! Kavuşma meyvesi lezzetli olur; bu yüzden kim olursa gümüş bedenli olan senden hoşlanır.

Sevgiliden hem fidan hem de gümüş bedenli olarak söz edilen beyitte “nahl-i sîm-endâm” ve “sîm-ber” ifadelerinde şâir, diğer şiirlerinde de sıkça yaptığı üzere açık istiareye başvurmuştur. Sevgilinin görünüşü sırma boylu bir fidana benzetilirken bedeni, parlaklığı yönüyle “gümüş” şeklinde tasvir edilmiştir. Beyitte öne çıkarılan “sîm” ifadesi Divan şiirinde daha ziyade rengi yönüyle ele alınmıştır.¹³⁹ Burada da benzer bir durum göze çarpar.

Ayrıca şâirin işaret ettiği bir diğer husus ise kavuşma meyvesinin lezzetli olduğudur. Kavuşmanın teşbih-i belîğ kullanılarak meyveye benzetilmesi ve meyvenin lezzetli olarak telakki edilmesi âşık ve maşukun kavuşmasının tabii sonucudur. Bu sebeple şâir, sevgiliye umutla nida eder. Fidan kelimesi yerine kullanılan “nahl” kelimesinin ilk manasının hurma ağacı olduğu ve hurmanın da hayli lezzetli bir meyve olduğu düşünülürse şâirin bahsettiği mevzu daha sarîh bir şekilde anlaşılacaktır.

4. Beyit

Bana çün girye etdürdün birez sabr eyle öldürme
Begüm eyyâm-ı bârânda igen olmaz seferden haz

girye: 1. ağlama, ağlayış. 2. gözyaşı.

eyyâm: 1. günler, gündüzler. 2. zaman. 3. nüfuz, iktidar.

bârân: yağmur.

Begüm! Çün bana girye etdürdün birez sabr eyle öldürme, eyyâm-ı bârânda seferden igen haz olmaz.

¹³⁹ Pala, a.g.e., s.405.

Beyim! Zira beni ağlattın, biraz dayan, öldürme; yağmurlu günlerde yolculuktan hiç tat alınmaz.

Beyitte yağmurlu bir günde çıkılmaya hazırlanılan bir yolculuk tasviri göze çarpmaktadır. Ama bu yağmurun sebebi tabiatın bir gereği olma değil, âşığın çokça ağlamasıdır. Aşığın gözyaşları o kadar çok akar ki yağmurlu bir gün sanılır. Bu şekilde mübalağaya başvuran şâirin dile getirdiği yolculuktan kasıt ise son yolculuk yani cenazenin defin yerine götürülmesidir. Bunu “sabr eyle öldürme” ifadesinden anlıyoruz.

Âşık, sevgiliden merhamet dilemektedir. Daima yüce bir makama layık görülen sevgili burada da bir bey gibi tasavvur edilir. O, âşığı pek fazla ağlatmış, inletmiş, kendi yolunda rezil rüsva olmasına aldırış etmemiştir ve nihayetinde âşığı öldürmeye niyetlenmiştir. Âşık, “beni öldürme” diye yalvarmaz. Bilakis o, sevgili yolunda ölüme zaten razı bir hâl üzere yaşadığından sabret, yağmur geçince öldürürsün diyerek sevgiliden mühlet ister.

5. Beyit

Baş açık bir miyân-beste kulun olmak diler şâhum
Murassa‘ tâc-ıla etmez Vusûlî zer kemerden haz

miyân-beste: 1. bel bağlamış. 2. hemen işe hazır.

murassa’: kıymetli taşlarla bezenmiş.

Şâhum! Vusûlî baş açık miyân-beste bir kulun olmak diler, murassa‘ tâc-ıla zer kemerden haz etmez.

A şahım! Vusuli, pervasız, beli kuşaklı bir kulun olmak ister; süslemeli taç ile altın kemerden hazzetmez.

Maddi kıymetlerden hazzetmediğini söyleyen şâirin tek arzusu o şaha yani sevgiliye köle olabilmektir. Sevgili yerine “şâh” diyerek açık istiarenden yararlanan şâir kendini padişahın katında bir köle olarak görmektedir. Öyle ki başı açık ve her emrine amade bir şekilde ondan gelecek emri bekler. Sevgilinin huzurunda hizmet etmek, ona köle olmak varken altın kemerden ve kıymetli taşlarla bezeli taçtan hiç hazzetmemektedir. “Şâh”, “murassa‘ tâc”, “zer kemer”, “kul”, “dilemek” kelimeleri hükümdar ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

Beyit aynı zamanda tasavvufî bir mahiyette de ele alınabilir. Çünkü yalnızca Allah’a kul olma arzusunda olan biri bu dünyanın maddî yönü kıymetli varlıklarıyla ilgilenmez. Yalnızca ona bel bağlamıştır ve ondan gelecek lütuf veya kahra diyeceği tek bir söz yoktur. Âşığın tam bir teslimiyet hâli anlatılmaktadır.

8.2.

93. Gazel

Mefâ‘îlün Fefâ‘îlün Fe‘ûlün

- 1- Eder el sâkiyâ peymânen haz
Gönül aldı leb-i cânânen haz
- 2- Yüri ey ‘akl gelme bezm-i ‘ışka
Olmaz anda çün bîgânen haz
- 3- Sığışmaz ‘akl-ıla dil bir arada
Ki huşyâr eylemez mestânen haz
- 4- Gönül hazz almadı vâ‘iz sözinden
Egerçi-kim olur efsânen haz
- 5- Vusûlî gelme kendüye tan-mı
Varup her kim alur mey-hânen haz

1. Beyit

Eder el sâkiyâ peymânen haz
Gönül aldı leb-i cânânen haz

peymâne: büyük kadeh, şarap bardağı.

leb: dudak.

cânâne: 1. sevgili, gönül vermiş, maşuka. 2. **tas.** Allah.

Sâkiyâ el peymânen haz eder, gönül leb-i cânânen haz aldı.

Ey saki! Başkası kadehten hazzeder; gönül ise sevgilinin dudağından hoşlanır.

Sevgilinin dudağının övüldüğü beyitte şâir kendisi ile başkalarını kıyaslamakta ve kimin nelerden hazzettiğini ifade etmektedir. El, yani başkaları kadehten, daha doğrusu kadehin içindeki şaraptan hazzetmektedir. Bu ifadede mecaz-ı mürsel yapılmıştır çünkü şâir kadehi söyleyerek aslında kadehin içindeki şarabı kasteder. Şâirin gönlü ise şarabı aramaz çünkü sevgilinin dudaklarından

hazzeder. Burada “leb-i cânâne”nin şarap kadar sarhoşluk verici olduğu anlatılıyor. Çünkü ikisi arasında bir karşılaştırma söz konusudur ve âşığın haz aldığı dudak şaraptan daha keyif verici olmalıdır.

Diğer taraftan, el, insan organı olarak düşünülürse peymane ile alakalı bir hüviyete bürüneceği için iham-ı tenasüp oluşur. Çünkü insan kadehi elinde tutar. “El peymaneden haz aldı” şeklindeki bir söyleyişte de teşhis görülebilmektedir. “El” ve “gönül” kelimeleri “kendi” ve “başkası”nı ifade edecek biçimde yerleştirilmiştir beyte bu nedenle biri diğerinin zıddı şeklinde telakki etmek yanlış olmayacaktır. “Sâkî”, “peymâne”, “el” kelimeleri meyhaneye ile alakalı bir tenasüp oluşturmuştur.

2. Beyit

Yüri ey ‘akl gelme bezm-i ‘ışka
Olinmaz anda çün bîgânedan haz

bezm: içkili, eğlenceli meclis.

bîgâne: 1. kayıtsız, ilgisiz. 2. yabancı. 3. tas. dünya ile ilgisini kesmiş.

Ey ‘akl! Yüri bezm-i ‘ışka gelme, çün anda bîgânedan haz olınmaz.

Ey akıl! Yürü git, aşk meclisine gelme; zira orada yabancından hoşlanılmaz.

Beyitte akıl ve gönül kişileştirilerek işlenmiş ve karşı karşıya getirilmiştir iki kavram olarak yer almakta. Âşık meclisinde akıl hoş karşılanmaz. Çünkü o mecliste hem şarap içildiği için akıl baştan gider hem de aşk konuşulacağı vakit akla söz düşmez. Şâir bu mecliste akla yürü git diyerek onu kovar. Bu ifadeden sarhoş olmak da anlaşılabilir, nitekim kişi sarhoş olduğu vakit akıl adeta yürüyüp gider, insan sağlıklı düşünemez hâle gelir. Yürü git der ona, çünkü burada aşk konuşulacak. Akıl aşk meclisine yabancıdır.

Akıl ve gönlün çatışması klâsik şiir geleneğinde hayli sık işlenmiş bir mevzudur: “*Divân edebiyatında şâir akıl hakkında tıpkı mutasavvıflar gibi olumsuz düşünür. Onu sınırlı ve zayıf bulur. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ızdırap ve acı unsurları vardır.*”¹⁴⁰ Ayrıca “*Kendini bir rind olarak gören Dîvan şâirinin akıl karşısındaki duruşu da mutasavvıflarınki gibidir. O da akli sınırlı ve zayıf bulur. Şâirlerin akıl kanusundaki kanaati bir noktadan sonra âciz kaldığı şeklindedir.*”¹⁴¹

¹⁴⁰ Pala, a.g.e., s.16.

¹⁴¹ AKMB, a.g.e., C.I, s.90.

şeklinde de görüşler mevcuttur. Böylece şâirin akli neden meclisten kovmak istediği daha da anlamlı bir hâle gelir. Çünkü âşıkların bulunduğu meclis aslında bir tekkedir ve orada akla değil gönle yer vardır. Bu anlayışa göre gönlün ulaşacağı ilahî mertebelere aklın yaklaşması dahi söz konusu değildir.

3. Beyit

Sığışmaz ‘akl-ıla dil bir arada
Ki huşyâr eylemez mestânenen haz

huşyâr: akli kendisine yar olan, yarayan, akıllı.

mestâne: sarhoşa yakışacak şekilde, sarhoşça; sarhoş.

‘Aklıla dil bir arada sığışmaz ki huşyâr mestânenen haz eylemez.

Akl ile gönül bir arada bulunmaz; zira ayık olan, sarhoştan hazzetmez.

İlk iki beyitle benzer aynı yapıda olan bu beyitte de şâir, akıl ve gönül karşılaştırması üzerinde durmakta. Önce, görünen ilk manaya bakılacak olursa şarap içip kendinden geçmiş bir kişi olarak tasavvur edilen gönül, ayık olan akıldan hazzetmez. Çünkü onu kendisine rakip olarak görür ve kendi ulaştığı inceliklere onun ulaşamayacağını düşünür. Bu yüzden onu yanında istemez. Akıl ayıktır, gönül sarhoştur. Beytin yorumlanabilecek diğer manasına eğildiğimizde ise görülecektir ki tasavvufî yönden bir karşılaştırma yapılmakta. Böylece gazelin önceki beyitlerinde üstünde durulan noktalar, farklı bir ifade biçimiyle dile getirilmektedir.

“Akl” ve “huşyâr” kelimeleri doğrudan akıl ve akıllı olmakla ilgilidir. “Dil” ve “mestâne” ise gönül ile birlikte anılması itibariyle anlam ilişkisi kurarlar. “Huşyâr” ve “mestâne”, ilk beyitte bahsedilen “akl” ve “dil” kavramlarına verilen birer örnek olmaları münasebeyitle mürettep leff ü neşr oluşturur: Çünkü akıl huşyar yani uyanık olması yönüyle işlenirken gönül ise mestane yani sarhoşlukla birlikte anılır.

4. Beyit

Gönül hazz almadı vâ‘iz sözinden
Egerçi-kim olur efsânenen haz

vâ‘iz: dînî öğütlerde bulunan.

Egerçi kim efsânenen haz olur, gönül vâ‘iz sözünden hazz almadı.

Her ne kadar efsaneden hazzedilirse de gönül vaiz sözünden zevk almadı.

Şâirin beyitte kastettiği vaizden kasıt gönül ehli kişilerle mücadele eden kaba sofî kişilerdir. Genellikle “zâhid” kavramı çevresinde şekillenen bu kişilerle şâirler arasında büyük bir mücadele vardır. Şâir onları şekilde takılıp kalmış, işin özünü kavrayamamış kişiler olarak tasvir ederler.

“Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdır, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çoğu zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikata ulaşamamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şâirler daima zâhidin karşısında âşığı görürler. Zâhidde olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkâr ettiği için bu duruma düşmüştür.”¹⁴²

Zâhidler bu sıfatlarla yüklü kişiler olmaları münasebetiyle âşıklara tesir edebilecek hiçbir şey anlatamazlar. Âşıklar hikâyeye dinlemeyi sevseler dahi vâizin yani zâhidin bahsettiği hikâyelerden hoşlanmazlar. Çünkü vâizin anlattığı şeyler âşığın inandığı ve yaşadığı hâllerin tersine bir durum ihtiva eder.

5. Beyit

Vusûlî gelmese kendüye tan-mı?
Varup her kim alur mey-hânedan haz

ta'n: sövme, yerme; ayıplama.

meyhâne: şarap, içki içilen ve satılan yer.

Vusûlî! Her kim varup meyhânedan haz alır, kendüye gelmese tan mı?

Ey Vusuli! Meyhaneye gidip nasiplenene kişinin kendisine gelmemesine şaşılır mı?

Tüm gazel boyunca devam eden gönlün üstünlüğünün dile getirilmesi taç beyitte de sürmektedir. Şâirin sorduğu soru cevap beklemekten ziyade aslında bir gerçekliği dile getirdiğinden istifham sanatına başvurulduğu görülür. Sürekli meyhaneye giden ve şarap içen birinin hiçbir vakit kendine gelmemesine elbette şaşılmaz. Âşık da bu yüzden kendine gelemiyor. Meyhanelerin o hazzını alan kişilerin kendine gelememesi ayıplanmaz.

Beyte tasavvufî yönden bakıldığında ortaya bambaşka bir manzara çıkar. Meyhaneye yani tekkeye giden derviş oranın feyziyle kendinden geçmiştir ve cezbe

¹⁴² Pala, a.g.e., s.488.

halindeyken ne yaptığını bilmez çünkü davranışlarına hâkim değildir. Şâir de böyle bir durumda, Allah aşkıyla kendini kaybetmiş birinin yaptıklarına şaşılır mı diye sormaktadır.

9. HARFÜ 'L-'AYN

9.1.

94. Gazel

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1- Düzdi encüm bezm-i çarhı zeyn edüp peyveste şem'
Yakdı pervîn anda ey meh şevküne bir dest[e] şem'

2- Erteye çıkar demem ben anı böyle za'f-ıla
Oldı hecr-i şehd-i la'lünden ziyâde hasta şem'

3- Dûd-ı âhı göklere tan-mı boyansa her gece
Hem başında od yanar hecr-ile hem pâ-beste şem'

4- Sanma kim güler yüzüne ey çerâğ-ı bezm-i şevk
Ağladukça hâl-i zârını sana âheste şem'

5- Nâr-ı âh-ıla sakın dil yakmasun dünyâ evin
Ey Vusûlî kim dedi ver sana dest-i meste şem'

1. Beyit

Düzdi encüm bezm-i çarhı zeyn edüp peyveste şem'
Yakdı pervîn anda ey meh şevküne bir dest[e] şem'

encüm: yıldızlar.

bezm: içkili, eğlenceli meclis.

çarh: 1. çark tekerlek. 2. felek, gök. 3. yaka. 4. ok yayı.

zeyn: süs, bezek.

peyveste: 1. ulaşmış, bitişik. 2. zf. daima.

şem': mum.

pervîn: Ülker yıldızı.

deste: 1. demet, tutam; takım. 2. kabza, tutacak yer.

Ey meh! Encüm peyveste bezm-i çarhı zeyn edüp şem' düzdi, pervîn anda şevküne bir dest[e] şem' yakdı.

Ey ay gibi sevgili! Yıldızlar, sürekli mumlarla süsleyip felek meclisini donattı; ülker yıldızı orada senin aşkına bir deste mum yaktı.

Yıldızlarla dolu bir gökyüzü tasviri çizilen beyitte felek, meclise benzetilmiştir. Yıldızların parıldaması, yıldızların gökyüzünde yaktığı mumlara bağlanmıştır. Yani yıldızların parıldaması hüsn-i talil sanatıyla anlatılmıştır. Parıldayan şey yıldızlar değil, onların diktiği mumdur. Böylece yıldızlara insana ait bir özellik yüklenerek teşhis yapılmıştır. Sevgiliye de açık istaire yoluyla ay benzetmesi yapan şâir, beyti gök terimleriyle ilgili tenasüp üzerine inşa etmiştir.

Adına ıkıd-ı Süreyyâ, Benâtü'n-na's ve Ülker de denilen Pervîn yedi yıldızdan oluşan bir kümedir ve topluluğu ifade huşunda mevzu olur.¹⁴³ Deste kelimesinin tutam, demet anlamlarında topluluğu ifade edecek şekilde kullanıldığı düşünülürse belirli bir alandaki çokluğu kastedildiği anlaşılabacaktır. Şâir tabii bir durum olan yıldız kümelerinin parlayışını sevgiliye bağlayarak hüsn-i talil ile anlatmıştır. “Peyveste” ve “çarh” kelimeleri bir süreklilik ve dönüş anlamlarını haiz olduğundan aralarında mânâ ilişkisi bulunur.

“Encüm”, “pervin” yıldızlarla ilgili olması, “zeyn”, “şem” süslemeyi ifade etmesi ve “şem”, “yakdı” kelimeleri de mum yakma alakalı olmaları münasebetiyle müşevveş leff ü neşr oluşturmuştur. “Encüm”, “çarh”, “peyveste”, “pervîn”, “meh”, “deste” kelimeleri gökyüzü ile ilgili olmaları yönüyle tenasüp oluşturmuştur.

2. Beyit

Erteye çıkar demem ben anı böyle za‘f-ıla
Oldı hecr-i şehd-i la‘lünden ziyâde hasta şem‘

hecr: ayrılma, terketme; ayrılık.

şehd: bal.

la‘l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

Şem‘ hecr-i şehd-i la‘lünden ziyâde hasta oldı, ben anı böyle za‘f-ıla erteye çıkar demem.

Senin bal gibi dudağının ayrılığından fazlaca yorgun düşen mumun bu zayıflıkla sabaha çıkacağını sanmıyorum.

Sevgilini dudağı öyle tatlıdır ki onun yanına lezzet bakımından hiçbir şey yaklaşamaz. Mum, bu dudağın hasretinden dolayı yanıp tutuşmuş, eriyip bitmiştir. Öyle ki şâir, sabaha çıkabilme ümidini taşımamaktadır. Anlatım dilindeki

¹⁴³ Onay, a.g.e., s.332.

sembolizme bakıldığında sevgilinin dudağı uğruna eriyip biten mumun aslında âşık olduğu görülecektir. Hasretle önce yanmış, sonra da günden güne eriyip bitmiştir. “Hecr-i şehd-i la’l” ifadesi dudaktan ayrı kalmayı ifade ettiği gibi iç dış ilişkisi sebebiyle mecaz-ı mürsele de misal teşkil edebilir. Çünkü sevgilinin dudağından ayrı kalmak aslında sevgiliden ayrı kalmak anlamına da gelmektedir.

Şâir, mumun eriyip bitmesi sevgilinin dudağının hasretine bağlayarak hüsn-i talil sanatına başvurmuştur. Muma doğrudan insani vasıflar yüklenerek mumun yorgun düşmesi, hasta olması, ertesi güne çıkamayacağının düşünülmesi onun teşhis edildiği, kişileştirildiği anlamına gelir.

3. Beyit

Dûd-ı âhı göklere tan-mı boyansa her gece
Hem başında od yanar hecr-ile hem pâ-beste şem‘

dûd-ı âh: ah dumanı.

pâ-beste: ayağı bağlı, hareketsiz.

Şem‘ dûd-ı âhı her gece göklere boyansa tan-mı, hem pâ-beste hem başında hecr-ile od yanar.

Mumun dumanının ahı her gece göklere yükselse şaşılır mı? Hem ayağı bağlıdır hem de ayrılıktan başında ateş yanar.

Mum dumanının geceleri göklere yükselmesine şaşılmaz. Zaten mum geceleri yakılır ve dumanının da göklere yükselmesi tabii bir durumdur. Şâir herkesçe bilinen bir durumu ah etmeye bağlayarak hüsn-i talil ile anlatmıştır. Mumun yerinde sabit duran bir nesne olması da “ayağı bağlı” ifadesi anlatılan duruma bağlanmıştır. Mum âşığa benzetilmiştir çünkü başında aşk ateşi yanar. Ayağı da bağlıdır. Yani bir yere, sevgilinin yanına gidemez. Bu yüzden de başından ah dumanı eksik olmaz. Mumun durumu tam olarak âşkın durumuyla aynıdır. Elinden âh etmekten başka bir şey gelmez. Âh etmek klâsik şiir geleneğimizde sıkça yer verilmiş bir ifadedir.

“Divân şiirinde âşkın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. ‘Ah’ denildiği zaman, ağızdan çıkan buğu münasebetiyle hüsn-i ta’lil sanatı kullanılır. Ağızdan çıkan buğunun göğe doğru yükselmesi nedeniyle ‘mazlumun ahı yerde kalmaz / çıkar âheste âheste’ atalar sözüne konu olmuştur. Böylece âh ateşi göklere yükselir ve Allah

*katına ulaşır. Âşık bazen öyle ateşli âh eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar.*¹⁴⁴

Mumun başında yanan ateş ayrılığa bağlandığından hüsn-i talil sanatından faydalanılmıştır. Ateşin yanma sebebinin ayrılığa bağlanması sonucu ayrıca teşhis sanatına da bir misal teşkil edilmiş olur. “Dûd” ile “od” kelimeleri ateşle olan irtibatı sebebiyle anlamca yakın iken “gece” ve “şem” kelimeleri de geceleri mum yakılmasıyla alakalı bir mürettep leff ü neşr meydana getirmiştir. “Dûd”, “yanmak”, “od”, “gece”, “şem”, “pâ-beste” kelimeleri mum yakma ile ilgili bir tenasüp oluşturur.

4. Beyit

Sanma kim güler yüzüne ey çerâğ-ı bezm-i şevk
Ağladukça hâl-i zârını sana âheste şem‘

çerâğ: 1. fitil, mum; kandil. 2. otlama, otlak.

bezm: içkili, eğlenceli meclis.

hâl: 1. şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman. 2. oluş bulunuş, suret, keyfiyet, durum.

zâr: yanık yanık, hazin hazin, ağlaya ağlaya.

âheste: yavaş, ağır, yavaş yavaş.

Ey çerâğ-ı bezm-i şevk! Şem‘ sana hâl-i zârını âheste ağladukça kim yüzüne güler sanma.

Ey eğlence meclisinin kandili! Mum yavaşça hâlini sana ağladıkça onun senin yüzüne güldüğünü sanma.

Eğlence meclislerinin dekor öğelerinden biri olan kandiller içindeki mumlar vasıtasıyla her yeri aydınlatır. Beyitte böyle bir meclis tablosu çizilmektedir. Beyitte, gazelin önceki beyitlerinde de görüldüğü üzere mum bir insan gibi düşünülerek kişileştirilmiştir. Bir insan ağlarken gözünden yaşlar damla damla süzülerek döküldüğü gibi yanmakta olan mumdan aşağıya da eriyen yerle bir gözyaşı damlası gibi dökülür. Dolayısıyla mumun yavaş yavaş erimesi ağlamaya benzetilmiş, insana ait ağlama ve gülme vasıfları yüklenmiştir. Şâir, içinde mumun yanmakta olduğu kandile “sakın bu durumu senin yüzüne gülüyor sanma!” der çünkü gülen birinden

¹⁴⁴ Pala, a.g.e., s.10.

gözyaşları dökülmez. “Çerâğ”, “bezm”, “âheste”, “şem” kelimeleri eğlence meclisi ile alakalı bir tenasüp oluşturmuştur.

5. Beyit

Nâr-ı âh-ıla sakın dil yakmasun dünyâ evin
Ey Vusûlî kim dedi ver sana dest-i meste şem‘

nâr: 1. ateş, od. 2. cehennem. 3. yakıcı şey.

dest: 1. el. 2. fayda, menfaat. 3. zafer, galebe, üstünlük. 4. yüksek yer, mevki.
5. güç, kuvvet.

mest: sarhoş.

Ey Vusûlî! Dil nâr-ı âh-ıla sakın dünyâ evin yakmasun, sana kim dest-i meste şem‘ ver dedi?

Ey Vusuli! Gönül dünya evini ah ateşi ile sakın yakmasın; kim sana sarhoşun eline mum ver, dedi.

Şâirin tecrit vasıtasıyla kendine nida ettiği beytin, üzerine inşa edildiği düşünce gönlün sarhoşluğudur. Teşhis edilen gönül, dünya evini ateşe verebilecek kudrettedir ve Vusûlî’ye kendini sakınması tembih edilir. Çünkü elinde mum olan o sarhoş gönül her yeri yakabilir. Elde tutulan mumdan kasıt, âh ateşidir. Âşıkların âhı o denli tesirlidir ki bir mum kadar yakıcı olabilir. Üstelik bu mumla bütün dünyayı ateşe verebilir. Mübalağa ile âşığın gönülünden ettiği âh’ın ne denli yakıcı olabileceği ifade edilmektedir.

Dünya, teşbih-i belîğ sanatına başvurularak eve benzetilmiştir. Beyitte müşevveş leff ü neşrden yararlanılmıştır. İlk mısradaki yer alan “nâr-ı âh” ifadesi ikinci mısradaki “şem” kelimesiyle ateş ile ilgili bir anlam yakınlığı oluştururken “dil” ile “mest” arasında anlamca ilgi bulunur. Şâirin ilk mısradaki “dil” diyerek kast ettiği doğrudan bu “mest” yani sarhoştur.

10. HARFÜ ’L-GAYN

10.1.

95. Gazel

Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilâtün Fâ‘ilün

1- Sînede ey şem‘-i şeb-ârâ yakup bir tâze dağ
Tekye-i ‘ışkunda ben abdâlunı etdün çerâğ

2- Var-ısa pervâneye kask eylemişdür hışm-ıla
Şem‘ meclisde bu şeb çekdi yine yalın yarağ

- 3- Kanda gitsün gülşen-i kûyun koyup dil bülbülü
Sünbülünle gül yüzün olmışdur ana râg u bâğ
- 4- Nergisün nabzını dutdum çeşmünün bîmâridur
Ey tabîb-i cân kimesne yok gibi ‘âlemde sağ
- 5- Bâde-i ‘ömrün Vusûlî cür‘aveş çün hâk olur
Bir el öndin ‘ârif ol çek bezm-i dünyâdan ayağ

1. Beyit

Sînede ey şem‘-i şeb-ârâ yakup bir tâze dağ
Tekye-i ‘ışkunda ben abdâlunı etdün çerâğ

şem‘: mum.

şeb-ârâ: geceyi süsleyen.

tekye: 1. dayanma. 2. güvenme. 3. tekke, dergâh.

abdâl: dünya ile ilgisini kesmiş, Allah’a bağlanmış olan derviş.

çerâğ: 1. fitil, mum; kandil. 2. otlama, otlak.

Ey şem‘-i şeb-ârâ! Sînede tâze bir dağ yakup tekye-i ‘ışkunda ben abdâlunı çerâğ etdün.

Ey geceyi süsleyen mum! Göğüste bir taze dağ yakıp aşk tekkesinde ben abdalını kandil yaptın.

Mumlar eskiden sadece aydınlatma amacıyla değil süs için de kullanılırdı. Beyitte böyle bir mum zikredilmektedir. Gece vakti meclisi hem aydınlatmış hem de süslemiş olan bu mum şâirin gönlüne taze bir yara açmıştır. Şâirin gönlüne bu yarayı açan aslında sevgilidir ve açık istiare yoluyla adı söylenmemiş, “şem” denmiştir. Tekkede geçen bu gecede sevgiliyi muma benzeten âşık, kendini de içinde mum yanan bir kandile benzetir. Mumun, kandilin içinde yanması “bir taze dağ yakmak” şeklinde ince bir söyleyişle ifade edilmiştir. “Tekye-i ışk” terkinde teşbih-i belîğ mevcuttur çünkü aşk bir tekkeye benzetilmiştir. Ayrıca aydınlatma ile alakalı kelimeler üzerine inşa edilen beyitte “çerâğ” kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Çünkü şâir kelimeyi bu mânâyâ da gelecek şekilde kullanmıştır ve öyle düşünüldüğünde beytin anlamı tasavvufî bir mahiyet kazanır.

Abdallar gönüllerinden dünya sevgisini çıkarmış, yalnızca Allah'a bağlanmış kişilerdir. Şâir mumun kendini tekkeye yeni gelmiş bir abdala döndürdüğünü ifade etmiştir. Göğsünde yanan dağ ilâhî aşkı işaret eder çünkü bu dağ veya ateş aşk tekkesinde yakılmıştır. Abdal göğsünde, yani gönlünde yanan aşk ateşiyle bu yola yeni girmiş bir çırağa benzer. Nasıl ki çıraklar yıllar geçtikçe işinde ustalaşırsa dervişler de yıllar yılı çektikleri çilelerle daha yüksek tasavvufî mertebelere ulaşacaklardır.

2. Beyit

Var-ısa pervâneye kasd eylemişdür hışmıla
Şem' meclisde bu şeb çekdi yine yalın yarağ

pervâne: 1. geceleri ışığın etrafında dönen küçük kelebek. 2. fırladak. 3. çark. 4.haberci, kılavuz.

yarağ: silah; kılıç.

Şem' bu şeb meclisde yine yalın yarağ çekdi, hışmıla var-ısa pervâneye kasd eylemişdür.

Mum, mecliste bu gece yine yalın kılıcını çekti; öfkeyle galiba pervaneye kastetti.

Beyitte şem'in pervayeni yakışı tasvir edilmektedir. Pervane adına gece keleşbeğı de denilen, geceleri bir ışık gördüğü zaman hemen etrafında dönmeye başlayan bir kanatlı böcek cinsidir.¹⁴⁵ Edebiyatımızda mum ile birlikte anılmasının sebebi mumun da bir açık ateş kaynağı olmasındandır. Kendini yakıncaya kadar mum ile uğraşıp duran bu böceğin Şark edebiyatlarında ışığın etrafında dönüp durmasının ve yanmasının sebebi aşk olarak işlenmiştir.¹⁴⁶

Şem' yani mum aynı bir insan gibi kılıcını çekmiş, pervâneyi beklemektedir. Şem' sevgili, pervâne de âşık olarak düşünüldüğünde sevgilinin âşığa çektiği eziyetlerin aynısını mumun da yaptığı görülecektir. Ateşini bir kılıç gibi kullanarak kendine yakşalan âşığı yakıp kavuracak, onun canını alacaktır. Oysa âşık bundan şikâyetçi değildir, aleve her yaklaştığında canı yansa bile içinde olan aşk onun ateşten uzak durmasına engel olur. Âşıkların yaptığı gibi sevgiliye kendini feda eder.

¹⁴⁵ AKMB, a.g.e., C.V, s.95.

¹⁴⁶ Onay, a.g.e., s.333-334.

“Yine” ifadesinden anlıyoruz ki şem’ bu işi mütemadiyen yapmakta, pervânenin canını her gece almaktadır. Yine de pervâneler can vermek için ona koşarlar.

Mum alevi can alıcı olması itibariyle bir kılıca benzetilmiştir. Pervânenin ateşte yanması hüsn-i talil ile mumun öfkesine bağlanırken mum bir insan gibi düşünülerek kişileştirilir. Kılıç çekmek insana ait bir özelliktir. “Meclis”, “şem’”, “pervâne” kelimeleri arasında bir gece meclisinde bulunan varlıklar olmaları münasebetiyle tenasüp bulunur.

3. Beyit

Kanda gitsün gülşen-i kûyun koyup dil bülbüli
Sünbülünle gül yüzün olmışdur ana râg u bâğ

gülşen: gül bahçesi.

kûy: 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol; sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer.

râg: 1. dağ eteği. 2. çayırılık, çimenlik, bağlık, bahçelik.

bâğ: 1. büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya.

Dil bülbüli gülşen-i kûyun koyup kanda gitsün? Sünbülünle gül yüzün ana râg u bâğ olmışdur.

Gönül bülbülü senin mahallenin gül bahçesini bırakıp nereye gitsin? Sünbülünle gül yüzün ona çimenlik ve bahçe olmuştur.

Bülbüller güllük yerlerde ötmesiyle edebiyatımızda sıkça kendilerine yer bulmuş kuşlardır. Sevgilinin mahallesini bir gül bahçesi olarak tasavvur eden şâir orada ötecek olan bülbülün kendi gönlü olduğunu dile getirir. O bahçenin yanından ayrılamaz çünkü gönül bülbülü sevgilinin güllüğü dışında bir yerde yaşayamaz. Sevgilinin mahallesi teşbih-i belîğ ile gül bahçesine benzetilmiştir. Gönlünü bir bülbüle benzeten şâir yine teşbih-i belîğ başvurur. Benzetmeler bununla kalmaz, sevgilinin sünbül saçı ve gül yüzü âşık için güzel bir çimenlik ve bahçedir. “Sünbülün” ifadesinde açık istiare kullanıldıktan sonra “gül yüzün” ifadesinde teşbih-i belîğ yardımıyla yüz, güle benzetilir.

“Gülşen”, “bülbül”, “gül”, “sünbül” ve “râg u bâğ” kelimeleri bahçe ile ilgili bir tenasüp meydana ggetirmiştir. “Gülşen”, “gül” ve “bülbül”, “râg u bâğ” ifadeleri mürettep leff ü neşr oluşturur. Çünkü gül, gülşende yetişirken bülbül bahçelik yerlerde bulunur. Ayrıca “gülşen” ve “gül” arasında ıstikak vardır.

4. Beyit

Nergisün nabzını dutdum çeşmünün bîmârıdur
Ey tabîb-i cân kimesne yok gibi ‘âlemde sağ

bîmâr: hasta, sayrı.

tabîb: hekim, doktor.

cân: 1. can, ruh. 2. hayat, yaşayış. 3. gönül.

Ey tabîb-i cân! Nergisün nabzını dutdum, çeşmünün bîmârıdur; ‘âlemde sağ kimesne yok gibi.

Ey can hekimi! Nergisin nabzını tuttum, gözlerinin hastası olmuş; sanırım âlemde sağlıklı kimse kalmamış.

Sevgiliye “tabîb-i cân” diye seslenilen beyit hastalıkla ilgili kavramlar üzerine kurulmuştur. Nergis hastadır ve bir köşede yatmaktadır. Hastalığının sebebi öğrenilmek istendiğinde görülmüştür ki sevgilinin gözleri buna sebep olmuştur. Nergisin baygın bakan göze olan benzerliğini şâir güzel bir nedene bağlamıştır: Nergis, sevgilinin gözlerinin hastası olduğundan böyle durur, bakar. Nergisin bir insan gibi düşünülerek sevgilinin gözlerinden etkilenmesi ve hasta olması sebebiyle bu ifadede teşhis sanatından yararlanılmıştır. Hem nabız tutulması hem de bakması insan özellikleri yüklendiğinin bir göstergesidir.

Sevgili yüzünden hastsa olan sadece nergis değildir. Şâirin “kimesne yok gibi ‘âlemde sağ” ifadesinden anlaşılıyor ki âlemde sağlıklı kimse kalmamış, herkes ya ölmüş veya hasta olmuştur. “Çeşmünün bîmârıdur” diyen şâirin eğer sevgilinin bakışını kast ettiği düşünülürse ise mecaz-ı mürsel de kullanılmıştır çünkü bakış yerine doğrudan bakılan organ zikredilmiştir. “Nabız”, “bîmâr”, “tabîb-i cân” ve “sağ” kelimeleri hastalıkla ilgili tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Bâde-i ‘ömrün Vusûlî cür‘aveş çün hâk olur
Bir el öndin ‘ârif ol çek bezm-i dünyâdan ayağ

bâde: 1. şarap, içki. 2. mec. Allah sevgisi.

‘ömr: ömür, yaşama, yaşayış, hayat.

cür‘a: yudum, içim.

hâk: toprak.

ârif: bilen, bilgili, irfan sahibi.

bezm: içkili, eğlenceli meclis.

Vusûlî! Bâde-i ‘ömrün çün cür‘aveş hâk olur, bir el öndin ‘ârif ol, bezm-i dünyâdan ayağ çek.

A Vusuli! Ömür şarabın mademki cür’a gibi toprak olacak; bir an önce arif ol da dünya meclisinden ayağını çek.

Şâir tecrit vasıtasıyla kendi kendine seslenerek öğüt vermektedir. Ömrü bâdeye benzeten şâir, bu bâdenin de aynı cür’a gibi yere dökülüp toprağa karışacağını hatırlatır.

“Eskiden içki kadehinin dibinde kalan son yudumun yere dökülmesi âdetti. Aslında iri kadehler için bu durum, dibe çöken tortunun tabîi olarak dökülmesidir. Ancak şâirler bunu yaparken, aslında şarabın bulucusu olan Cem’in ruhunu ta’zîm ettiklerini söylerlerdi.”¹⁴⁷

Şâir içki meclisi kavramlarıyla kurduğu tenasübü devam ettirerek kendine meclisten ayağını çekmesini tembihler. Ayak kelimesi hem insanın yürümesini sağlayan organ hem de kadeh anlamlarını hazi olduğundan tevriyeli şekilde kullanılmıştır. İlk olarak meclisten ayağını çek, bir daha buralara gelme anlamı öne çıkar. “Ayağ”a kadeh anlamı yüklendiğinde ise kadehi meclisten çek, artık içme anlamı kendini gösterir. Her iki durumda da ölümün yaklaşmakta olduğunun farkında olan birinin verdiği öğütler, beytin üstünde durduğu asıl mefhumdur ve şarabın, dünyalık şeyleri sembolize ettiği de düşünülebilir. “Bâde-i ‘ömrün çün cür‘aveş hâk olur” ifadesinde teşbih-i mufassal sanatı yapılmıştır. “Bâde”, “cür’a”, “hâk”, “bezm”, “ayağ” kelimeleri şarap meclisi ile ilgili tenasüp oluşturmuştur.

10.2.

96. Gazel

Mef‘ûlü Fâ‘ilâtü Mefâ‘îlü Fâ‘ilün

- 1- Şem‘-i ruhun gamıyla gönül kim yakar çerâğ
Hurşîd ü mâh nisbet ana muhtasar çerâğ
- 2- Her câyı rûşen etse n’ola mâh ay güneş
Hercâyılıkda var-ısa senden yakar çerâğ
- 3- Gaflet şebinde gözlerümi hvâb alup-durur
Yak dağ-ı ‘ışkı dilde kerem kıl oyar çerâğ

¹⁴⁷ Pala, a.g.e., s.94.

4- Sevdâ-yı hatt-ı ‘ârız u mihr-i ruhun komam
Mâh olsa sîm micmer ü mihr olsa zer çerâğ

5- Cân ver Vusûlî çün eresin subh-ı vaslına
Zîrâ ki söyünür erişecek seher çerâğ

1. Beyit

Şem‘-i ruhun gamıyla gönül kim yakar çerâğ
Hurşîd ü mâh nisbet ana muhtasar çerâğ

şem‘: mum.

ruh: yanak, yüz, çehre.

hurşîd: güneş.

mâh: ay.

muhtasar: ihtisar edilmiş, kısaltılmış, kısaltma, kısa.

çerâğ: 1. fitil, mum; kandil. 2. otlama, otlak.

Şem‘-i ruhun gamıyla gönül çerâğ yakar kim hurşîd ü mâh ana nisbet muhtasar çerâğ.

Yanağının mumunun derdiyle gönül öyle bir kandil yakar ki onun yanında güneş ve ay sönük bir kandil kalır.

Sevgilinin yanağının derdiyle gönlün yaktığı kandilin parlaklığı mübalağalı bir şekilde aktarılmıştır. Kandilin yakılma sebebi sevgilinin muma benzeyen yanağının âşıkta biriktirdiği gam olarak gösterilmiştir. Bu yanak parlaklığı münasebetiyle ele alınmıştır çünkü hem güneş hem de ay parlaklık açısından ona kıyasla sönük kalmıştır. Bu kandil, güneşten de aydan da parlaktır. Kandilin içinde yanan ateşin gönüldeki aşk ateşinden olduğu âşikârdır.

Gönlün kandil yakması bir insanî vasıf olduğundan gönül teşhis edilmiştir. “Şem‘-i ruhun” ifadesinde teşbih-i belîge başvuran şâir, yanağı parlaklığı yönüyle bir muma benzettir. Âşık ne kadar büyük bir sevdasının olduğunu ateşle tenasüp oluşturan kelimeler vasıtasıyla anlatmıştır: “Şem’”, “hûrşîd”, “yakar”, “çerâğ”.

2. Beyit

Her câyı rûşen etse n’ola mâh ay güneş
Hercâyılıkda varısa senden yakar çerâğ

cây: yer.

rûşen: 1. aydın parlak. 2. belli, meydanda.

hercâyılık: vefasızlık, kararsızlık, sebatsızlık.

Ay güneş! Hercâyılıkda senden çerâğ yakar mâh varısa her câyı rûşen etse n'ola?

Ey güneş! Hercayilikte senden kandil yakan ayın her tarafı aydınlatmasına şaşılır mı?

Beyti açıklamadan önce şiirin yazıldığı dönemde geçerli olan inanışları bilmek faydalı olacaktır. Nitekim gökyüzü ile ilgili kavramların yer aldığı bu beyitte, o zamanki inanca göre dünyanın sabit, güneşin ise dünyanın etrafında dönmekte olduğunu unutmamak gerekir. Hercayı “kararsız, yerinde duramayan” demektir. Güneşe yüklenen vasıf da kararsız olması, bir yerde duramamasıdır. Sevgili, aynı güneş gibi hercayidir. Bu hercayilik fiilen olabileceği gibi âşık hakkındaki düşüncelerinde de olabilir.

Yine şâir, istifham yoluyla cevabını kendisinin de bildiği bir soru sorar: “Hercâyılıkda senden çerâğ yakar mâh varısa her câyı rûşen etse n'ola?” Sevgili yerine “Ay güneş” denerek açık istiareye başvurulmuştur. Bu ifadede ayın, parlaklığını güneşten almasının yanı sıra gezginliğini de güneşten aldığı söylenir. Ayın da güneşle birlikte hareketli olması münasebetiyle ay hercayilikle nitelenmiştir. Parlak bir gece tasavvur edilen beyitte şâirin ifadesine göre ay, ışığını sevgiliden almaktadır. Ayın parlamasını anlatmak için çerâğ kelimesi kullanılmıştır.

“Her cây” ile “hercây” kelimesi arasında cinas bulunmaktadır. İlk mısrada yer alan “Mâh” ve “güneş” kelimeleri yerinde sabit durmama yani “hercâyılık”la ilişkilendirilirken “rûşen” ve “çerâğ” kelimesi de karanlık bir yeri aydınlatma ile alakalıdır, bu nedenle aralarında tenasüp bulunur. “Ay güneş” ifadesinde yer alan “ay” ile “mâh” da anlamdaş kelimeler olduklarından aralarında iham vardır.

3. Beyit

Gaflet şebinde gözlerümi hâb alup-durur
Yak dağ-ı ‘ışkı dilde kerem kıl oyar çerâğ

gaflet: 1. gafillik, boş bulunma, dalgınlık, dikkatsizlik, ihtiyatsızlık. 2. ihmal, endişesizlik.

hâb: uyku, rüya.

dil: gönül, yürek, kalp.

dâğ: 1. yanık yarası. 2. insan ve hayvan vücuduna kızgın demirle vurulan damga, işaret, im.

Gaflet şebinde gözlerümi hâb alup-durur, dağ-ı ‘ışkı dilde yak, kerem kıl, çerâğ oyar.

Gaflet gecesinde gözlerime uyku çökmüştür; aşk yarasını gönülde yak, lütfet de bir ışık yak.

Gaflet kelimesinin ilk anlamı boş bulunma, dalgınlıktır ve içinde bulunulan durumu sezememeye gaflet denmiştir. Tasavvufî anlamı ise şöyledir: “*Nefsin arzularına uymak, zamanı boşa geçirmek, önemli bir şeyin önemini kavrayamamak, değerli bir şeyin kıymetini takdi edememek. Kalbin Hak’tan gafil olması, O’nun zikrinden mahrum kalması.*”¹⁴⁸ Beyitte tasavvufî yönün ağır bastığı görülmektedir. Öyle ki şâir, teşbih-i belîğ ile geceye benzettiği gafletten ve gözlerine uyku çökmesinden yakınır. Yine teşbih-i belîğ bulunan “dâğ-ı ‘ışk” terkihiyle aşkı bir yaraya benzetir. Gönülde yakılmasını istediği bu aşk yarası ilâhî mahiyette bir yara olmalıdır. Aşk yarasını yakacak olan, sevgilidir ve sevgili ile Allah kast edilir. Artık gafletten uyanma vakti gelmiştir ve âşık kendine bir lütuf beklemektedir. Bu lütuf ancak Allah’tan gelebilir.

4. Beyit

Sevdâ-yı hatt-ı ‘ârız u mihr-i ruhun komam
Mâh olsa sîm micmer ü mihr olsa zer çerâğ

sevdâ: 1. aşkı sevgi. 2. aşırı sevgiden doğan bie çeşit hastalık. 3. istek, heves, arzu.

hatt: 1. çizgi. 2. satır. 3. yol. 4. yazı. 5. padişah yazısı, ferman; buyruk. 6. sıra, saf. 7. gençlerde yeni terleyen bıyık veya sakal.

‘ârız: 1. gelen. 2. tesadüfî vak’a. 3. dağ, bulut ve saire gibi görmeye mani olan her şey. 4. yanak.

¹⁴⁸ Uludağ, a.g.e., s.141.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

ruh: yanak, yüz, çehre.

sîm: 1. gümüş. 2. gümüş para. 3. gümüşten, sırmadan.

micmer: buhurdan, içinde tütsü yakılan kap.

Mâh sîm micmer ü mihr zer olsa çerâğ olsa sevdâ-yı hatt-ı ‘ârız u mihr-i ruhun komam.

Ay, gümüş buhurdan; güneş, altın kandil olsa ben güneş gibi olan yanağının ve ayva tüylerinin sevdasından vazgeçmem.

Kozmik unsurlarla bir benzeşim kurulan beyitte sevgilinin yanağı ve ayva tüyleri mübalağayla övülmektedir. Yanak güneşe, ay da ayva tüyelerine benzetilmiştir ve her iki benzetmede de parlaklık ve renk öne çıkmaktadır. Üstelik bu benzetmeler sadece ay ve güneşle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda ay buhurdana, güneş kandile benzetilerek bu maddeler arasında da renk bakımından bir benzerlik kurulmuştur. Şâir, gece ve gündüze ait en önemli unsurlar olan ay ve güneşin, bir odadaki buhurdan ve kandil olması durumunda bile sevgilinin ayva tüylerinin ve yanağının sevdasından vazgeçmeyeceğini belirtir. Bu ifadede tabii olarak mübalağa vardır çünkü ve ay ve güneşin bahsedildiği gibi şekle girmesi mümkün değildir.

İlk mısradaki yer alan “sevdâ-yı hatt” ve “mihr-i ruh” ifadeleri ikinci mısradaki “mâh” ve “mihr” kelimeleriyle mürettep leff ü neşr oluşturmuştur. Çünkü hatt, gümüş renkli tasavvur edilerek ay ile yanak da parıltı yönünden güneşle alakalı olacak şekilde kullanılmıştır. Yine “mâh” ve “sîm” ile “zer” ve “mihr” arasında renk yönünden ilgi bulunur. İlk mısradaki sevgi, muhabbet anlamında kullanılan “mihr”in diğer anlamı güneştir ve ikinci mısradaki “mihr” ile iham oluşturur. “Çerâğ” ve “micmer”in aralarında, içinde bir şeyler yakılması yönüyle tenasüp varken “sîm ve “zer” de maddî kıymeti yüksek maddeler olması itibarıyla tenasüp oluşturur.

5. Beyit

Cân ver Vusûlî çün eresin subh-ı vaslına
Zîrâ ki söyünür erişecek seher çerâğ

subh: sabah, sabah vakti.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

söyünmek: sönmek.

Vusûlî! Cân ver çün subh-ı vaslına eresin, zîrâ ki çerâğ seher erişicek, söyünür.

A Vusuli! Kavuşma sabahına erişmek için can ver; zira kandil seher vaktine erişince söner.

Çeşitli benzetmeler üzerine inşa edilen beyitte şâir kendini bir kandile benzetirken kavuşma da teşbih-i belîğ ile sabaha benzetilmiştir. Bu durumda şâirin yaşadığı yer veya zaman karanlıktır ve âşık, sevgiliden ayırdır. Çünkü kandil ancak kavuşulduğu vakit sönecektir. “Çerâğ” ile işaret edilen, şâirin canıdır. Şâir tecrit vasıtasıyla kendi kendine “kandili söndür ki sabaha eresin” diyerek ancak ölünce sabaha yani aydınlığa, ferahlığa kavuşabileceğini söylemiştir.

Tasavvufî yönden bakılırsa, ölünce kavuşulacak olan sevgili, Allah’tır. Şâir bu yüzden “bu karanlıkta daha fazla durma, bir an önce can” ver diyerek telkinde bulunur. Tasavvufî anlayışa göre bir kişi dünya kaygılarından geçmeden yani nefisini öldürmeden gerçek aydınlığa kavuşamaz. Bu sebeple şâirin ölmeden önce ölmeyi işaret ettiğini söylemek çok da yanlış bir açıklama olmayacaktır.

11. HARFÜ ’L-FÂ

11.1.

97. Gazel

Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün

- 1- Bahr-i in’âmun çü bî-haddür eyâ Dürr-i Necef
Keff-i 208uzur208dan n’ola her katreye erse tuhef
- 2- Ehl-i İslâm arkasında tîğünün etdi 208uzur
Cümle ‘âlem zât-ı pâkünden senün buldı şeref
- 3- Nûr-ı fazlundan şular kim ‘ilm kılmaz iktibâs
Zulmet-i cehl içre şem‘âsâ eder ‘ömrin telef
- 4- Hırmen-i ‘ışkunda almayan murâdı hâsılın
Hâsılı âdem degül desem odur gâv-ı ‘alef
- 5- Bilmedi ol şâhı kimdür nefesine yol bulmayup
Ey Vusûlî kime keşf olmazsa sırr-ı *man* ‘arâf

1. Beyit

Bahr-i in’âmun çü bî-haddür eyâ Dürr-i Necef
Keff-i 208uzur208dan n’ola her katreye erse tuhef

bahr: 1. deniz. 2. büyük göl veya nehir.

in'âm: nimet verme, iyilik etme.

bî-hadd: hadsiz, sınırsız; pek çok.

keff: 1. el içi, el ayası, avuç. 2. ayağın altı. 3. el çekme, vazgeçme.

lutf: 1. hoşluk, güzellik. 2. iyi muamele; iyilik.

katre: damla, damlayan şey.

tuhef: 1. hediyeler. 2. az bulunur, hoş giden şeyler. 3. garip iş, şey. 4. anlaşılmaz, anlaşılması güç.

Eyâ Dürr-i Necef! Bahr-i in'âmın bî-haddür çü keff-i 209uzur209dan her katreye tuhef erse n'ola?

Ey Necef'in incisi! Senin ikram denizinin sınırı olmadığından lütfunun avucundan her damlaya hediye ulaşırsa ne olur?

Beyitte dürr-i Necef şeklinde açık istiare yoluyla kast edilen kişi ilk Müslümanlardan ve İslâm'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali'dir. Çünkü Necef, "*Kûfe civarında Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu yerdir. Divân şiirinin coğrafyası içinde hemen daima Hz. Ali vesilesiyle kullanılır.*"¹⁴⁹ Hz. Ali'nin klasik Türk şiirinde övülen birçok vasfının başlarında ilmi gelmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'e atfedilen "*Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır, o hâlde ilim isteyen kimse kapıya gelsin.*"¹⁵⁰ sözü buna kaynaklık etmiştir. Beyitte bahsedilen "bahr-i in'âm" ile işaret edilen, bu ilim olmalıdır. Nitekim yine Hz. Peygamber'in söylediğine inanılan, yaradılış sırlarının Ali'de toplandığı ve nefsinin tanıyanın Rabbını tanıyacağı ifadeleri ile Hz. Ali önemli bir konumu haiz bulunmaktadır.¹⁵¹

Şâir, Hz. Ali'den gelecek olan hediyein kendisi için çok yüksek bir kıymette olacağını ama bu hediyei verenden hiçbir eksilme olmayacağını dile getirmiştir. İkram, teşbih-i belîğ başvurularak bir denize benzetilmiş ve bu denizin sınırsız olması mübalağa ile aktarılmıştır. "Keff-i lutf" ifadesinde de lütuf teşbih-i belîğ ile bir avuca benzetilmiş ve zihinlerde avuçla su verme görüntüsü tebarüz etmiştir. Şâir o avuçtan damlayan her su damlasını bir hediye gibi görmektedir.

¹⁴⁹ Pala, a.g.e., s.354.

¹⁵⁰ AKMB, a.g.e., C.I, s.120.

¹⁵¹ age. s. 120.

“Bahr”, “bî-hadd” ve “katre” kelimeleri deniz ile ilgili olduklarından aralarında tenasüp bulunur. “În‘âm”, “keff”, “lutf”, “tuhef” kelimeleri de hediye ve nimetle alakalı olduklarından tenasüp oluşturmuştur. “Bahr” ve “katre” deniz ile alakalı kavramlardır. “În‘âm” kelimesiyle “lutf” kelimesi de bir anlam ilişkisine sahiptir. Son olarak “dürr” hediye verilen bir ziynet eşyası iken kelime anlamı “hediye” demek olan “tuhef” kelimesiyle girdiği anlam ilişkisi sonucu müşevveş leff ü neşr sanatı tamamlanmış olur.

2. Beyit

Ehl-i İslâm arkasında tîğünün etdi 210uzur
Cümle ‘âlem zât-ı pâkünden senün buldı şeref

ehl-i İslâm: Müslümanlar.

tîğ: kılıç.

210uzur: 1. hâzır bulunma. 2. rahat.

zât: sahip, malik.

pâk: 1. temiz, arık, pak. 2. saf, halis; hilesiz. 3. kutsal, mübarek.

Ehl-i İslâm tîğünün arkasında 210 uzur etdi, cümle ‘âlem senün zât-ı pâkünden şeref buldı.

Müslümanlar senin kılıcının arkasında rahata kavuştular; herkes senin temiz kişiliğinden şeref buldu.

İlk beyitte başlanan Hz. Ali övgüsü tüm gazel boyunca devam edecektir. Burada da ona duyulan yoğun muhabbet dile getirilmiştir. Bu kadar yüksek vasıfları haiz bir şahsiyetin etrafında övgülerin de farklılaşması tabiidir.

“Ali, Dîvan edebiyatında devlet adamı, din ulusu, İslâm cengâveri, mutasavvıfların piri, engin ilim sahibi ve fazilet örneği kişiliği ile yer almıştır. Dîvanlarda, çâr-ı yâr-ı güzîn ve isnâ aşere bölümlerinde Ali hakkında medhiyelere yer verilmiştir. Ali adı, özellikle devlet adamlarından bahsedilen kasidelerde, medhiye ve fahriyelerde yer almış, gazel ve musammatlarda telmih ve teşbih ögesi olarak kullanılmıştır.... Ali kişiliğinin Dîvan şiirindeki görünüşlerine dair, sayılamayacak kadar çok örnek bulunmaktadır.”¹⁵²

Şâirin bu beyitte onun halifelik dönemine atıfta bulunduğu görülür. Müslümanların, onun kılıcının arkasında rahata kavuşması Hz. Ali’nin hem üstün bir komutan olduğunu hem de başarılı bir devlet adamı olduğunu gösterir. Bu ifadede mecaz-ı mürsel mevcuttur çünkü şâir, bahsedilen nitelikleri vurgulamak için sdece

¹⁵² AKMB, a.g.e., C.I, s.121.

“tîğ” yani kılıç kelimesini kullanır. Oysa bu ifade aslında hem savaşçılığı hem de yöneticiliği işaret etmektedir. Bu sebeple iç, dış ilişkisine bağlı olarak mecaz-ı mürsel yapılmıştır.

Âlemin onun “zât-ı pâk”inden şeref bulması Hz. Ali’nin şahsiyetine yönelik bir övgüdür. Yüksek ahlâklı bir kişi olarak herkese örnek bir şahsiyet olur ve böylece âlem de ondan şeref bulur. Âlem ifadesi eğer içinde bulunan tüm canlı ve cansız varlıkları ifade etmek anlamında kullanılırsa mübalağa, sadece insanları ifade etmek için kullanılırsa mübalağa ile birlikte mecaz-ı mürsel yapılmış olur.

3. Beyit

Nûr-ı fazlundan şular kim ‘ilm kılmaz iktibâs
Zulmet-i cehl içre şem‘âsâ eder ‘ömrin telef

nûr: aydınlık, parıltı, parlaklık.

fazl: 1. fazla, ziyade, artık, baki. 2. fazlalık, üstünlük. 3. iyilik, fazilet, erdem, lütuf.

iktibâs: 1. ödünç alma. 2. ed. bir kelimeyi; bir cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma.

zulmet: karanlık.

cehl: bilmezlik.

şem‘âsâ: mum gibi, muma benzer.

telef: 1. yok etme, öldürme. 2. boş yere harcama, yıpratma.

Nûr-ı fazlundan şular kim ‘ilm iktibâs kılmaz, zulmet-i cehl içre şem‘âsâ ‘ömrin telef eder.

Senin fazilet ışığından ilim elde etmeyenler; mum gibi cehalet karanlığında ömrünü telef ederler.

Hz. Ali’nin öne çıkan vasıflarından ilim yönü övülmektedir. Şâirin ifadesine göre onun fazilet ışığından yararlanamayanlar karanlıkta kalmaya mahkûm olacaklardır. Karanlıkta kalmayı mum ile anlatan şâir alışıldığı üzere mumu etrafını aydınlatması yönüyle değil, karanlık içinde eriyip bitmesi yönüyle ele almıştır. Çünkü mum her ne kadar kendisi de etrafına ışık saçsa bile yine karanlık bir ortamda bulunmaktadır. Oysa onun faziletinden ışık alsa, yanmasına gerek kalmadan ilmin

nuru içinde kaybolacaktır. Bu nedenle karanlık içinde ömrünü tüketmek istemeyen biri Hz. Ali'nin faziletinden hisse kapmalıdır.

“Zulmet-i cehl” ifadesinde cehalet, teşbih-i belîğ ile karanlığa benzetilirken “nûr-ı fazl” ifadesinde fazilet yine teşbih-i belîğ ile nura benzetilmiştir. “Şular kim zulmet-i cehl içre şem‘âsâ ‘ömrin telef eder” ifadesinde ise teşbih-i mufassal vardır çünkü bir benzetmenin bütün öğeleri kullanılmıştır: Benzeyen (şular), kendisine benzetilen ve benzetme edatı (şem‘âsâ) ile benzetme yönü (‘ömrin telef eder). Aynı zamanda mum bir insan gibi düşünülmüş ve teşhis edilmiştir.

4. Beyit

Hırmınen-i ‘ışkunda almayan murâdı hâsılın
Hâsılı âdem degül desem odur gâv-ı ‘alef

hırmınen: harman.

‘ışk: aşk.

hâsıl: husule gelen, peyda olan, çıkan, üreyen, biten.

gâv: öküz, sığır.

‘alef: 1. hayvan yemi. 2. ot, saman, yulaf.

Hırmınen-i ‘ışkunda hâsılın murâdı almayan, hâsılı âdem degül, gâv-ı ‘alef desem odur.

Aşk harmanında isteğinin ürününü toplamayana insan değil kısacası saban öküzü desem yeridir.

Aşk harmanı büyük lütufların dağıtıldığı bir yer olarak tasavvur edilmiştir. İnsanlar bu harmanda arzuladıkları, murat ettikleri isteklerine kavuşurlar. Ona kavuşamayanlar ise şâirin gözünde birer saban öküzüdür. Çünkü bu kadar nimetin dağıtıldığı bir harman yerinde o nimetlerden faydalanamayanlar aynı gerçek bir harman yerinde hisse edilen üründen pay alamayan öküzlere benzerler. Şâir teşbih-i belîğ başvurarak aşkı bir harmana benzetirken yine aynı yöntemle, ürünü arzulanan, isten bir şeye benzetmiştir.

Tüm beyitlerde özellikle ilmîne vurgu yapılarak övülmekte olan Hz. Ali'nin adı beyitte geçmese dahi gazelin genel muhtevâsından anlaşılmaktadır ki “hırmınen-i ‘ışkunda” denerek kast edilen kişi odur. Şâire göre ona muhabbet duymak, kişinin

arzusunu ulaşmayı kolaylaştırır. Bu yüzden insan olan kişi onun nimetlerinden faydalanmayı bilendir.

5. Beyit

Bilmedi ol şâhı kimdür nefsine yol bulmayup
Ey Vusûlî kime keşf olmazsa sırr-ı man ‘araf

sırr: 1. gizli tutulan, kimseye söylenmeyen şey. 2. Allah’ın akıl ermeyen hikmeti.

man ‘araf: ‘Kendini (nefsini) bilen Allah’ını bilir’ hadisinin ilk kelimeleri.

Ey Vusûlî! Sırr-ı man ‘araf kime keşf olmazsa ol nefsine yol bulmayup şâhı kimdür bilmedi.

Ey Vusuli! “men aref” sırrını keşfetmeyen kişi, kendi benliğine giremeyip şahın kim olduğunu anlamadı.

Şâir, tecrit yoluyla hem kendine hem de okuyuca öğütler vermektedir. Beyitte üstünde durulan konu insanın kendini bilmesinin nihayetinde bazı esrar perdelerinin ortadan kalkmasıdır. “Sırr-ı Man ‘araf” denmiş olan bu sırlar ile işaret edilen şey, kendini bilmektir. Çünkü “Man ‘araf”, “‘Kendini (nefsini) bilen Allah’ını bilir’ hadisinin ilk kelimeleridir. Hadîsin tamamı ‘Men arafe nefsehû fe kad fe arafe rabbehû’ şeklindedir.”¹⁵³ Kişinin kendini bilmesi gerektiğini ifade eden şâir, kendini bilemeyenlerin, şâhın kim olduğunu da anlamadıklarını belirtmiştir.

Beyitte Hz. Ali mazmunu vardır. Şâh ile kast edilen kişi Hz. Ali’dir. Lakaplarından biri de “Şâh-ı Merdân” olan İslâm’ın dördüncü halifesinin sır ile ilişkisi şu şekildedir: “Rivâyete göre kâinatın sırrı Kur’ân’da, Kur’ân’ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be harfînde, be’nin sırrı, altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali’dedir.”¹⁵⁴ Hz. Ali ayrıca ney ile ilişkilendirilirken de Hz. Muhammed’in Ali’ye verdiği sırdan bahsedilir. Birçok tarikatın kendini Hz. Ali’ye dayandırdığı hatırlanacak olursa tasavvufta önemli bir yeri haiz olan “Man ‘araf” hadisi de beyitte ayrıca önem kazanacaktır.

¹⁵³ Pala, a.g.e., s.305.

¹⁵⁴ Pala, a.g.e., s.19.

12. HARFÜ 'L-KÂF

12.1.

98. Gazel

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

- 1- Olupdur gözlerüm ağlamağ-ıla kana müstağrak
San oldu iki merdüm lücce-i 'ummâna müstağrak
- 2- Bugün bir katre-i nâ-çîz iken devletlü sultânüm
Beni deryâ-yı lutfun eyledi ihsâna müstağrak
- 3- Yetiş ey hızr-hat yüzünü bir dahı gözüm görsün
Kim olam gibi eşk-i dîde-i giryâna müstağrak
- 4- Kenâr-ı vasla bir çâre bulunmaz 'ışk-ı dil-berde
Meded oldum yine deryâ-yı bî-pâyâna müstağrak
- 5- Vusûlî kandadur ol lebleri mercân firâkından
Olupdur gözlerüm ağlamağ-ıla kana müstağrak

1. Beyit

Olupdur gözlerüm ağlamağ-ıla kana müstağrak
San oldu iki merdüm lücce-i 'ummâna müstağrak

müstağrak: batmış.

merdüm: 1. insan, adam. 2. gözbebeği.

lücce: 1. engin su. 2. kalabalık, güruh. 3. gümüş. 4. ayna.

'ummân: ulu, büyük, engin deniz, okyanus.

Gözlerüm ağlamağ-ıla kana müstağrak olupdur, san iki merdüm lücce-i 'ummâna müstağrak oldu.

Gözlerim ağlamakla kana boğulmuştur; sanki iki adam okyanusta kaybolmuştur.

Âşık o kadar çok ağlamıştır ki gözlerinden akan yaşlar artık kana dönmüştür. Üstelik bu kanlar da çok fazla akarak adeta bir okyanus gibi her tarafı kaplamıştır. Gözleri okyanausta kaybolmuş iki adam gibidir, kanlı gözyaşından dolayı görünmez olmuşlardır. Çok fazla ağladığını mübalağa ile anlatan şâir gözlerini de iki insana teşih etmiştir. Tasvir etiği manzaraya göre gözyaşlarının fazlalığından dolayı iki insana benzettiği bu gözleri görünmez olmuştur.

“Merdüm” kelimesinin anlamlarından biri “insan” olduğu gibi diğer anlamı da “gözbebeği” demektir. Şâir hem insan hem de gözbebeği anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullandığı bu kelime ile ilgili bir söz sanatına başvurmuş olur. Ayrıca “merdüm” ile “gözlerim”, “ağlamak” ve “kan” kelimeleri arasında da iham-ı tenasüp bulunur, çünkü göz ve ağlamakla ilgili bir anlam teşkil ederler.

2. Beyit

Bugün bir katre-i nâ-çîz iken devletlü sultânım
Beni deryâ-yı lutfun eyledi ihsâna müstağrak

katre: damla, damlayan şey.

nâçîz: hiç hükmünde olan, değersiz, ehemmiyetsiz.

devletlü: refah, saadet ve nimet sahibi, vezir ve müşir gibi büyük rütbe sahiplerine verilen bir unvan.

deryâ: deniz.

lutf: 1. hoşluk, güzellik. 2. iyi muamele; iyilik.

ihsân: 1. iyilik etme. 2. bağış, bağışlama. 3. verilen, bağışlanan şey. 4. lütuf, iyilik.

Devletlü sultânım! Bugün bir katre-i nâ-çîz iken deryâ-yı lutfun beni ihsâna müstağrak eyledi.

A aziz sultanım! Bugün ben değersiz bir damla iken lütuf denizin beni ihsana boğdu.

Lütuf, değersiz kişiler tarafından sultandan beklenir. Çünkü o sultanın lütufu deniz kadar çoktur. Âşığın değeri bu denizlerin yanında ancak bir damla kadardır. Ama o sultan öyle ihsanda bulunmuştur ki bir damla sanki denizin içinde kaybolmuştur.

Beyitte sözü edilen sultan bir sevgili olarak tasavvur edilebileceği gibi devlet adamı yahut Allah olarak da düşünülebilir. Nihayetinde şâir, memduhu övmektedir ve bunu yaparken övdüğü kişi yerine sultan dediği için açık istiareye başvurmuş olur. Âşık kendini değersiz bir damla olarak görürken o sultanın lütufu bir deniz gibidir ve bu lütuf âşığı ihsana boğmuştur.

“Katre”, “deryâ”nın içindeki küçük bir damlaya verilen isim olması sebebiyle bu kelimeler arasında ilgi vardır. Yine lutfun bir denize benzetildiği “deryâ-yı lutf”

terkibinde şâir teşbih-i belîge başvurmuştur. “Devletlü”, “sultan”, “lutf” ve “ihsân” kelimeleri arasında mûraat-ı nazir bulunmaktadır.

3. Beyit

Yetiş ey hıızr-hat yüzünü bir dahı gözüm görsün
Kim olam gibi eşk-i dîde-i giryâna müstağrak

hıızr: içenlere ölmezlik veren âb-ı hayât’ı içmiş bulunan ve kul sıkıştığı zaman imdadına yetişmekle meşhur olan peygamber.

eşk: gözyaşı.

dîde: göz.

giryân: ağlayıcı, ağlayan.

müstağrak: batmış.

Ey hıızr-hat! Gözüm yüzünü bir dahı görsün kim eşk-i dîde-i giryâna müstağrak gibi olam yetiş.

Ey koyu ayva tüylü! Gözüm yüzünü bir daha görsün; ağlayan gözün gözyaşları arasında boğulmak üzereyim yetiş.

Âşık, sevgilinin yokluğunda o kadar ağlamıştır ki gözyaşlarından boğulmak üzeredir. Bu sebeple, “hıızr-hat” dediği sevgiliden yetişmesini ister. Çünkü sevgili ile irtibat kurmak, onu yakından görmek arzusunu taşır.

“Sevgilinin birçok özellikleri Hızır’ı andırır. Kelimenin ‘yeşillik, boz, gökçül, mora yakın’ anlamlarına gelmesi dolayısıyla çeşitli unsur ve düşüncelerin konusunu oluşturur ve sembol olur. Sevgilinin ayva tüyleri klişeleşmiş olarak Hızır’a benzer. Bazen bizzat sevgili için ‘Hızırhat’ denilir ve sevgili ondan üstün tutularak mübalağa yapılır. Âşık gözyaşları içinde boğulmak üzereyken Hızır olan sevgilisinden imdat bekler.”¹⁵⁵

Beyitte anlatılan durum da hemen hemen aynıdır. Âşık, gözyaşlarından boğulmak üzereyken sevgilinin hızır gibi yetişmesini ister. Çünkü sevgilisi kendi yanında değildir ve eğer ölecekse bile ölmeden önce bir kez daha onun yüzünü görmek ister.

“Yüz” ile “dîde” arasında anlam ilişkisi vardır, dîde yüzde bulunur. Ayrıca “giryân” olmak “göz”ün özelliklerinden biridir ve bu kelime grubu mürettep leff ü neşr oluşturmuştur. “Yetiş” ve “Hızır” arasında tenasüp bulunduğu gibi “göz”, “görmek”, “eşk”, “dîde”, “giryân” kelimeleri de göz ile ilgili tenasüp oluşturur.

¹⁵⁵ Pala, a.g.e., s.205.

4. Beyit

Kenâr-ı vasla bir çâre bulunmaz ‘ışk-ı dil-berde
Meded oldum yine deryâ-yı bî-pâyâna müstağrak

kenâr: 1. kıyı, çevre. 2. deniz kıyısı. 3. uç, köşe.

vasl: 1. ulaştırma, birleştirme, ulaşma, birleşme. 2. kavuşma.

dilber: gönlü alıp götüreren, güzel.

deryâ: deniz.

bî-pâyân: sonsuz, tükenmez.

‘Işk-ı dil-berde kenâr-ı vasla bir çâre bulunmaz, yine deryâ-yı bî-pâyâna müstağrak oldum, meded.

Sevgilinin aşkında kavuşma sahiline çıkar yol bulunmaz; yine dipsiz bir denize battım, yetiş!

Sevgilinin aşkıyla dipsiz bir denize batan âşık, çıkar yol bulamamıştır. Çıkar yol bulamadığı denizde boğulmak üzere olduğundan sevgiliye yetiş demektedir. “Işk-ı dil-ber” ifadesinde sevgilinin aşkı deryâ-yı bî-pâyâna benzetilmiştir. Bu da onun aşkının ne kadar büyük ve yüce olduğunun bir işaretidir. Ama bu kavuşma sahilini âşık tek başına bulamaz. Eğer kavuşulacak olursa bu, sevgilinin yardımıyla mümkün olacaktır.

5. Beyit

Vusûlî kandadur ol lebleri mercân firâkından
Olupdur gözlerüm ağlamağıla kana müstağrak

kanda: nerede?

leb: dudak.

firâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzn, keder, sıkıntı.

müstağrak: batmış.

Vusûlî! Ol lebleri mercân kandadur? Gözlerüm firâkından ağlamağıla kana müstağrak olupdur.

A Vusuli! O dudakları mercan gibi olan sevgili nerededir? Gözlerim onun ayrılığından ağlamakla kanlanmıştır.

Şâir kendine tecrit yoluyla seslenerek sevgilinin yerini sormaktadır. “Lebleri mercân” şeklinde bahsedilen sevgilinin ayrılığından dolayı gözlerinden kanlı yaşlar

akan âşığın hâli perişandır. “Kırmızı renginden dolayı mecazen ‘pek kırmızı’ ve kinaye yoluyla ‘kan’ anlamlarının da yüklendiği kelimenin, ‘cân’ ile tekit ifade eden ‘mer’den mürekkep olabileceğine de bazı sözlüklerce işaret edilmiştir.”¹⁵⁶

Sevgilinin dudağını övmek için “mercân” kelimesini kullanan şâir, dudağı rengi yönüyle överken “kana müstağrak” ifadesiyle de ilgi oluşturmaktadır. Sevgili yerine kullandığı “lebleri mercân” ifadesiyle kinayeye başvurmuştur. Onun ayrılık acısından dolayı gözlerinin kana batması çok fazla ağlamayı anlatmak için kullanıldığından mübalağalıdır. Şâirin mahlası “Vusûlî” ile “firâk” kelimesi arasında tezat bulunur. “Kandadır” ifadesi ile “kan” kelimeleri anlamları farklı olsa bile bir iham-ı tenasüp teşkil ederler çünkü “kandadır” kelimesi “kan içindedir” anlamına gelebilecek şekilde de kullanılabilir bir yapıdadır.

12.2.

99. Gazel

Mefâ‘ilün Fe‘ilâtün Mefâ‘ilün Fe‘ilün

- 1- Benem ki devlet-i dehr-ile iftîhârûm yok
Cihânun ‘izzet ü câhına i‘tibârûm yok
- 2- Libâs-ı ‘âriyet-i saltanatla fahr etmem
Pelâs-ı fakr u fenâdan cihânda ‘ârûm yok
- 3- Misâl-i zerre-i ser-geşteyem dönüp dururın
Firâk-ı mihr-i ruhunla benüm karârûm yok
- 4- Görince yüzünü ‘aklûm şaşar dilüm tutulur
Huzûruna demeye derdüm iktidârûm yok
- 5- Ne derse pîr-i hîred ey Vusûlî hoş ammâ
Velî güzelleri sevmekde ihtiyârûm yok

1. Beyit

Benem ki devlet-i dehr-ile iftîhârûm yok
Cihânun ‘izzet ü câhına i‘tibârûm yok

devlet: 1. bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki.

dehr: 1. dünya. 2. zaman, devir.

¹⁵⁶ AKMB, a.g.e., C.IV, s.346.

iftihâr: 1. övünme, koltuk kabartma. 2. şeref, şan.

‘izzet: 1. değer, kıymet. 2. yücelik. 3. hürmet, saygı; ikram, îzâz.

câh: itibar, makam, mevki.

i’tibâr: 1. saygı gösterme. 2. ehemmiyet verme. 3. şeref, haysiyet. 4. değer.

Benem ki devlet-i dehr-ile iftihârüm yok, cihânun ‘izzet ü câhına i’tibârüm yok.

Dünya mutluluğu ile övünmeyen ve dünyanın makam ve mevkisine itibar etmeyen bir kimse varsa o, benim.

Beyitte tasviri yapılan kişi, dünyaya gönlünü kaptırmamış, dervişmeşrep bir kişidir. Dünyadaki mutluluklar, makam ve mevkiler şâir için bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü o, beyitte söylediğine göre, kalbinden dünya sevgisini çıkarmıştır. Diğer insanların kıymet verdiği övünme ve hürmet görme arzusu onun nezdinde yok hükmündedir. “Devlet”, “‘izzet”, “câh” ve “i’tibâr” kelimeleri arasında tenasüp bulunur.

2. Beyit

Libâs-ı ‘âriyet-i saltanatla fahr etmem
Pelâs-ı fakr u fenâdan cihânda ‘ârum yok

libâs: esvap, elbise.

‘âriyet: ödünç, eğreti.

saltanat: 1. sultanlık; padişahlık, hükümdarlık. 2. bolluk ve zenginlik, şatafatlı hayat.

pelâs: 1. eski kilim, keçe. 2. aba, çul.

fakr: fakirlik, yoksulluk, muhtaçlık, züğürtlük.

fenâ: 1. yok olma, yokluk, geçip gitme. 2. s. kötü, iyi olmayan, uygunsuz.

‘âr: utanma.

Libâs-ı ‘âriyet-i saltanatla fahr etmem, cihânda pelâs-ı fakr u fenâdan ‘ârum yok.

Ödünç saltanat elbisesi ile övünmem; dünyada fena ve fakirlik elbisesinden utancım yok.

Gösteriş ve kibre kapılmadan, sade bir hayat sürme amacı taşıyan şâir, beyitte soyut kavramları somut nesnelerle terkibe sokmuştur. Saltanatı bir elbiseye

benzetirken bu elbiseye “âriyet” yani geçicilik sıfatını giydirir. Bunu yaparken de teşbih-i belîğ sanatından yararlanır, çünkü saltanata ödünç bir elbise olma vasfını yüklemiştir.

İlk beyitteki manayı devam ettiren bir yapıya sahip bu beyitte dünyalık ve geçici saadet unsurları şâirin ilgisini cezbedemez. Aksine fakirliğinden ve elbisesinin kötülüğünden utanmaz. Hz. Muhammed’in “fakirliğim iftiharımdır” hadîs-i şerifi gereğince bunu bir nişan gibi göğsünde taşımaktadır şâir.

3. Beyit

Misâl-i zerre-i ser-geşteyem dönüp dururın
Fîrâk-ı mihr-i ruhunla benüm karârüm yok

misâl: 1. örnek. 2. masal. 3. rüya, düş. 4. s. benzer, andırır.

zerre: pek ufak parça.

ser-geşte: 1. başı dönen, sersem, şaşkın. 2. perişan.

fîrâk: 1. ayrılık, ayrılma. 2. hüzn, keder, sıkıntı.

mihr: 1. güneş. 2. aşk, muhabbet.

ruh: yanak, yüz, çehre.

Misâl-i zerre-i ser-geşteyem, dönüp dururın; benüm fîrâk-ı mihr-i ruhunla karârüm yok.

Uçuşan zerreler gibi dönüp durmaktayım; güneş gibi yanağının ayrılığında benim dur durağım yok.

Zerreler güneşte görülebilen küçük toz parçacıklarıdır. Güneşli bir ortamda dikkat edilecek olursa oradan oraya uçtukları görülebilir. Şâir kendini bu zerrelere benzetirken sevgiliyi de “mihr-i ruh” yani yanağı güneş olan biri olarak tasavvur etmiştir. Kendisi zerre kadar küçük iken sevgilinin yanağı güneş kadar büyüktür. Bu da büyüklük küçüklük yönünden bir tezat oluşturur.

Başboş dönüp durmasının sebebi olarak sevgilinin güneş gibi olan yanağından ayrılmayı söyleyen şâir ayrıca “mihr” kelimesinin diğer anlamı olan “muhabbet” kelimesini de tevriye oluşturacak şekilde kullanmıştır. Çünkü yanağının muhabbetinden ayrılmak da âşık için başboş dönme sebebi olabilir. “Mihr” ve “dönüp dururın” ifadesi arasında tenasüp bulunur çünkü şiirin yazıldığı dönemde güneşe atfedilen hususiyetlerden biri, dönmek olmuştur.

4. Beyit

Görince yüzüni ‘aklüm şaşar dilüm tutulur
Huzûruna demege derdüm iktidârüm yok

huzûr: 1. hâzır bulunma. 2. rahat.

iktidâr: güç yetme, yapabilme.

Yüzünü görince ‘aklüm şaşar dilüm tutulur, huzûruna derdüm demege iktidârüm yok.

Yüzünü görünce aklım şaşar, dilim tutulur; huzurunda derdimi söylemeye dermanım yok.

Âşıklığın özelliklerinden biri, sevgiliyi görünce ne yapacağını bilememektir. Beyitte de sevgiliyi görünce âşığın aklı şaşmış, dili tutulmuştur. Sevgilinin yüzü, parlaklığı ve etkileyiciliği bakımından âşığın aklını alacak cinsten olduğu için derdini anlatabilecek gücü kendinde bulamayan âşığın elinden gelen bir şey yoktur.

Şâirin kullandığı “dilüm tutulur” ifadesinde irsal-i mesel bulunur çünkü bu ifade bir deyimdir. Sevgiliyi görünce aklın şaşması ve huzurunda bir şey söylemeye derman olmaması mübalağadır. “Huzûr” ve “iktidâr” kelimeleri arasında tenasüp bulunur çünkü iktidar sahibi olan kişilerin huzuruna çıkılır. Ayrıca bu ifadelerden bir “sultan” mazmunu da çıkmaktadır. Çünkü sultanın huzuruna çıkılır ve dertler söylenerek ondan dertlere derman, sıkıntılara çözüm beklenir. Sultan iktidarı elinde bulundurduğundan şâirin “iktidâr” kelimesini kullanması da buna işarettir.

5. Beyit

Ne derse pîr-i hîred ey Vusûlî hoş ammâ
Velî güzelleri sevmekde ihtiyârüm yok

pîr: 1. yaş, ihtiyar. 2. bir tarikatın ilk kurucusu. 3. her meslek ve sanatın kurucusu, öncüsü.

hîred: akıl, us.

velî: velâkin, ammâ, fakat.

ihtiyâr: 1. seçme, seçilme. 2. katlanma. 3. kendi arzusuyla hareket etme. 4. yaşlı (kadın, erkek).

Ey Vusûlî! Pîr-i hîred ne derse hoş ammâ velî güzelleri sevmekde ihtiyârüm yok.

Ey Vusuli! İhtiyar akıl ne derse iyi hoş da güzelleri sevmekte irade elimde değil.

Kendine seslenen şâir, aklın söylediğinde haklı olduğunu ve doğru şeyler söylediğini kabul eder. Ancak güzelleri sevmekte akla bir söz düşmediğini de ekler. Çünkü sevme iradesi âşığın elinde değildir. Akıll yapılan bir şey olmadı için de pîr-i hîred yani ihtiyar aklın yardımcı olabileceği bir durum ortada yoktur. Beyitte anlatılan düşünce hâlen kullandığımız “gönül ferman dinlemez” sözünü hatırlara getirecektir. “Güzeller” ifadesi dikkate şayandır çünkü âşık tek bir sevgili yerine birçok sevgiliye gönlünü kaptırabilir. Bu durumda o, şiirde geçen şekliyle “güzelleri sevmekte” bir karara sahip değildir.

“Pîr-i hîred” teşbih-i belîğ sanatıyla oluşturulmuş bir terkiptir. Çünkü akıl, ihtiyar bir insan gibi düşünülmüştür. “Pîr” ve ihtiyâr kelimeleri arasında iham-ı tenasüp bulunur. “İhtiyâr” kelimesinin “yaşlı” anlamı da vardır ve bu mana “pîr” ile bir anlam ilişkisine sebep olur.

12.3.

100. Gazel

Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün Mefâ‘îlün

- 1- Beni öldür reh-i gamda cefâna çünkü gâyet yok
Yolında öldüğüm bildüm bana senden ‘inâyet yok
- 2- Vefâ vü lutfun ağyâra senün bî-hadd imiş derler
Ben anı bilmezem ammâ cefâna hiç gâyet yok
- 3- Gerek ver bûse-i la‘lün ger[ek]se tîğün ur câna
Gerek öldür gerek dirgür bana senden ferâgat [yok]
- 4- Seg-i kûyun sifâli olmak istermiş sınık başum
Velî ol ulu devletdür benüm başumda devlet yok
- 5- Dehânı bûsesin aldukça olur tâze vü hurrem
Vusûlî gonca-i bâğ-ı İremde bu letâfet yok

1. Beyit

Beni öldür reh-i gamda cefâna çünkü gâyet yok
Yolında öldüğüm bildüm bana senden ‘inâyet yok

reh: yol.

gam: keder, tasa, kaygı, dert.

cefâ: 1. eziyet, incitme. 2. **tas.** tarikat adamının kalbinin öğrendiklerinden perişan olması.

gayet: 1. nihâyet, uç, son. 2. çok, fazla, son derece.

‘inâyet: 1. dikkat, gayret, özenme. 2. lütuf, ihsan, iyilik.

Beni öldür, çünkü reh-i gamda cefâna gâyet yok; yolunda öldüğüm, bana senden ‘inâyet yok, bildüm.

Beni öldür, zira gam yolunda eziyetine sınır yok; a yolunda öldüğüm! Anladım, senden bana yardım yok.

Âşığa gam yolunda sınırsız eziyetler vardır. Artık buna takat getiremeyecek olan âşık, sevgiliden kendini öldürmesini ister. Çünkü ondan da bir yardım gelmeyeceğini anlamıştır. *“Divân edebiyatının en belirgin özelliklerinden birisi sevgilinin, âşığına bitmez tükenmez cevirlerde bulunmasıdır. Bu durum, âşığın kaderi olduğu kadar sevgilisinin onu hatırlamasıdır. Cevrin asıl sebebi ayrılıktır.”*¹⁵⁷ Sevgiliye “yolunda öldüğüm” diye seslenen âşık, çektiği sıkıntılardan ötürü artık ölümü isteyecek raddeye gelmiştir.

Gam, teşbih-i belîğ kullanılarak bir yola benzetilmiştir. “Öldür” ve “öldüğüm” kelimeleriyle tekrar yapılmıştır. “Cefâ”da “gayet” olmaması mübalağadır. “Cefâ” ve “‘inâyet” arasında tezat bulunur.

2. Beyit

Vefâ vü lutfun ağyâra senün bî-hadd imiş derler
Ben anı bilmezem ammâ cefâna hîç gâyet yok

vefâ: 1. sözünde durma, sözünü yerine getirme. 2. dostluğu devam ettirme. 3. yetişme, yetme. 4. ödeme.

lutf: 1. hoşluk, güzellik. 2. iyi muamele; iyilik.

ağyâr: gayrılar, başkalar, yabancılar.

bî-hadd: hadsiz, sınırsız; pek çok.

cefâ: 1. eziyet, incitme. 2. **tas.** tarikat adamının kalbinin öğrendiklerinden perişan olması.

¹⁵⁷ Pala, a.g.e., s.90.

gayet: 1. nihâyet, uç, son. 2. **zf.** çok, fazla, son derece.

Senün vefâ vü lutfun ağyâra bî-hadd imiş derler, ben anı bilmezem ammâ cefâna hiç gâyet yok.

Senin vefa ve lütfunun rakibe karşı sınırsız olduğunu söylüyorlar; ben onu bilmiyorum, ancak cefanın hiç sonu yok.

Tüm divan şiiri geleneğinde işlenen bir konunun anlatıldığı beyitte sevgili, rakibe karşı ne kadar mültefit ve müsamahakâr ise âşıklara karşı da o kadar ilgisizdir.¹⁵⁸ Şâir beyitte bu durumu anlatırken biraz müstehzi bir tavır takınmaktadır. Çünkü sevgilinin lütfkâr olduğu söylentisi ortalıkta dolaşırken kendisi cefadan başka bir şey görmemiştir.

“Rakîb kelimesi klâsik edebiyat metinlerinde 16. yüzyıl sonuna kadar, başkası ile aynı şey isteyen değil de arada fesatlık yapan, bekçi, gözeten anlamında kullanılmıştır. Kelime bu anlamıyla Türkçede engel sözcüğü ile de karşılanmıştır. Rakîbin görevi, sevgili ile âşık arasında engel teşkil etmektir.”¹⁵⁹

Şâir burada ben onu bilmiyorum ama bildiğim bir şey var, cefanın hiç sonu yok derken biraz da iğneleyici bir tavır takınmıştır. Çünkü sevgili hep rakibe iltifat ederken âşığa aldırış etmez. Hatta rakibe öylesine lütuflarda bulunmuştur ki şâir bunu belirtmek için “bî-hadd” yani sınırsız kelimesini kullanır. Bu ifadede mübalağa mevcuttur. “Vefâ” ile “cefâ” kelimeleri arasında mütekarip cinas bulunur. “Bî-hadd” ile “gayet” kelimeleri anlamca karşıt olmaları sebebiyle tezat oluşturur.

3. Beyit

Gerek ver bûse-i la‘lün ger[ek]se tîğun ur câna
Gerek öldür gerek dirgür bana senden ferâgat [yok]

bûse:öpme, öpücük, öpüş.

la‘l: 1. kırmızı, al. 2. kırmızı ve değerli bir süs taşı. 3. dudak.

ferâgat: 1. vazgeçme, el çekme. 2. istirahat, dinlenme. 3. vazgeçecek kadar zengin olma.

Gerek ver bûse-i la‘lün ger[ek]se câna tîğun ur, gerek öldür gerek dirgür, bana senden ferâgat [yok].

¹⁵⁸ Sefercioğlu, a.g.e., s.129.

¹⁵⁹ AKMB, a.g.e., C.V, s.122.

Gerek dudağından öpücük ver gerekse kılıcını cana batır; gerek öldür gerek dirilt, bana senden ayrılık yok.

Beyitte her hâlükârda sevgilinin yapacağı şeye razı olmuş bir âşık tasviri yapılmaktadır. Sevgilinin onu öldürmesi ile diriltmesi arasında âşık için çok da fark yoktur çünkü nihâyetinde onun ilgisine mazhar olmuş olacaktır. Öldürmek de diriltmek de klâsik şiirimizde sevgiliye yüklenen başlıca vasıflar arasında gelir. O hem yaralayıcı bakışlarıyla kirpik oklarını atarak veya doğrudan doğruya kılıcıyla âşığını öldürür hem de Hz. İsâ gibi mucize göstererek ölüyü diriltebilir. Şâir ister kılıcını cana batırıp canını almasını isterse de öpüp diriltmesini söyleyerek önceki beyitlerde işlenen teslimiyet duygusunu devam ettirir.

“Bûse-i la’l” ifadesinde sevgilinin dudağı yerine “la’l” kelimesi tercih edilmiştir. Şâir “tîğün ur” derken sevgilinin bakışını yahut kirpiklerini kılıca benzetmiştir. “Gerek” kelimesi dört kere kullanılarak tekrar oluşturur. Beyitte bir müşevveş leff ü neşr de bulunur: “Gerek öldür” ifadesine karşılık “tîğün ur”, “gerek dirgür”e karşılık da “bûse-i la’lün ver” ifadesi bu sanatı tamamlayan öğeler olmuştur.

4. Beyit

Seg-i kûyun sıfâli olmak istermiş sınık başum
Velî ol ulu devletdür benüm başumda devlet yok

seg: 1. köpek. 2. **mec.** dayanıklı.

kûy: 1. köy. 2. mahalle ve işlek yol; sokak. 3. sevgilinin bulunduğu yer.

sifâl: 1. topraktan yapılmış çanak, çömlek, testi gibi şey. 2. orak. 3. fıstık, ceviz, badem kabuğu.

sınık: 1. kırık, çıkık. 2. yenilmiş, bozguna uğramış.

devlet: 1. bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyasi topluluk. 2. büyük saadet, zenginlik. 3. baht, talih, kut. 4. büyük rütbe, mevki.

Sınık başum seg-i kûyun sıfâli olmak istermiş, ol ulu devletdür velî benüm başumda devlet yok.

Kırık başım senin sokağındaki köpeklerin çanağı olmak ister; bu büyük bir mutluluktur, ancak benim başımda talih yok.

“Devlet” kelimesinin tekrar ile işlendiği beyitte âşık kendini ne kadar alçakta görüyorsa sevgiliyi de o kadar yukarıda görür. Sevgilinin mertebesi o kadar yüksektir

ki âşık, kendi kafatasının onun mahallesindeki köpeklerin çanağı olmasını ister. Çünkü o köpekler sevgilinin evinin yanında dolaşır. Köpeklere kıymet yükleyen sevgilidir. Yine de âşık bu emeline vasil olamaz, çünkü bu bir talihtir ve âşıkta o talih yoktur.

Şâir kendi kafatasını teşhis edip arzulanan şey sanki müşahhas bir varlık olan kafatasının isteğiymiş gibi davranır. Böylece kendi seviyesini bir mertebe daha düşürmüş olur. Kafatası şekil yönünden çanağa benzediğinden şâir böyle bir alaka kurmuştur. Ayrıca beyitte “seg” ile “ulu” kelimesi iham-ı tenasüp oluşturur çünkü köpeğe ait hasletlerden biri ulumaktır.

5. Beyit

Dehânı bûsesin aldukça olur tâze vü hurrem
Vusûlî gonca-i bâğ-ı İremde bu letâfet yok

dehân: ağız.

tâze: 1. körpe; sulu, yaş. 2. genç. 3. yıpranmamış, yorulmamış.

hurrem: 1. şen, sevinçli, güler yüzlü, gönül açan, taze. 2. bir yazı stili.

gonca: tomurcuk, açılmamış çiçek.

bâğ: 1. büyük bahçe, bostan. 2. seyir yeri, gezinti yeri. 3. dünya.

letâfet: 1. latiflik, hoşluk. 2. güzellik. 3. nezâket. 4. yumuşaklık.

Vusûlî, dehânı bûsesin aldukça tâze vü hurrem olur, gonca-i bâğ-ı İremde bu letâfet yok.

Vusuli, ağzının öpücüğünü aldıkça hep taze kalır; İrem bahçesinin goncasında bu letafet yoktur.

Sevgilinin dudağı bir gonca ile kıyaslanmış, dolayısıyla dudak ile gonca arasında şeklen bir benzerlik kurulmuştur. Sevgilinin dudağının İrem bağındaki goncadan daha latif daha güzel olması mübalağadır. İrem sözlükte “*Âd kavmi zamanında Şeddad’ın cennete benzetmek için yaptırdığı; bahçe.... Bâğ-ı İrem olarak cennet gibi anlamında çok kullanılırdı.*”¹⁶⁰ şeklinde geçer.

¹⁶⁰ Özön, a.g.e., s.384.

Sevgilinin dudağı, hayat bahşeden âb-ı hayata benzetilmiştir. Öptükçe taze kalması bunun göstergesidir. “İrem”, “bâğ”, “gonca”, “hurrem”, “tâze” kelimeleri arasında tenasüp vardır.

SONUÇ

16. yüzyılda yaşamış ve sonraki devirlerde çok tanınmamış bir şâir olan Vusûlî'nin incelediğimiz 50 gazelinde sade bir üslup kendini göstermektedir. Ağdalı bir söyleyişten uzak, genelde Türkçe kavramlar üzerine inşa ettiği şiirlerinde geleneğin dışına çıkmayan şâir, şiirlerinin içine yerleştirdiği çeşitli edebî sanatlar ve mazmunlarla da istidadını göstermiştir. Şiirlerinde genellikle aşk temasını işlediği gibi, yer yer kendini şiirlerine bir derviş olarak yerleştirmekten de geri durmamıştır.

Deyimler Vusûlî'nin sanatında ayrı bir yer tutar. Onlarca deyim ustaca yerleştirdiği gazellerinde aruz kusuru azdır ve Türkçe kelime yoğunluğu fazla olan şiirleri bu açıdan da takdire şayandır. Benzetmelerde seçtiği tabiat unsurlarını insana ait hasletlerle çeşitli şekillerde ilişkilendirirken zorluk çekmez. Bir akıncı beyi olmasının tabii sonucu olarak savaş terimlerine de sıkça başvurduğu görülür. Somut ve soyut kavramlarla yaptığı terkipler incelenen gazellerde hemen göze çarpmaktadır.

Çalışmamızın, hem Vusûlî'nin hem de geri plânda kalmış divan şâirlerinin araştırılması ve eserlerinin günyüzüne çıkarılması konusunda bir yere layık olması en büyük temennimizdir. Binlerce şâirin yetiştiği bir iklim olan Osmanlı sahasında, eserleri kıyıda köşede kalmış ve ele alınmayı bekleyen şâirlerin tanıtılması şüphesiz edebiyat tarihimiz açısından son derece mühimdir.

KAYNAKÇA

- AHMET PAŞA, *Divan*, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
- AK, Coşkun. *Muhibbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C.I-VI, Ankara 2001-2006.
- BEYÂNÎ, Mustafa Bin Carullah. *Tezkiretü's-şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Betül, İZMİRLİ. *Sufi Araştırmaları – Sufi Studies*, Cilt 4 Sayı 7, Kış 2013.
- COŞKUN, Menderes. *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, Dergâh Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2014.
- COŞKUN, Menderes, Ali İhsan Öbek, Yavuz Bayram. *Gazel Şerhleri*, Kriter Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇELEBÎ, Âşık. *Meşâ'irü's-şu'arâ*, (Haz. Filiz Kılıç), İstanbul Enstitüsü Araştırmaları Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇELEBÎ, Kınalızâde Hasan. *Tezkiretü's-şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2014.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Haz. Aydın Sami Güneyçal), Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara 2007.
- DİLÇİN, Cem. *Fuzûlî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi*, Türkoloji Dergisi, Ankara 1991.
- FUZÛLÎ, *Dîvân*, (Haz. Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- HAYÂLÎ, *Divan*, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara 1992.
- İSEN, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2011.
- İPEKTEN, Haluk. *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2012.

- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1998.
- KURNAZ, Cemal. *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2012.
- MENGİ, Mine. *Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler*, Dergâh Dergisi, 8. Cilt 93. Sayı, Kasım 1997.
- ONAY, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (Haz. Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat. *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, 11. Baskı, İstanbul 2012.
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 25. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- PARLATIR, İsmail. *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- PEKOLCAY, Necla, Selçuk Eraydın. *İslâmî Türk Edebiyatı*, İrfan Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 1976.
- SAMİ, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*, Akçağ Yayınları, Ankara 2017.
- SARAÇ, M. Ali Yekta. *Divan Tahlilleri Üzerine*, IX. Milli Türkoloji Kongresi (15-17 Eylül 1997), İstanbul.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat. *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2017.
- TARLAN, Ali Nihat. “*Metinler Şerhine Dair*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.
- TARLAN, Ali Nihat. *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- TOLASA, Harun. *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001.

ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

ÜSTÜNER, Kaplan. *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

ÜSTÜNER, Kaplan. *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014.

VUSÛLÎ. *Dîvân*, (Haz. Hakan Taş), Gençlik Kitabevi, Konya 2008.

YEKBAŞ, Hakan. *Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı: 23, Konya 2008.

YUNUS EMRE. *Dîvân*, (Haz. Faruk Timurtaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1980.